

Podborský, Vladimír

K metodice a možnostem studia plastiky lidu s moravskou malovanou keramikou

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1983, vol. 32, iss. E28, pp. [7]-93

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109316>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLADIMÍR PODBORSKÝ

K METODICE A MOŽNOSTEM STUDIA PLASTIKY LIDU S MORAVSKOU MALOVANOU KERAMIKOU

Figurální plastika pravěku patří zajisté k nejatraktivnější části archeologických pramenů. Zaslouženě se také stala předmětem mnohostranného studia, pojímaného často z hledisek uměleckohistorického, kulturněhistorického, sociologického nebo náboženského, nejčastěji však z hlediska čistě typologického. Nelze říci, že by dosavadní zájem o figurální plastiku vyčerpal všechny možnosti studia, zejména v oblasti interpretace významu plastiky. Obrátíme-li se konkrétně k soškám lidu s moravskou malovanou keramikou (dále MMK), kde se otevírá nejširší pole studia, konstatujeme po téměř stoletém zájmu fakt, že dosud není jednotně sématické a tím méně funkční interpretace těchto nepochybně cenných památek. Mezi četnými badateli převažuje mínění, že vysvětlení významu terakot je věcí spekulace nebo subjektivního přesvědčení.

Základním nedostatkem v této oblasti práce je nedokonalé poznání primárních forem starého náboženství pravěku. Soudobé studium figurální plastiky proto musí překročit hranice čistě archeologické metodiky práce a přejít na pozice plně mezioborové.

V této studii se zaměřím pouze na lidskou plastiku, vázanou kulturně na MMK. Pro komplexní hodnocení a soubornou interpretaci to sice není zcela logické, avšak neobyčejně široká základna studia plastiky lidu s MMK mnohé kompenzuje.

Po stránce terminologické se hovoří obyčejně vcelku jednotným jazykem. Nejčastěji je používáno slova „plastika“, či „soška“ nebo „figura“, méně často „terakota“, někdy mylně i „skulptura“ apod. Označení sošek pojmem „idol“ je rovněž časté, podsouvá jim však již jistý funkční význam. Pojem „venuše“ pak je příliš eufemistický a zaměřuje interpretaci plastik do sféry antických mýtů. V prostředí Moravy a střední Evropy vůbec jsou předměty studia téměř výhradně keramické; je tedy nejvhodnějším jejich pojmenováním termín „plastika“, „terakota“ či „figurka“. Ze stylistických důvodů a v rámci jisté licence archeologické terminologie však lze akceptovat téměř všechny výše uvedené termíny.

Studiem plastiky lidu MMK se zabývala, ať speciálně, či v obecnějších souvislostech, delší řada autorů. Historii problému postihla ve zkratce poslední

K. Marešová.¹ Nechoi se k dějinám poznání plastiky MMK vracet v podrobnostech, přesto však nemohu tuto záležitost zcela pominout, zejména proto, abych dokumentoval dosavadní povýtce archeologicko-klasifikační přístup k tématu, zvláště na Moravě. Zhruba od 30 let našeho století vznikaly sice i u nás teoretické úvahy spojené s funkcí plastiky,² avšak teprve nejnovější studia zvláště slovenských badatelů, přihlížející i k moravskému materiálu,³ jsou orientována k hlubší analýze plastiky v systému společenského vědomí.

Pomineme-li první literární prameny o lidských soškách MMK,⁴ pak krátkou zmínku nelze nevěnovat práci J. Palliardiho o boskovštejnských sídlištních MMK,⁵ v níž podal první náznak periodizace celé kultury a jasně a stručně, byť stručně, pojednal i o plastice, jejíž nejtýpichtější exempláře také vyobrazil podle tří hlavních boskovštejnských tratí (Výhon, Smoha, Pole nad rybníkem), chronologicky odlišil a mnohé významné znaky sošek i pozoruhodně komentoval. Tiskem se J. Palliard k tématu již nevrátil (zemřel roku 1922), ale z ústního podání F. a V. Vildomcových je mi známo, že je neztratil ze zřetele; snad se i připravoval k jeho zevrubnějšímu rozboru. Tato práce však připadla jeho spolupracovníku a pokračovateli F. Vildomcovi.

F. Vildomec věnoval soškám jihomoravského neolitu relativně nejvíce úměrné práce, jak terénní a restaurátorské, tak literární. I když jsou jeho písemné příspěvky obyčejně jen tehdy běžnou formou prezentace nových nálezů (ze skromnosti často až příliš stručnou), vytvářejí postupně ucelený klasifikační systém, koordinovaný s podrobnou periodizací MMK na dva základní, stupně a šest vývojových fází; vyšší cíle si tento nadšený a obětavý archeolog nekladl. Jeho první zpráva z roku 1925 se týká nálezů plastiky z obvodu Střelice (okr. Znojmo), z tratí Klobouček (původně označené jako Rozkoš), Sklep, dále z Boskovštejna, Štěpánovic a Grešlového Mýta.⁶ Již v první větší studii z konce dvacátých let předestřel však ucelenou koncepci vývoje sošek, založenou především na materiálu ze střelických nalezišť,⁷ kterou pak po 20 letech jen v detailech korigoval.⁸ Velký počet zlomků figur ze všech střelických lokalit však podrobně nezveřejnil a dodnes tento cenný inventář zůstal v depozitáři Moravského muzea v Brně nevyčíslen a nevyhodnocen.

Zvláštní a pro tehdejší malé moravské poměry charakteristická šaráda vznik-

¹ K. Marešová, Neolitická plastika na Moravě, ČMMB LVI, 1971, 53–57.

² J. Neustupný, K neolitickým idolům, PA XXXVII, 1931, 27–36; *týž*, Náboženství pravěkého lidstva v Čechách a na Moravě, Praha 1940; J. Böhm, Kronika objeveného věku, Praha 1941, 140 ad.

³ J. Vladár, Praveká plastika, Ars Slovaca Antiqua 8, Bratislava 1979; J. Pavúk, Náboženské prejavy v mladšej dobe kamennej, Sborník Historické korone vzniku náboženstva a jeho prejavy v praveku a včasnej dobe dejinnej, Nitra 1979, 42–51; S. Šiška, Matriarchálny kult a jeho prejavy v mladšej dobe kamennej, ibidem, 52–55; J. Paulík, Praveké umenie na Slovensku, Bratislava 1980, 29–39.

⁴ J. Palliard, Předhistorické památky města Znojma, ČVMSO 6, 1889, 8, 69, 142, tab. III; *týž*, Předhistorická sídla na Znojmsku, ČVMSO 11, 1984, 91, 128–138, tab. 4, 95; I. L. Červinka, O pokolení skrčených koster na Moravě, Mor. starožitnosti II, Kojetín n/H 1908, 44–45, obr. 39. — Srov. k tomu K. Marešová, op. cit., 53.

⁵ J. Palliard, Sídliště z mladší doby kamenné u Boskovštiny, Pravěk VII, 1911, 46–47, 125, 130.

⁶ F. Vildomec, O soškách z doby kamenné, ČVMSO 36, 1925, 1–5.

⁷ *Týž*, O moravské neolithické keramice malované, OP VII–VIII, 1928–1929, 1–43, tab. I–X, obr. 1–14.

⁸ *Týž*, O mých nálezech neolitických sošek, ZDV II-1, 1949, Brno 1950, 6–26, tab. I–VII.

la kolem hlubokomašůveckého nálezu „venuše“. Tento skvost evropského pravěku byl prvně publikován bez popisu v lokálním vlastivědném tisku Od Horácka k Podyjí (XII, 1936, 107) a ušel pozornosti tehdejší oficiální české archeologie. Teprve zájem historiemiilovné hraběnky E. Salmové způsobil její reprezentativnější zveřejnění na stránkách IPEKu,⁹ avšak s úpravou H. Kühna, která přičkla exempláři nejen mylné relativně chronologické postavení, nýbrž i mylný (jižní) původ; F. Vildomec si přátem na tento postup později stěžoval.¹⁰ Hlubokomašůvecká „venuše“ si ovšem brzy nato našla cestu i do oficiálních českých publikací a sám její objevitel měl příležitost ji ještě znovu řádně publikovat.¹¹

Z velkých souborů plastik MMK (Boskovštejn, Střelice, Jaroměřice n/R, Hluboké Mašůvky) zůstaly do poválečné doby fakticky nezveřejněny oba poslední (o nedostatečné publikaci střelických souborů jsem se již zmínil). Z podnětu E. Šimka připravil F. Vildomec roku 1949 soubornou stať o svých nálezech neolitické plastiky a poměrně podrobně (za použití jednoduché statistiky) zveřejnil zvláště hlubokomašůvecký soubor;¹² při té příležitosti zcela okrajově věnoval jedinou tabulku plastikám jaroměřickým. Tento výběr i tehdejší polygrafická úroveň publikace však jsou — vzhledem k významu obou souborů — dnes již nedostatečné.

Ani v našem bezprostředním jižním sousedství tomu nebylo lépe, spíše naopak. Prvá soubornější studie o neolitické plastice se tu sice objevila již ve 20. letech,¹³ ale zejména předměty mladého neolitu zůstaly dodnes přes, či právě pro jejich značný počet souborně neevidovány a až do nejnovější doby také neinterpretovány.¹⁴

Nedostatečně zveřejnění celého bohatství moravských sošek do roku 1949 nekompenzovaly ani práce oficiálních představitelů české archeologie; ve velkých syntézách ani pro tento účel nebylo dost prostoru.¹⁵ A tak pouze studie J. Neustupného hodnotí alespoň okrajově i moravský materiál z příslušného nadhledu, berouc v úvahu i myšlenky předních evropských badatelů, jakými byli tehdy M. Hoernes, G. Childe, G. Glotz, C. Schuchhardt, G. Kossinna aj.¹⁶ V této souvislosti však je nutno vzpomenout u nás málo známou práci O. G. Kotové, která po své studijní cestě do Československa a studiu plastiky lidu s MMK ve Vildomcově sbírce v Boskovštejně a v Moravském muzeu v Brně uvedla tento materiál ve známost i v Sovětském svazu.¹⁷

Ostatní tehdejší moravští archeologové měli jen minimální množství pří-

⁹ E. Salm — F. Vildomec, Ein wichtiges neolithisches Idol aus Mähren, IPEK 11, 1936—1937, 32 ad., tab. III—V.

¹⁰ F. Vildomec, ZDV II-1, 1949, 10, 18.

¹¹ Týž, Dva nálezy z Hlubokých Mašůvek, OP XIII, 1946, 26—28, obr. 1; týž, ZDV II-1, 1949, 17, tab. VII.

¹² Týž, ZDV II-1, 1949, 6—26, obr. 1—6, tab. II—V, VII.

¹³ A. Hrodegh, Über die neolithischen Idole des niederösterreichischen Manhartsgebietes, MAGW 53, 1923, 1 ad.

¹⁴ Nově srov. H. Maurer, Neolithische Kultobjekte aus dem niederösterreichischen Manhartsbergbereich. Ein Beitrag zur jungsteinzeitlichen Geistesgeschichte, Mannus-Bibl. NF 19, Hückeswagen 1982, 69 ad.

¹⁵ J. Böhm, Kronika; J. Neustupný, Pravěk lidstva, Praha 1946; J. Filip, Pravěk Československo, Praha 1948.

¹⁶ J. Neustupný, Pa XXXVII, 1931, 27—35.

¹⁷ O. G. Kotová, Pamjatniki do-istoričeskoj kultury epochi rospisnoj keramiki v Moravii, Izvestija GAIMK V, Leningrad 1927, 319—352.

ležitostí přispět svými objevy k poznání moravské plastiky. Z poznámky J. Neustupného¹⁸ se dovídáme, že I. L. Červinka svého času pomýšlel na napsání větší studie o soškách lidu s MMK. K realizaci tohoto záměru však nedošlo. Tento úmysl na počátku druhé velké války realizoval teprve J. Skutil.¹⁹ Jak vyplývá z jeho vlastního textu omezil se autor především na soupis a popis s vyobrazením plastik ze sbírek Moravského muzea v Brně, aniž si činil nároky na úplnost a na jiné nežli typologické hodnocení figur; poukázal však na řadu do té doby nepostižených morfologických jevů plastik a stručně se dotknul i otázky významu sošek v konfrontaci s Předním východem.

Do prvních poválečných let spadá — kromě již zmíněné studie F. Vildomce (1949) — také práce V. Vildomce, kterého plastika MMK zaujala na prvním místě.²⁰ Při klasifikaci lidských sošek se přidržel pojetí svého otce a zamýšlel se i nad významem terakot v souvislosti s hospodářskými a sociálními poměry doby. Plastika lidu MMK zůstala nicméně v každé situaci předmětem zájmu také dalších, na prvním místě předních moravských archeologů. Z iniciativy J. Poulika vychází roku 1956 velká obrazová práce o pravěkém umění,²¹ v níž je v patřičné míře pamatováno také na předmět našeho zájmu. Lidské neolitické figury propagoval také F. Kalousek.²² Roku 1959 upozornil V. Hrubý na možnost výskytu monumentální plastiky v moravském neolitu.²³ Probíhající terénní archeologické výzkumy pak tu a tam přinesly nové nálezy plastiky, ale nikoli takové, které by podnítily novou vlnu zájmu o dané téma. Nelze však nezaznamenat náhodný nález unikátního torza malované plastiky v Křepicích (okr. Znojmo), učiněný A. Hudem a znovu zachráněný a odborné veřejnosti předložený V. Vildomcem;²⁴ tento nález měl inspirativní hodnotu a tvoří předěl mezi fází útlumu a nového vzepětí zájmu o plastiku MMK.

Od roku 1967 začíná nový větší výzkum osady lidu s MMK u Těšetic-Kyjovic, který opět po delší době přináší nové soubory lidských plastik.²⁵ Potrvá ovšem ještě delší dobu než se podaří prvou větší část těchto materiálů zveřejnit. Téměř současně přináší zpracování moravské neolitické plastiky v rámci disertace na katedře archeologie FF UJEP v Brně K. Marešová.²⁶ Bylo na škodu, že do své práce nemohla zahrnout také soubor plastik z Hlubokých Mašůvek;

¹⁸ J. Neustupný, PA XXXVII, 1931, 30, pozn. č. 15.

¹⁹ J. Skutil, Die neolithischen Plastiken aus dem Kreise der mährischen bemalten Keramik, IPEK 13—14, 1939—1940, 36—56, tab. 16—44.

²⁰ V. Vildomec, Lid s kulturou keramiky malované na Moravě I—III, rkp disert. práce na FF UJEP v Brně, Brno 1950. — Později též Neolitické idoly jako kulturní projev pravěkého člověka, VSV 1, 1956, 15—21, obr. 1—3 a Pravěká malovaná keramika na Moravě, Znojmo 1966.

²¹ J. Poulik—W. a B. Formanové, Pravěké umění, Praha 1956.

²² F. Kalousek, Nové archeologické výzkumy na Znojemsku, VaŽ 1957, č. 1, 27.

²³ V. Hrubý, Moravská monumentální plastika z 3. tisíciletí př. n. l., VVM 14, 1959, 143—146.

²⁴ V. Vildomec, Neolitické osídlení v Křepicích, AR 17, 1965, 176—178, obr. 80.

²⁵ V. Podborský, Eine neolithische Siedlung mit bemalter Keramik bei Kyjovice (Kreis Znojmo), Südmähren, SPFFBU E 11, 1966, 15—22, tab. I—VIII; *týž*, Šest let terénního archeologického výzkumu neolitického a halštatského sídliště v „Sutnách“ u Těšetic-Kyjovic, SPFFBU E 18—19, 1973—1974, 5—33; *týž*, Erkenntnisse auf Grund der bisherigen Ausgrabungen in der Siedlung mit mährischer bemalter Keramik bei Těšetice-Kyjovice, JfMV 60, 1976, 129—148.

²⁶ K. Marešová, Neolitická plastika na Moravě I—III, rkp disert. práce na FF UJEP v Brně, Brno 1967.

také publikovaný výťah z této práce je příliš stručný²⁷ a neobráží celý přínos, který autorka pro dané téma v rámci původní rukopisné práce zkoncipovala. Roku 1970 jsem se pak pokusil v rámci nově formulovaného směru výzkumu MMK roztrždit i plastiku této kultury²⁸ a později jsem příležitostně buď sám, nebo se členy týmu těšetickeho výzkumu publikoval nejzávažnější nálezy figur z Těšetic-Kyjovic.²⁹

Současně se počaly ve větším měřítku objevovat i další soubory, nebo i jednotlivé plastiky MMK, které jejich nálezi s oblibou také rychle publikovali. Větší soubor cenných terakot přinesl velký výzkum na hradisku u Kramolína³⁰ a práce na známém sídlišti u Jaroměřic n. R.,³¹ v obou případech zásluhou P. Košťuríka. Z ostatních badatelů, jejichž výzkumy přinesly nálezy plastik, je třeba jmenovat V. Broukala, J. Říhovského, V. Vildomce, O. Kose, E. Kazdovou, J. Kovárnika, I. Rakovského, V. Janáka aj. Naproti tomu statí zaměřených na poznání významu lidských sošek se vynořilo o poznání méně.³²

Za těchto okolností je nutno považovat za skutečný přínos práce slovenských badatelů, kteří v posledních letech přinášíjí spíše prvky do studia plastiky nežli vlastní obsáhlejší materiály. Počátky této snahy lze spatřovat již v díle B. Novotného;³³ z hlediska typologického jsou důležité nálezy A. Točíka a statí J Pavúka.³⁴ Zejména pak práce J. Pavúka, S. Šišky, J. Vladára a J. Paulíka se dotýkají podrobněji otázek starého neolitického náboženství a řeší klíčové otázky nadstavby neolitu střední Evropy.³⁵

Závěrem je třeba doplnit skutečnost, že v novější době byly také v sousedním Rakousku a v maďarském Zadunají zveřejněny klíčové nálezy neolitických plastik,³⁶ které tvoří s jihomoravskými soubory určitý celek. Nejnovější sou-

²⁷ *Táz*, ČMMB LVI, 1971, 53–78, tab. I–XX.

²⁸ *V. Podborský*, Současný stav výzkumu kultury s moravskou malovanou keramikou, SIA XVIII-2, 1970, 235–310.

²⁹ *V. Podborský—V. Vildomec*, Pravěk Znojemska, Brno 1972, 45, 46, 58, tab. XVII–XIX; *tíž*, Pokračování terénního výzkumu osady s moravskou malovanou keramikou u Těšetic-Kyjovic v roce 1970, PV AÚB za rok 1970, Brno 1971, 12–14, tab. 4–5; *V. Podborský*, Hlavní výsledky výzkumu v Těšeticích-Kyjovicích za léta 1964–1974, SPFFBU E 20–21, 1975–1976, 175–184.

³⁰ *O. Kos—P. Košťurík*, Výzkum na hradisku u Kramolína v roce 1971, PV AÚB za rok 1971, Brno 1972, 36–37; *P. Košťurík*, Stav výzkumu kultury s moravskou malovanou keramikou na hradisku u Kramolína (okr. Třebíč), SPFFBU E 20–21, 1975–1976, 101–113.

³¹ *P. Košťurík*, Archeologický výzkum sídliště s moravskou malovanou keramikou u Jaroměřic nad Rokytnou, PV AÚB za rok 1973, Brno 1974, 18–20; *tíž*, Neolitické sídliště s malovanou keramikou u Jaroměřic n. R., Studie AÚB VII-1, Praha 1979.

³² *V. Vildomec*, VSV 1, 1956, 15–21; *R. Tichý*, Zobrazení žen jako doklad matriarchátu?, Sborník II (Vildomec) AÚB, Brno 1963, 20–23.

³³ *B. Novotný*, Slovensko v mladšej dobe kamennej, Bratislava 1958, 28–29, tab. XXV, XXXI; *tíž*, Počiatky výtvarného prejavu na Slovensku, Bratislava 1958, 76–78, tab. 37.

³⁴ *J. Pavúk*, Nové nálezy lengyelskej kultúry zo Slovenska, SIA XIII, 1965, 27 ad.

³⁵ Viz pozn. č. 3.

³⁶ Z nejdůležitějších příspěvků: *H. Ladenbauer-Orel*, Die neolithische Frauenstatuette von Lang-Enzersdorf bei Wien, IPEK 19, 1954–1959, 7–15, tab. 6–12; *tíž*, Das jungsteinzeitliche Idol von Lang-Enzersdorf bei Wien, Jahrb. f. Landeskunde von Niederösterreich XXXVI, 1964 (Festschrift), 51–57 s obr.; *E. Ruttkay*, Ein fragmentiertes Sitzidol der Lengyel-Kultur aus Wetzleinsdorf, Niederösterreich, MAGW 103, 1973, 28–39, tab. I–VII; *J.-W. Neugebauer*, Befestigungsanlagen der mittleren Jungsteinzeit (Lengyelkultur) am „Schanzboden“ zu Falkenstein, p. B. Mis-

borná studie o neolitické plastice z dolnorakouského Manhartského pohoří z pera H. Maurera (srov. pozn. č. 14) ukázala znovu na detailní shody tamního materiálu s fondy jihomoravskými, na shody, které jednotlivě nelze ani do nekonečna uvádět. Pouhým srovnáním souborů plastik východní a západní skupiny lengyelského okruhu památek vychází zřetelně najevo, že kvantitativně i kvalitou vystupují do popředí sošky západolengyelské; z nich opět nejvýznamnější postavou zaujímá plastika jihomoravská. Ta se také stala neodmyslitelnou součástí každé významnější publikace o evropském pravěku.

DOKUMENTACE PLASTIK

Samozřejmým požadavkem nového zpracování plastiky lidu MMK je dokonalá heuristická příprava, spočívající jak ve shromáždění kompletního materiálového fondu, tak v rekonstrukci všech dostupných náleзовých okolností. Požadavek hodnocení plastik se zřením na náleзовé celky považoval již J. Palliardi za velmi nezbytný a písemně jej vyjádřil i F. Vildomec.³⁷ Nejnověji poukázal na význam co nejvěrnější dokumentace náleзовého prostředí plastiky S. Šiška.³⁸ Příhodné a dobře dokumentované náleзовé prostředí terakot, např. pokud by se našly přímo v chatách u pecí, krbů, na „oltářích“ atd., by velmi napomohlo jejich správné funkční interpretaci. Z moravského prostředí dosud optimálních zjištění tohoto druhu není. Dokonce ani z nového výzkumu u Těšetic-Kyjovic není než zásadního zjištění, že v prostoru správně religiózního centra je možno konstatovat značnou koncentraci fragmentů plastik (podobná situace je podle předběžných zpráv i na lokalitách dolnorakouských), ale srovnání s obytnou plochou zatím chybí. Ze starších výzkumů pak nevíme než to, že plastiky se nalézaly porůznu v jámách, často kusy jediného exempláře v několika jámách;³⁹ sbíraly se i z kulturních vrstev.

Za této situace je třeba vycházet ze studia sošek samotných. Je nutno shromáždít a vyčíslit veškerý existující pramenný fond. Již samy počty fragmentů, jdoucí na jednotlivých nalezištích řádově do set kusů, jsou určitou indicií pro interpretaci plastik. Předmětem zájmu jsou:

1. samostatné antropomorfní keramické sošky
2. antropomorfní figurální plastická zobrazení, aplikovaná na jiném materiálu (především na keramice), jinak též aplikovaná lidská plastika

telbach, NÖ., *Antike Welt* 8, 1977, č. 2, 60–61, obr. 2; *Chr. und J.-W. Neugebauer*, Falkenstein-Schanzboden. Älteste Wallburg Mitteleuropas?, *Antike Welt* 9, 1978, č. 3, 27–30, přísl. obr.; *J.-W. Neugebauer—K. Simperl*, Als Europa erwachte. Österreich in der Urzeit, Salzburg 1979, 86–87, obr. za str. 88; *Chr. Neugebauer-Maresch*, Das archäologische Fundmaterial, in: 6 000 Jahre Schanzboden. Bauern, Handwerker und Händler in der Steinzeitburg (dále jen 6 000 Jahre), Poysdorf 1982, 19–20, obr. 9; *H. Maurer*, Neue jungsteinzeitliche Funde aus Niederösterreich, *ArchA* 59/60, 1976, 21–27 s obr.; *týž*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte des Waldviertels. Neolithische figurale Darstellungen, *Das Waldviertel* 7–9, 1977, 148–151, přísl. tab.; *týž*, Die Göttin von Kamegg. Religion vor Jahrtausenden, Horner Blaetter zur Vorgeschichte 1, seš. 1, 1979, 4–5 a přísl. obr.; *týž*, Neolithische Kultobjekte; — *N. Kalicz*, *Clay Gods*, Budapest 1970.

³⁷ *F. Vildomec*, ZDV II-1, 1949, 10.

³⁸ *S. Šiška*, op. cit., 52–53.

³⁹ *F. Vildomec*, op. cit., 17; — stejné případy jsou dokumentovány na sídlišti v Těšeticích-Kyjovicích.

3. antropomorfní (vesměs gynekomorfní) nádoby⁴⁰

4. keramografické, příp. jiné „výtvarné“ prameny (rytiny, malby, jiné vhloubené motivy)⁴¹

5. jiné keramické předměty mající vztah k lidské plastice, např. „trůny“ pod sedící sošky, modely nábytku, atributy sošek aj.⁴²

6. nekeramické figurky, příp. skulptury.⁴³

Vzhledem k převážujícímu počtu nálezu budou hrát nejvýznamnější roli prvé tři skupiny památek a z nich opět dominantní postavení zaujme samostatná lidská plastika. Ta je také předmětem této studie, i když z hlediska komplexnosti níže navrhovaného deskripčního systému bude jednáno i o plastice zvířecí.

Při shromažďování památek je každému jednotlivému zlomku třeba věnovat maximální pozornost zejména z těchto aspektů:

a) z jakého typu (příp. podtypu) plastiky pochází; důležité je zjistit stav a původní podobu rukou, typ obličeje, přítomnost „úcesu“ a způsob modelace nohou;

b) jaká byla úprava povrchu figury, zda byla malována (v tom případě je třeba odlišit prostou ornamentální malbu od malby evokativní a pokusit se o rekonstrukci malby, nebo aspoň zjistit, zda byl malován náhrdelník, pohlavní trojúhelník, části oděvu (zástěrka apod.), či zda malba může napodobovat malbu živých lidí), nebo zdobena rytím, vpichy a v kterých částech;

c) jaká byla vnitřní část figury (plná, dutá), zvláště jde-li o větší exemplář; zjištění technologických otvorů („kanálek“), příp. funkčních dutin (viz k tomu dále) lze u celistvých exemplářů docílit rentgenologicky;

d) jaký byl keramický materiál, z něhož byla soška vyrobena; jde o zjištění stupně zrnitosti, ale zvláště o druh příměsi či ostriava, zejména barviva, plev, zrní, obilí atd.; v případě dutých plastik je třeba speciální analýzou prověřit možnost původního uložení obětí (obilí, chleba apod.) v dutinách;

e) zjistit případné stopy modelace plastiky (na vnitřních plochách dutých figur), otisky papilárních linií lidských prstů;

f) zjistit alespoň přibližně exaktními technikami stupeň a druh výpalu sošek, specifickou váhu, jejich těžiště, příp. způsob zajištění stability, či zavěšování atd.;

g) zjistit případné doklady manipulace s plastikou, např. stopy intencionálního poškození (dekapitace, sečné rány, napodobení trepanace lebky apod.), rituálního rozbití, druh dodatečné úpravy, reparace, reutilizace aj.

⁴⁰ Z MMK znám fragmenty 5 gynekomorfních nádob, vesměs stěn se stylizací, resp. realistickou modelací ženských prsů; jde o exempláře z Vedrovic (MM v Brně, inv. č. Pa 342/79 a M Mor. Krumlov, inv. č. 3570), Dukovan (MM v Brně, inv. č. 28054; srov. S1A XVIII-2, 1970, tab. XVI: 7), neznámé lokality (MM v Brně, neiniv.) a Těšetic-Kyjovic, obj. 4 a z povrchu (JMZ, inv. č. K 35991 a K 76675). — V úvahu však může přicházet i nádoba se znázorněním lidské tváře („Kopfgesäß“), jakou uvádí z len-gyelské kultury z Eggendorf am Walde H. Maurer (Neolithische Kultobjekte, 93, obr. 39).

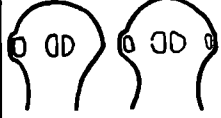

⁴¹ Figurální malba je v MMK naprosto výjimečná; jediný dosud známý případ pochází ze Střelice (J. Skutil, op. cit., tab. 42: 8) a současně je ve sbírkách MM neidentifikovatelný.

⁴² Tyto předměty připravuji k publikaci ve zvláštní studii.

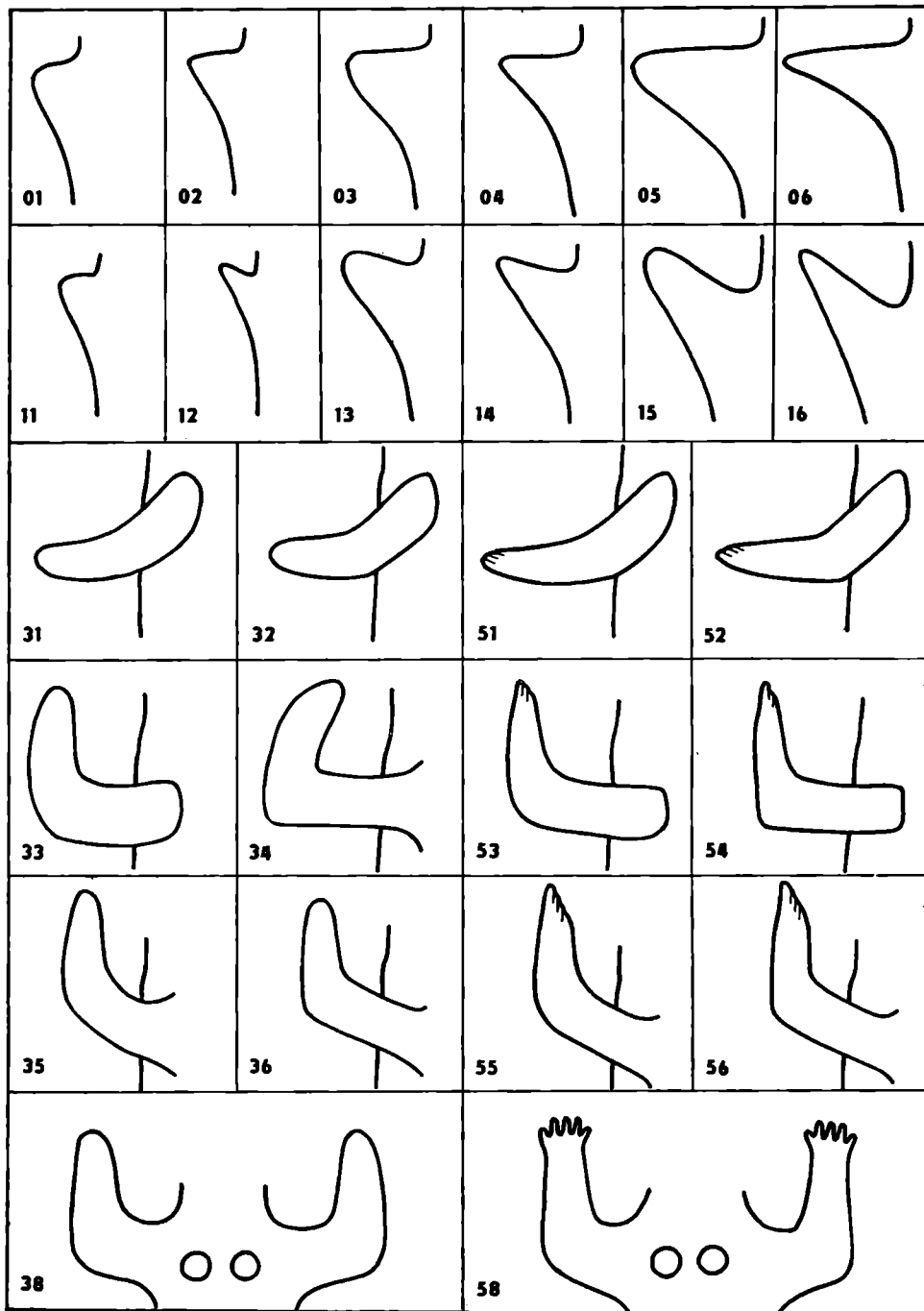
⁴³ V prostředí MMK přicházejí v úvahu 2–3 exempláře kamenných antropomorfních plastik, resp. pokusů o takovou plastiku.

1			1
2			2
3			3
4			4
5			5
6			6
8			8
9			9

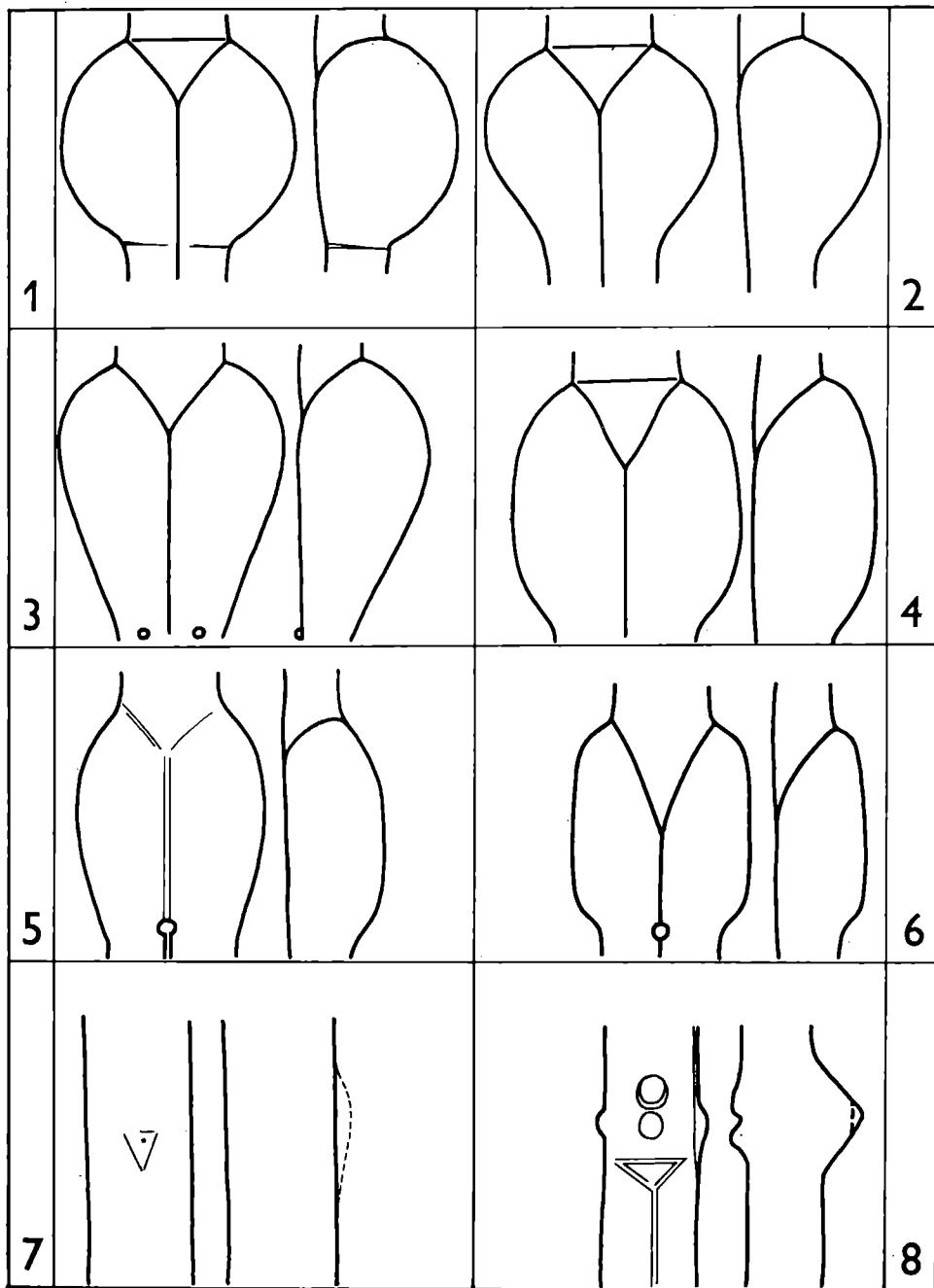
Obr. 1. Přehled variant hlav lidské plastiky MMK (sloupec 28 formalizované deskripce). 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

1			1
2			2
3			3
4			4
5			5
6			6
7			7
8			8
9			9

Obr. 2a, b. Přehled variant vyjádření obličejů a účesů lidské plastiky MMK (slopec 29 a 30 formalizované deskripce). 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. ěedlová.)

Obr. 3. Přehled variant pahýlů paží a paží lidské plastiky MMK (sloupec 32–33 formalizované deskripcie). 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 4. Přehled variant hýždí (ze předu a z profilu) lidské plastiky MMK (sloupec 35 a 36 formalizované deskripce). 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hédlová.)

Také vlastní dokumentaci sošek je třeba provádět podle potřeb současné archeologie. Je zřejmé, že půjde o dokumentaci náročnou, jak pokud jde o vlastní provedení, tak o možnosti polygrafické. Optimální by byla vždy kombinace popisné (s uvedením všech hledisek typologických, výzdobných, měr, váhy, technologických detailů a údajů o muzejní thesauraci) a vhodné grafické dokumentace.

Obojí druh základní dokumentace by bylo třeba sjednotit, resp. zavést pokud možno jednotná hlediska její realizace. K popisu plastik a jejich zlomků navrhuji použití formalizovaného systému, který níže rozvádím. Vychází ze systému Numerického kódu moravské malované keramiky,⁴⁴ je rozpracováním 8. třídy keramického inventáře MMK (op. cit., 78—79, obr. 16), respektuje základní rozvržení plastik do typů (obr. 9 této studie), vlastní popisný systém však přizpůsobuje potřebám výtvarně náročné plastiky. Na rozdíl od deskripčního systému ostatní keramiky se mírně změnila část B (typologická), značně se rozšířila část C (metrická), v podstatě byla zachována část D (fyzikálně-technologická) a podstatně se zúžila část E (výzdobná). Také hodnoty jednotlivých znaků se mnohdy změnily.

Jsem si vědom toho, že formalizovaný kódový popis výtvarných památek typu figurální plastiky může vzbudit (a jistě vzbudí) odmítavé stanovisko mnohých specialistů; nepovažují také jeho používání za bezpodmínečně nutné. Respektování jednotlivých navržených znaků plastik, jak jsou dále rozvedeny, však může vést k jednotnému klasifikačnímu postupu při studiu a publikaci sošek, v němž by žádné významné hledisko nezůstalo pomínuto, ať již vlastní popis bude verbální či jiný.

Deskripcie bude v případě plastik asi vždy doplněna také vyobrazením příslušného objektu. Ideální by byla kombinace kresby s fotografií. Většina nově publikovaných exemplářů by měla být vyobrazena především kresebně; nejvhodnější jsou jednoduché obrysové (ale přesné) kresby objektů ze předu, z profilu, ze zadu, příp. shora,⁴⁵ s vyznačením řezů či profilů tam kde je to nutné a se znázorněním vnitřních dutin, příp. technologických otvorů. Nevhodné jsou kresby ze šikmých pohledů, využívající perspektivního zkreslení, kresby zdůrazňující starobylost objektu akcentací lomů, puklin, poškození apod., zkreslující výrazy obličejů, kresby stínované atd. Přesná obrysová kresba, byť potlačuje detaily lomů, resp. série kreseb z požadovaných pohledů, dá i neodborníkovi dostačující představu o originálu, zvláště je-li doplněna vhodnou fotografií. Používám takovýchto kreseb jako ilustrací v této práci. Stopy malby či barvy jsou tu vyznačeny smluvenými grafickými značkami (Numerický kód MMK, 141, obr. 28). Již z toho důvodu není možné „zvyšovat plasticitu“ kreseb různými druhy stínování.

V řadě případů je vhodné užití kresebné rekonstrukce originálu (obr. 10, 25, 26), ale vždy tak, aby navozená představa byla reálná a aby rekonstruované partie byly odlišitelné od částí skutečně existujících. V tomto návrhu jsou doplněné (sádrou či kresebně) části znázorněny čárkovaně. Vnitřní dutiny jsou

⁴⁴ V. Podborský—E. Kazdová—P. Košťálek—Z. Weber, Numerický kód moravské malované keramiky, Brno 1977.

⁴⁵ Pohled shora je důležitý zvláště pro dokumentaci pohybu paží figur; v případě odlomení horních končetin naznačí často samotné jejich kořeny původní provedení paží (předpažení, vzpažení) a tento detail lze zobrazit právě pohledem z profilu a shora (srov. např. obr. 11: 1, 18 této studie).

naproti tomu zachyceny tečkovanými liniemi. Styčné plochy jednotlivých částí figur, původně k sobě přilepených a druhotně rozpojených (např. spoje hýždí a nohou), jsou označeny na profilech šipkami, na ploše pak delší vlnitou linií (obr. 11).

V případě doplňkových fotozáběrů pak půjde — je-li k dispozici vhodná a úplná kresebná dokumentace — o znásobení estetického účinku, nikoli o vlastní obrazovou dokumentaci. Potřebné však jsou detailní pohledy na obličejové partie, na některé prvky výzdoby, technologické prvky apod.

NAVRH FORMALIZOVANÉHO DESKRIPTIVNÍHO SYSTÉMU PLASTIKY MMK

Přehled sloupců numerického kódu

A. Část obecná

1—25 = identické s Numerickým kódem MMK (op. cit., 51)

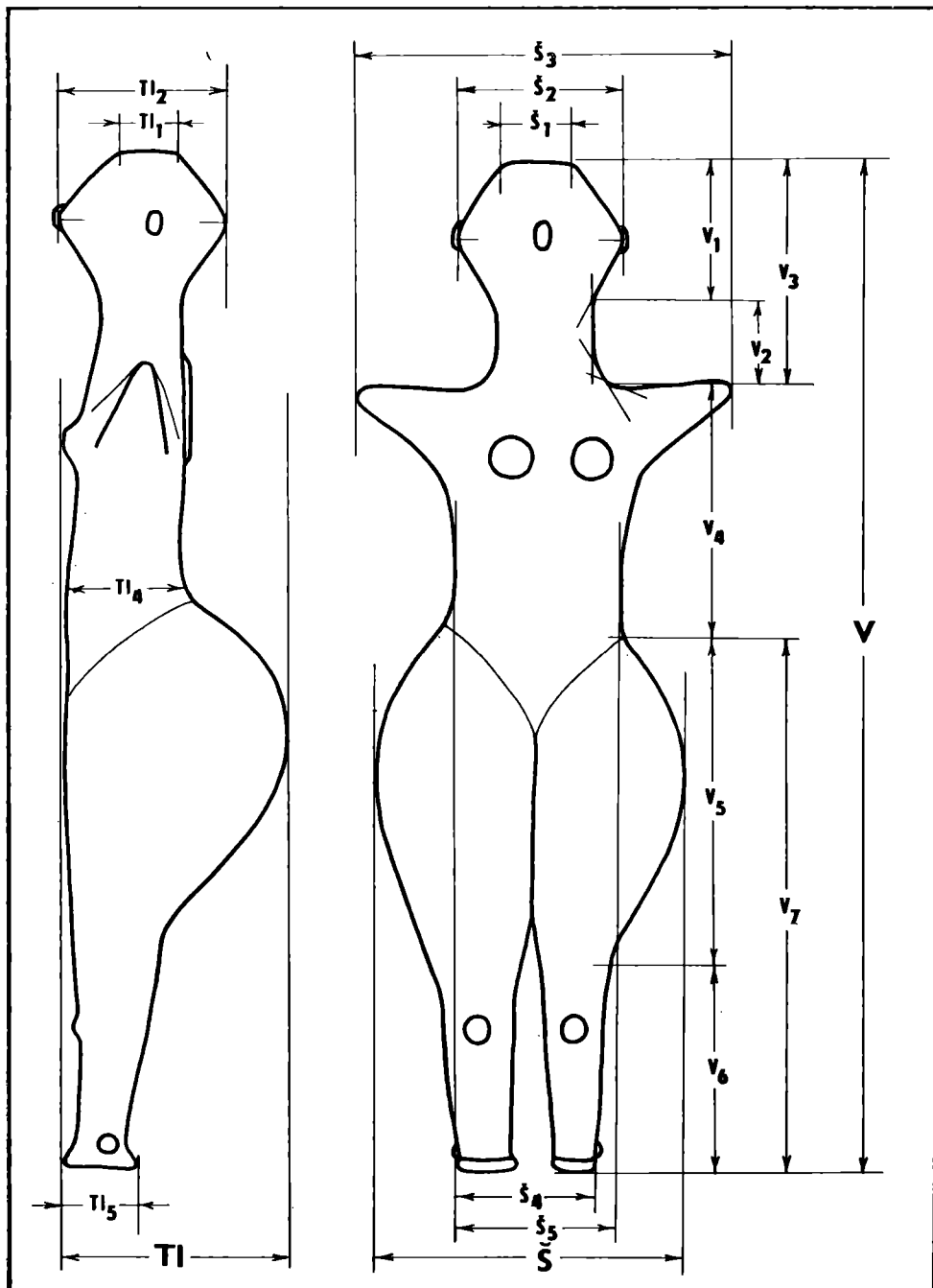
B. Část typologická

- 26—27 = stupeň dochovalosti plastiky
 28 = tvar hlavy
 29 = vyjádření obličeje
 30 = vyjádření účesu
 31 = profil krku
 32—33 = tvar paží
 34 = tvar hrudi
 35 = tvar hýždí zepředu
 36 = tvar hýždí z profilu
 37 = tvar nohou
 38 = tvar chodidel
 39 = nasazení trupu na hýždě
 40 = nasazení nohou na hýždě

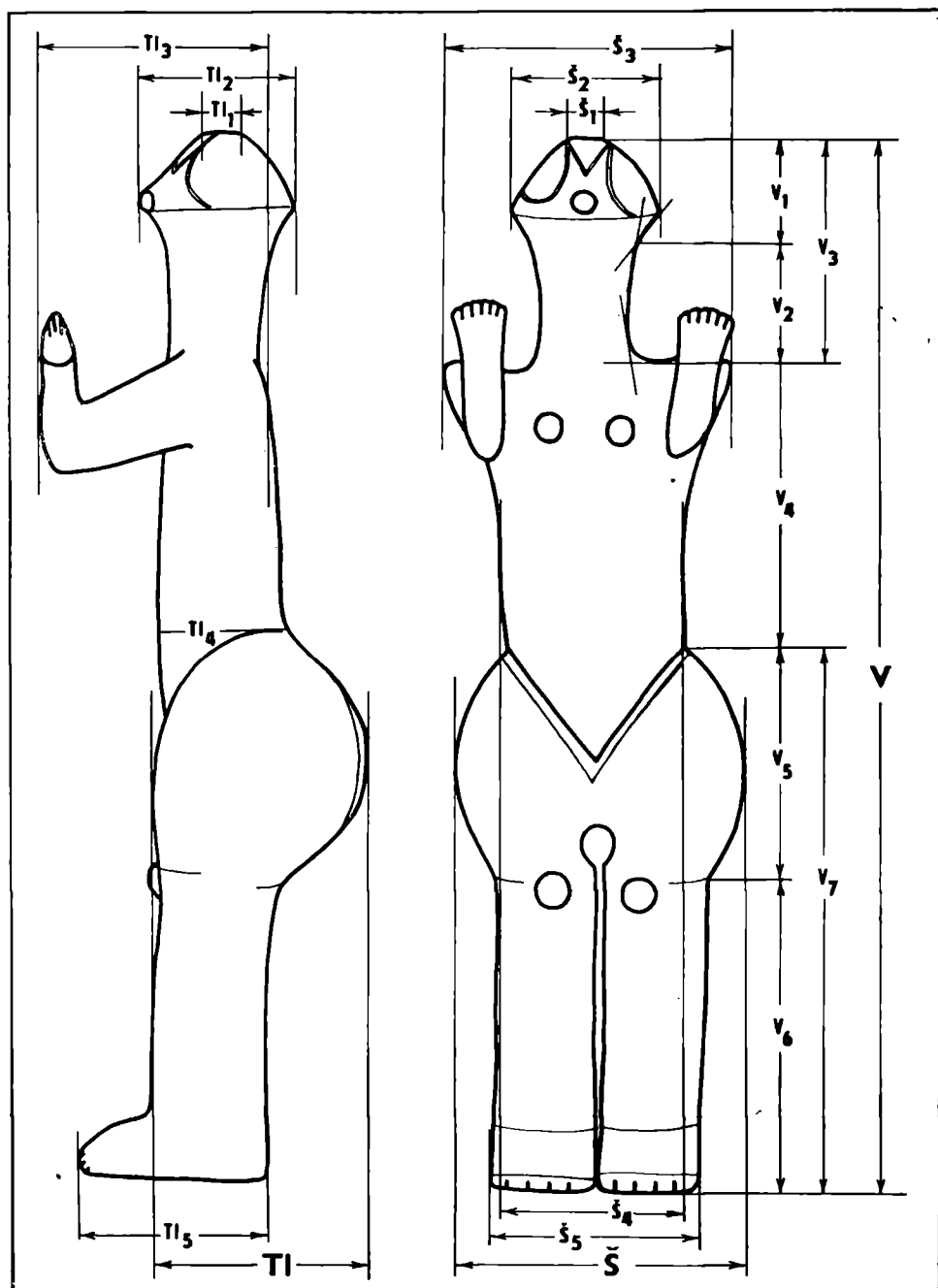
C. Část metrická (viz obr. 5—8 této studie)

- 41—43 = celková výška exempláře (V)⁴⁶
 44—46 = výška hlavy (V₁)
 47—49 = výška krku (V₂)
 50—52 = výška hlavy a krku vcelku (V₃)
 53—55 = výška trupu (V₄)
 56—58 = výška hýždí (V₅)
 59—61 = výška nohou (V₆)
 62—64 = výška hýždí a nohou vcelku (V₇)
 65—67 = celková šířka exempláře (tj. zásadně šířka hýždí) (Š)
 68—70 = šířka temene hlavy (Š₁)
 71—73 = maximální šířka hlavy (Š₂)
 74—76 = šířka ramen (Š₃)
 77—79 = šířka pasu (Š₄)
 80—82 = šířka chodidel (Š₅)
 83—85 = obecná tloušťka exempláře (tj. zásadně tloušťka hýždí) (Tl)
 86—88 = odpovídající rozměr (tloušťka) temene hlavy (Tl₁)
 89—91 = odpovídající rozměr (tloušťka) celé hlavy (Tl₂)
 92—94 = tloušťka v oblasti vztažených paží (u figur střelického a maloměřického typu se neměří) (Tl₃)

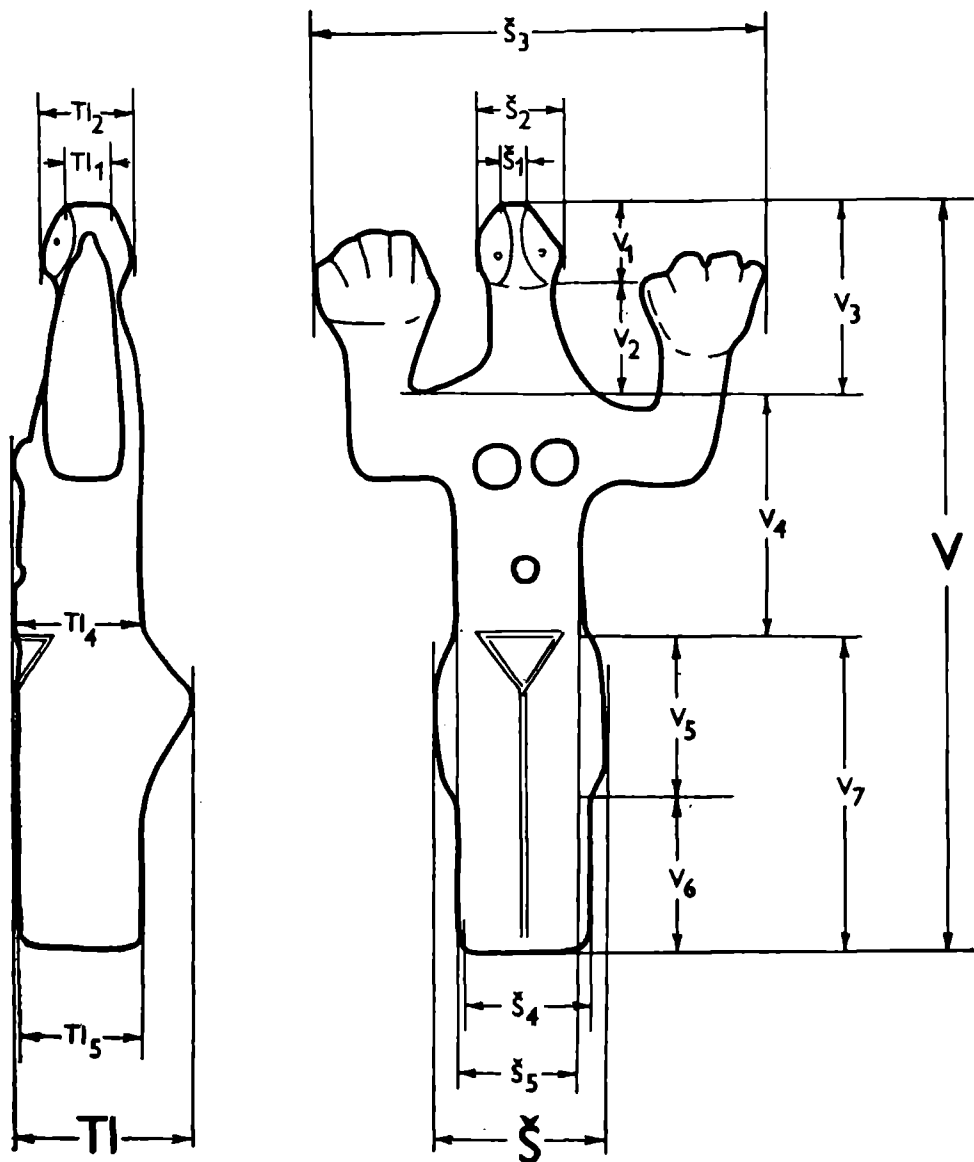
⁴⁶ Uváděna v mm, např. 079 mm, 345 mm apod.

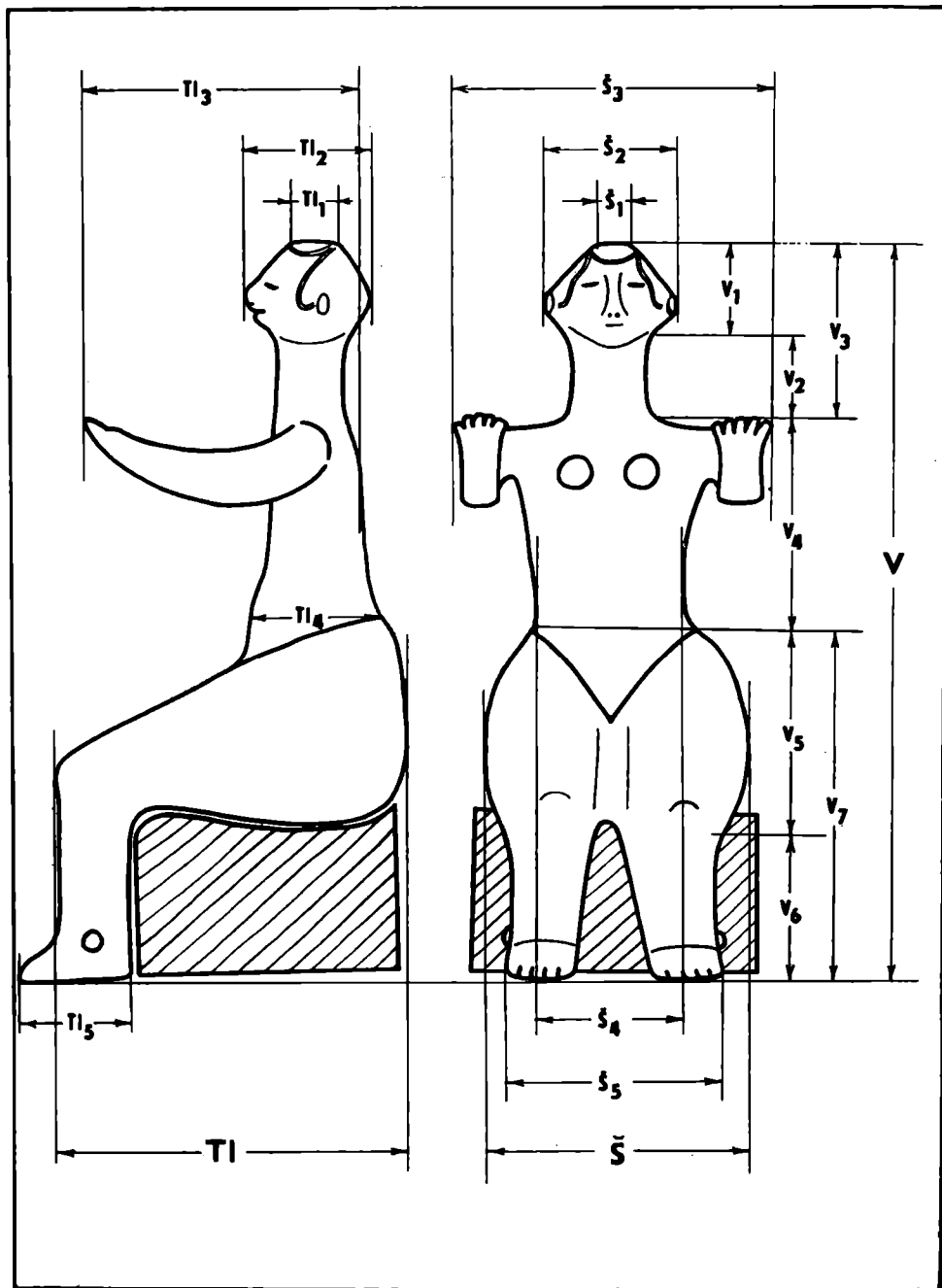
Obr. 5. Instruktivní přehled metrické diagnostiky plastiky střelického typu. 1: 2.
(Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 6. Instrukтивní přehled metrické diagnostiky plastiky mašůveckého typu.
1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 7. Instruktivní přehled metrické diagnostiky plastiky štěpánovického typu.
1: 2. (Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 8. Instruktivní přehled metrické diagnostiky sedící plastiky. 1: 2.
(Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

95–97 = maximální tloušťka břicha (Tl₄)

98–100 = tloušťka chodidel (Tl₅)

D. Část fyzikálně-technologická

101–103 = váha exempláře⁴⁷

104 = tvrdost keramického materiálu

105 = hustota keramické hmoty jedince

106 = příměs v keramické hmotě

107 = technologický spoj uvnitř plastiky

108 = technologický spoj vně plastiky

109 = úprava povrchu plastiky

110 = vnitřní účelové dutiny

E. Část výzdobná

111–112 = druh výzdoby

113 = rozložení výzdoby

114–117 = barevné kombinace

118–122 = prvky malované výzdoby

123–127 = prvky ryté výzdoby

128–134 = prvky plastické výzdoby

135 = perforace

F. Část pomocná (identická s Numerickým kódem MMK (op. cit., 52)

Hodnoty znaků jednotlivých sloupců

Sloupec 26–27 (stupeň dochovalosti plastiky)

00 – celé plastiky

01 – úplná soška

02 – kresebně rekonstruovatelná soška

03 – téměř úplná soška

10 – hlavy plastik

11 – hlava s krkem a trupem

12 – hlava s krkem

13 – hlava

14 – část hlavy

20 – hrudi plastik

21 – hrud s krkem a pažemi

22 – hrud s krkem bez paží

23 – hrud bez krku a bez paží

24 – část hrudi

30 – paže a pahýly paží

31 – obě celé paže

32 – jedna celá paže

33 – zlomky obou paží

34 – zlomek jedné paže

35 – dva celé pahýly

36 – jeden celý pahýl

37 – části obou pahýlů

38 – část jednoho pahýlu

40 – hýždě

41 – úplné hýždě s hrudí nebo částí hrudi

42 – polovina hýždí s hrudí nebo částí hrudi

43 – úplné hýždě s nohama

44 – polovina hýždí s nohou

45 – úplné hýždě bez nohou

46 – polovina hýždí bez nohy

47 – část hýždě

50 – nohy

51 – obě nohy s chodidly

52 – jedna noha s chodidlem

53 – obě nohy bez chodidel (lýtka)

54 – jedna noha bez chodidla (lýtko)

55 – část nohy (lýtka)

56 – obě chodidla

57 – jedno chodidlo

58 – část chodidla

60 – jiné fragmenty

⁴⁷ Uváděna v g, např. 090 g, 480 g apod.

Sloupec 28 (tvar hlavy) (obr. 1)

1 — kulovitý	6 — dvojkruželovitý s hrotem
2 — polokulovitý	7 — (rezerva)
3 — homolovitý	8 — v podobě skutečné hlavy (portrét)
4 — s plochou pokrývkou	9 — nepravidelný
5 — dvojkruželovitý s horní ploškou	

Sloupec 29 (vyjádření obličeje) (obr. 2a)

1 — jedním výčnělkem	6 — stisky prstů naznačený obličej
2 — více výčnělků	7 — obličej typu „sovi hlavy“
3 — naznačené rysy obličeje	8 — portrét
4 — realisticky vyznačené rysy obličeje	9 — maska
5 — stiskem dvou prstů naznačený nos	

Sloupec 30 (vyjádření účesu) (obr. 2b)

1 — prosté pravidelné ryté „kouty“	5 — 1 + plastická modelace
2 — prosté nepravidelné „kouty“	6 — 2 + plastická modelace
3 — 1 + rýhami naznačený účes	7 — nahodilými vhloubenými prvky naznačený účes
4 — 2 + rýhami naznačený účes	

Sloupec 31 (profil krku)

1 — kruhový	4 — (rezerva)
2 — elipsový	5 — (rezerva)
3 — trojúhelníkový	6 — nepravidelný

Sloupec 32—33 (tvar paží) (obr. 3)

00 — vodorovné pahýly	
01 — tupé krátké	04 — ostré střední
02 — ostré krátké	05 — tupé dlouhé
03 — tupé střední	06 — ostré dlouhé
10 — šikmé pahýly	
11 — tupé krátké	14 — ostré střední
12 — ostré krátké	15 — tupé dlouhé
13 — tupé střední	16 — ostré dlouhé
20 — (rezerva)	
30 — válečkovité paže bez prstů	
31 — v oblém nízkém předpažení	34 — v lomeném středním předpažení
32 — v lomeném nízkém předpažení	35 — v oblém vysokém předpažení
33 — v oblém středním předpažení	36 — v lomeném vysokém předpažení
40 — (rezerva)	37 — (rezerva)
50 — paže s prsty	38 — ve vzpažení
51 — v oblém nízkém předpažení	55 — v oblém vysokém předpažení
52 — v lomeném nízkém předpažení	56 — v lomeném vysokém předpažení
53 — v oblém středním předpažení	57 — (rezerva)
54 — v lomeném středním předpažení	58 — ve vzpažení
60 — (rezerva)	
70 — zakrnělé (sotva znatelné) paže	

Sloupec 34 (tvar hrudi)

1 — normální	5 — (rezerva)
2 — klenutý	6 — (rezerva)
3 — deskovitý	7 — s vydutým břichem (vyznačení těhotenství)
4 — hranolovitý	

Sloupec 35 (tvar hýždí ze předu) (obr. 4)

1 — kruhový	5 — zúžený
2 — srdcovitý	6 — zúžený hraněný

3 – srdcovitý prodloužený	7 – hranolovitý
4 – elipsovité	

Sloupec 36 (tvar hýždí z profilu) (obr. 4)

1 – polokruhový	5 – sploštělý
2 – polosrdcovitý	6 – hraněný
3 – polosrdcovitý prodloužený	7 – plochý (hranolovitý)
4 – poloelipsovité	8 – hrotitý

Sloupec 37 (tvar nohou)

1 – oddělené po celé délce	4 – vespod oddělené s otvorem
2 – vespod oddělené	5 – spojené po celé délce
3 – (rezerva)	6 – spojené po celé délce s otvorem

Sloupec 38 (tvar chodidel)

1 – oddělená kruhová	5 – spojená kruhová
2 – oddělená oválná	6 – spojená oválná
3 – oddělená lichoběžníková	7 – spojená lichoběžníková
4 – oddělená čtverhranná	8 – spojená čtverhranná

Sloupec 39 (nasazení trupu na hýždě)

1 – ostré	3 – plynulé
2 – oddělené žlábkem	

Sloupec 40 (nasazení nohou na hýždě)

1 – ostré	3 – plynulé
2 – oddělené žlábkem	4 – plynulé prodloužené

Sloupec 41 – 103 (míry a váha exempláře) (obr. 5 – 8)

Sloupec 104 (tvrdost keramického materiálu)

- 1 – velmi měkký materiál (oděr prsty)
- 2 – měkký materiál (lze rýpat nehtem)
- 3 – normální materiál (lze rýpat měděným plechem)
- 4 – tvrdý materiál (lze rýpat ocelovým nožem)
- 5 – velmi tvrdý materiál (stopa po ocelovém noži jen vlasová)
- 6 – extrémně tvrdý materiál (střepem lze rýpat do skla)

Sloupec 105 (hustota keramické hmoty jedince)

1 – hmota plavená	6 – hmota zrnitá
2 – hmota jemnozrná	7 – hmota hrubozrná
4 – hmota středozrná	

Sloupec 106 (příměs v keramické hmotě)

1 – příměs černého barviva	6 – příměs žlutého barviva
2 – příměs šedého barviva	7 – příměs bílého barviva
3 – příměs hnědého barviva	8 – příměs slídy
4 – příměs červeného barviva	9 – organická příměs
5 – příměs růžového barviva	

Sloupec 107 (technologický spoj uvnitř plastiky)

1 – spoj hlavy a hrudi	5 – spoj hýždí a nohou
2 – vyztužení hrudi	6 – vyztužení nohou
3 – spoj hrudi a hýždí	7 – spoj rukou a hrudi
4 – vyztužení hýždí	8 – vyztužení rukou

Sloupec 108 (technologický spoj vně plastiky)

- 1 – vertikální otvor (důlek) v krku (pro nasazení hlavy)
- 2 – otvor v pahýlech paží (pro nasazení rukou)

- 3 — otvor v pahýlech nohou (pro nasazení chodidel)
- 4 — (rezerva)
- 5 — horizontální otvor v hrudi
- 6 — horizontální otvor v klíně
- 7 — horizontální otvor v nohách

Sloupec 109 (úprava povrchu plastiky)

- 1 — zrnitý, hrubě naturální povrch
- 2 — hrubě modelovaný, přirozený povrch
- 3 — jemněji modelovaný, přirozený povrch
- 4 — hlazený, přirozený povrch
- 5 — leštěný, přirozený povrch
- 6 — zvláštní vrstvou potažený povrch
- 7 — zvláštní vrstvou potažený a hlazený povrch
- 8 — zvláštní vrstvou potažený a leštěný povrch
- 9 — monochromně malovaný povrch

Sloupec 110 (vnitřní účelové dutiny)

1 — dutina v hlavě	4 — dutina v hlavě a v hrudi
2 — dutina v hrudi	5 — dutina v hrudi a hýždích
3 — dutina v hýždích	6 — dutina v hlavě, hrudi a hýždích

Sloupec 111—112 (druh výzdoby)

01 — malovaná	25 — rýsovaná a vypíchaná
02 — rýsovaná (rytá)	34 — vhloubená a plastická
03 — vhloubená	35 — vhloubená a vypíchaná
04 — plastická	45 — plastická a vypíchaná
05 — vypíchaná	51 — malovaná, rýsovaná a vhloubená
12 — malovaná a rýsovaná	52 — malovaná, rýsovaná a plastická
13 — malovaná a vhloubená	53 — malovaná, rýsovaná a vypíchaná
14 — malovaná a plastická	54 — rýsovaná, vhloubená a plastická
15 — malovaná a vypíchaná	55 — rýsovaná, plastická a vypíchaná
23 — rýsovaná a vhloubená	56 — vhloubená, plastická a vypíchaná
24 — rýsovaná a plastická	

Sloupec 113 (rozložení výzdoby)

1 — hlava	6 — hlava, trup, ruce
2 — trup	7 — hýždě s nohama
3 — ruka, ruce	8 — (rezerva)
4 — hýždě	9 — celý povrch
5 — noha, nohy	

Sloupec 114—117 (barevné kombinace⁴⁸⁾)

1 — černá	5 — růžová
2 — šedá	6 — žlutá
3 — hnědá	7 — bílá
4 — červená	

Sloupec 118—122 (prvky malované výzdoby⁴⁹⁾)

1 — náhrdelník, „oplečje“	5 — kombinace geometrických prvků
2 — pohlavní trojúhelník	6 — neurčité ornamentační prvky
3 — bederní „zástěrka“	7 — plošný nátěr
4 — malování nohou	

⁴⁸ Počítáno s přítomností 4 barev na jediném exempláři; pořadí barev je dáno sloupcem 114—117.

⁴⁹ Počítáno s 5 malovanými prvky na jediném exempláři; jednotlivé prvky se uvádějí v pořadí daném sloupcem 118—122.

Sloupec 123 – 127 (prvky ryté výzdoby⁵⁰)

1 – náhrdelník, „oplečje“	4 – (rezerva)
2 – pohlavní trojúhelník	5 – vyznačení prstů na ruce
3 – pas, opasek	6 – vyznačení prstů na noze

Sloupec 128 – 134 (prvky plastické výzdoby⁵¹)

1 – náhrdelník, „oplečje“	5 – ňadra
2 – pohlavní trojúhelník	6 – pupek
3 – pas, opasek	7 – kolena
4 – (rezerva)	8 – kotníky

Sloupec 135 (perforace)

1 – uší	3 – rukou
2 – očí	4 – kotníků

MOŽNOSTI TYPOLOGICKÉHO STUDIA PLASTIKY

Význam typologického studia lidských figur zdůrazňovali oba klasikové výzkumu MMK J. Palliardi a F. Vildomec. Zvláště poslední z nich věnoval tomuto studiu mnoho pozornosti. Rozdělil lidské sošky MMK do 6 fází, které odpovídaly jeho periodizaci celé kultury. Jednotlivé fáze charakterizoval takto:⁵²

I/1: Figury jdou buclaté, hlava kulatá nebo v podobě komolého kužele, pahýlovité paže jdou do stran, pouze jednou byla pozorována u sedící sošky paže směřující dopředu,⁵³ jedenkrát zjištěny pahýlovitě zašpičatělé nohy;⁵⁴ hlavní naleziště: Střelice-Bukovina, Střelice-Klobouček, Boskovštejn-Výhon, Hluboké Mašůvky, Bojanovice.

I/2: Figury jsou štíhlejší, mají dlouhý krk, paže jsou pahýlovité a jdou šikmo vzhůru (vyskytnou se však ještě i vodorovné pahýly), v jednom případě zjištěny paže ohnuté dopředu; hlavní naleziště: Střelice-Sklep, Znojmo-Novosady.

I/3: V této fázi je sošek nejvíce, ale nejsou nejdokonalejší; paže figur jsou vždy od ramen dopředu, od lokte nahoru, ruce mají naznačeny prsty; pahýlovitě naznačené paže se vyskytnou jen výjimečně; hlavní naleziště: Jaro-měřice n/R, Hluboké Mašůvky.

(Pro I. stupeň formuloval F. Vildomec navíc tyto obecné charakteristiky: hlava je obyčejně kuželovitá, účes bývá ohraničen obloukovitými rytými čarami, vlasy jsou naznačeny podlouhlými vrypy; ve fázi I/3 se objeví na temeni hlavy zvýšený plastický účes; uši bývají někdy napíchnuty.)

II/1: Dochovalo se jen málo sošek (celá žádná); obličejové rysy jsou vyznačeny méně výrazně, předloktí paží směřují obyčejně nahoru; hlavní naleziště: Střelice-Sklep, Boskovštejn-Smoha.

⁵⁰ Počítáno s 5 prvky ryté výzdoby na jediném exempláři; jednotlivé prvky se uvádějí v pořadí daném sloupcem 123 – 127.

⁵¹ Počítáno se 7 prvky plastické výzdoby na jediném exempláři; jednotlivé prvky se uvádějí v pořadí daném sloupcem 128 – 134.

⁵² F. Vildomec, OP VII – VIII, 1928 – 1929, 1 ad.; *týž*, ZDV II-1, 1949, 7 ad.

⁵³ Jde o exemplář zobrazený v této studii na obr. 25: 1, tab. VI, který byl dosud nepublikován. Děkuji tímto PhDr. Vědomilu Vildomcovi za poskytnutí unikátu ke zpracování.

⁵⁴ Jde o exemplář zobrazený na obr. 25: 2, tab. V, o němž platí totéž co o předešlém.

II/2: V hojném množství sošek této fáze převládá snaha po plastickém vyjádření znaků obličeje: nos a oční důlky jsou utvořeny stiskem prstů, plasticky je vyznačeno obočí, plochost tváře a brada, v několika případech bylo zjištěno propíchnutí uší (asi k zavěšení ozdoby); horní část těla sošky bývá prohnuta dozadu, takže hlava se dívá nahoru, ruce mají naznačeny dlaně a prsty, plasticky nebo rytím je vyznačen pohlavní trojhran; začíná se projevovat již i úpadek plastiky (plochý deskovitý tvar, spojené nohy); hlavní naleziště: Hluboké Mašůvky, Ctidružice, Štěpánovice.

II/3: Pro bližší charakteristiku je málo nálezů; hlavní naleziště; Boskovštejn-Pišařovicovo pole.

(Pro II. stupeň platí navíc následující obecné charakteristiky: sošky jsou propracovanější, paže vždy naznačují pohyb, obličej je obyčejně naznačen alespoň stiskem prstů, vyznačení úcesu rytými liniemi se již neobjevuje.)

Z charakteristik F. Vildomce je zřejmé, že nelze postihnout zásadních rozdílů mezi plastikami fází I/2 a I/3 (tento rozdíl by snad byl vyčísitelný poměrem figur s pahýly vůči tvarům s celými pažemi) a dále, že z celého stupně II je možno formulovat prakticky jedinou skupinu památek — a to z mladšího horizontu (II/2) osady v Hlubokých Mašůvkách; z obou dalších fází je nálezů málo.

Na zjednodušení takto pojatého třídění plastik poukázali již J. Pavúk a K. Marešová a sám jsem v roce 1970 rozlišil rovněž pouze 3 hlavní vývojové kolekce plastik (I, II/III, III/IV); i dnes toto třídění v podstatě vystihuje skutečný stav věci, i když se již používá jiné nomenklatury.

Postižení vývojového schématu plastiky MMK souvisí s poznáním vývojového řádu celého komplexu této kultury, zvláště její keramiky. Již po zběžném studiu je však zřejmé, že rytmus vývoje plastiky není zcela synchronní s vývojem keramiky a že tempo narůstání změn na soškách je menší než v malování keramiky.

Kritéria typologického třídění lidské plastiky

Sošky lidu s MMK chápou jako zvláštní třídu keramického inventáře této kultury. V numerickém deskripčním systému má tato třída číslo 8 (op. cit., 79, obr. 16). Její rozpracování na jednotlivé typy a varianty je otázkou koncepce a hloubky studia. V tomto příspěvku vychází z Numerického kódu, ale jde více do podrobností a od původního systému se poněkud liší.

Plastiku MMK třídím především na lidskou (typ 1—7) a zvířecí (typ 8); lidskou pak na figury modelované bez oděvu (typ 1—6) a modelované v oblečení a jinak (typ 7).⁵⁵ Sošky sub 1—6 pak člením na stojící (1—5) a sedící (6), při čemž do typu sedících sošek zahrnuji i „sousoší“, tj. skupinovou plastiku, známou zatím jen v omezeném počtu případů (hradisko u Kramolína, tab. X: 1, 3). Největší význam, plynoucí již z daleko největšího zastoupení, má stojící plastika modelovaná bez šatu. Té také budu věnovat největší pozornost.

⁵⁵ Tento systém má doplnit systematiku plastiky, uvedenou v Numerickém kódu MMK, 119 ad., obr. 16, 24, která již plně nevyhovuje stavu rozpracování dané tematiky.

Stojící plastika

Od dob F. Vildomce je právem považován za základní typologické kritérium vzhled paží plastik. Podle tohoto kritéria se ustálilo zběžné rozlišení na typ střelický, mašůvecký a štěpánovický. Druhotný význam byl přiřčen tvaru hlavy a vyjádření obličeje, jakož i tvaru vlastního těla. Odlišení pohlaví (ženská, mužská soška, příp. hermafrodit) je v případě typologické klasifikace zcela vedlejší a patří spíše do oblasti interpretační.

Vzhled paží považují i nadále za typologické kritérium I. řádu; může mít i sémantický význam (srov. závěrečnou část studie). Podle něho rozlišuji 5 základních typů stojící lidské plastiky:

1. sošky s vodorovnými pahýly paží (střelický typ)
2. sošky se šikmo vzhůru orientovanými pahýly paží (maloměrický typ)
3. sošky s pažemi v pohybu před tělem (mašůvecký typ)
4. sošky se vzpaženými pažemi (štěpánovický typ)
5. sloupcové (hranolové) sošky bez vyznačených paží (kramolínský typ).

Detailní tvar paží (např. krátké, středně dlouhé a prodloužené pahýly paží; ostré a tupé ukončení pahýlů; nízké, střední a vysoké předpažení — srov. sloupec 32—33 výše uvedeného deskripčního systému a obr. 3) by mohl být základem dalšího podrobnějšího třídění; mnohé nastíněné jevy však mají sporný chronologický i sémantický význam a proto zatím od takového podrozdělení upouštím. Pouze v případě oblého či lomeného předpažení a v případě válečkovitých paží bez vyznačených prstů a dlaní a s naznačenými dlaněmi a prsty přichází v úvahu relativně chronologický aspekt. Podle toho dělím sošky mašůveckého typu ještě na podtypy:

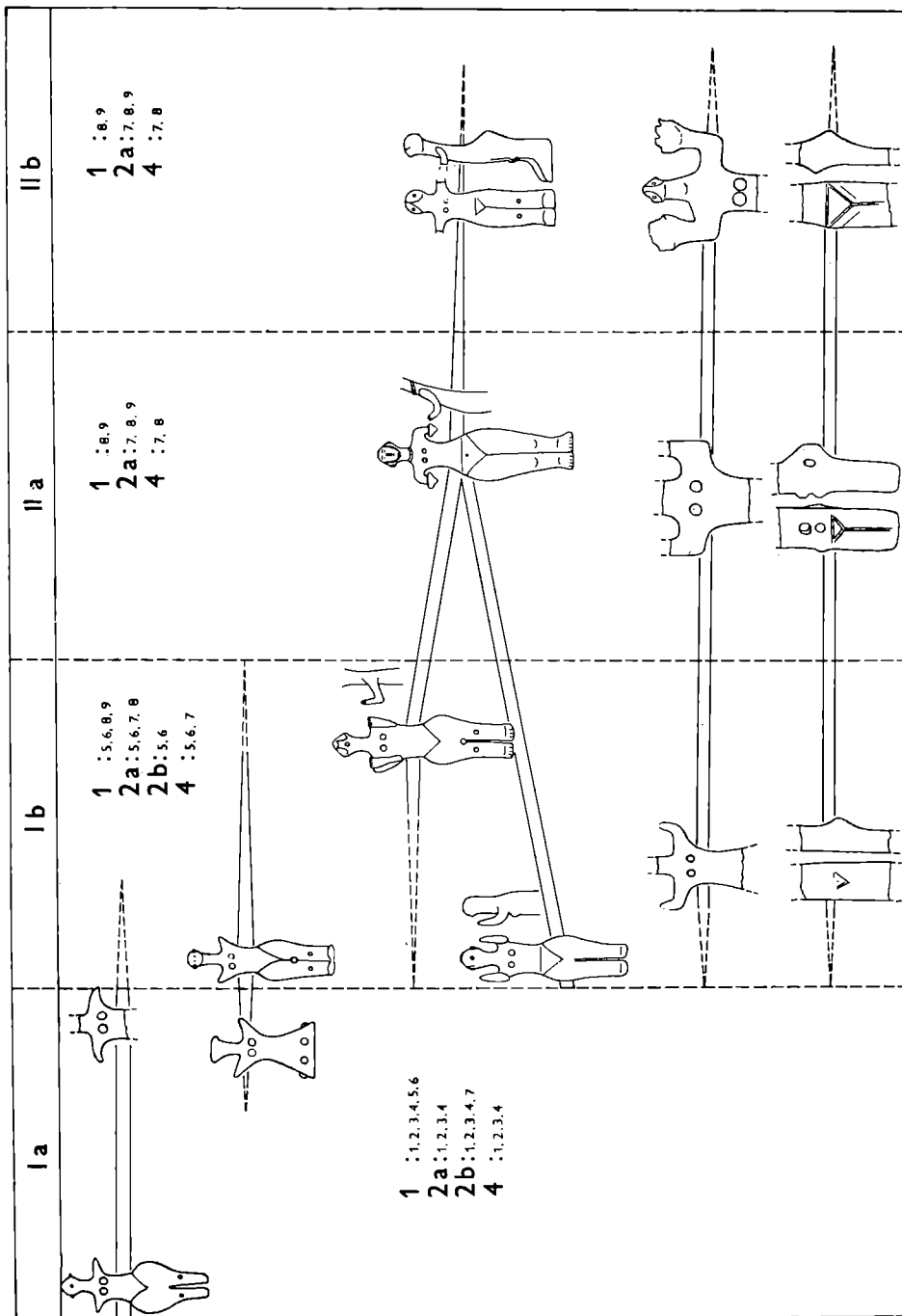
- a) s válečkovitými pažemi v oblém předpažení (boskovštejský podtyp)
- b) s válečkovitými pažemi v lomeném předpažení (dosud hypotetický podtyp)
- c) s pažemi s dlaní a prsty v oblém předpažení (hlubokomašůvecký podtyp sensu stricto)
- d) s pažemi s dlaní a prsty v lomeném předpažení (jaroměrický podtyp).

Také štěpánovický typ má potenciální vývoj, začínající již ve fázi Ib exempláři se vzpaženými pahýly paží bez vyznačených dlaní a prstů (Jezeřan-Maršovice,⁵⁶ Jaroměřice n/R — obr. 20: 1) a končící ve II. stupni MMK klasičtím idolem ze Štěpánovic (obr. 20: 3); podle toho lze klasifikovat ještě maršovický podtyp sošek se vzpaženými (zakrnělými) pažemi bez dlaní a prstů.

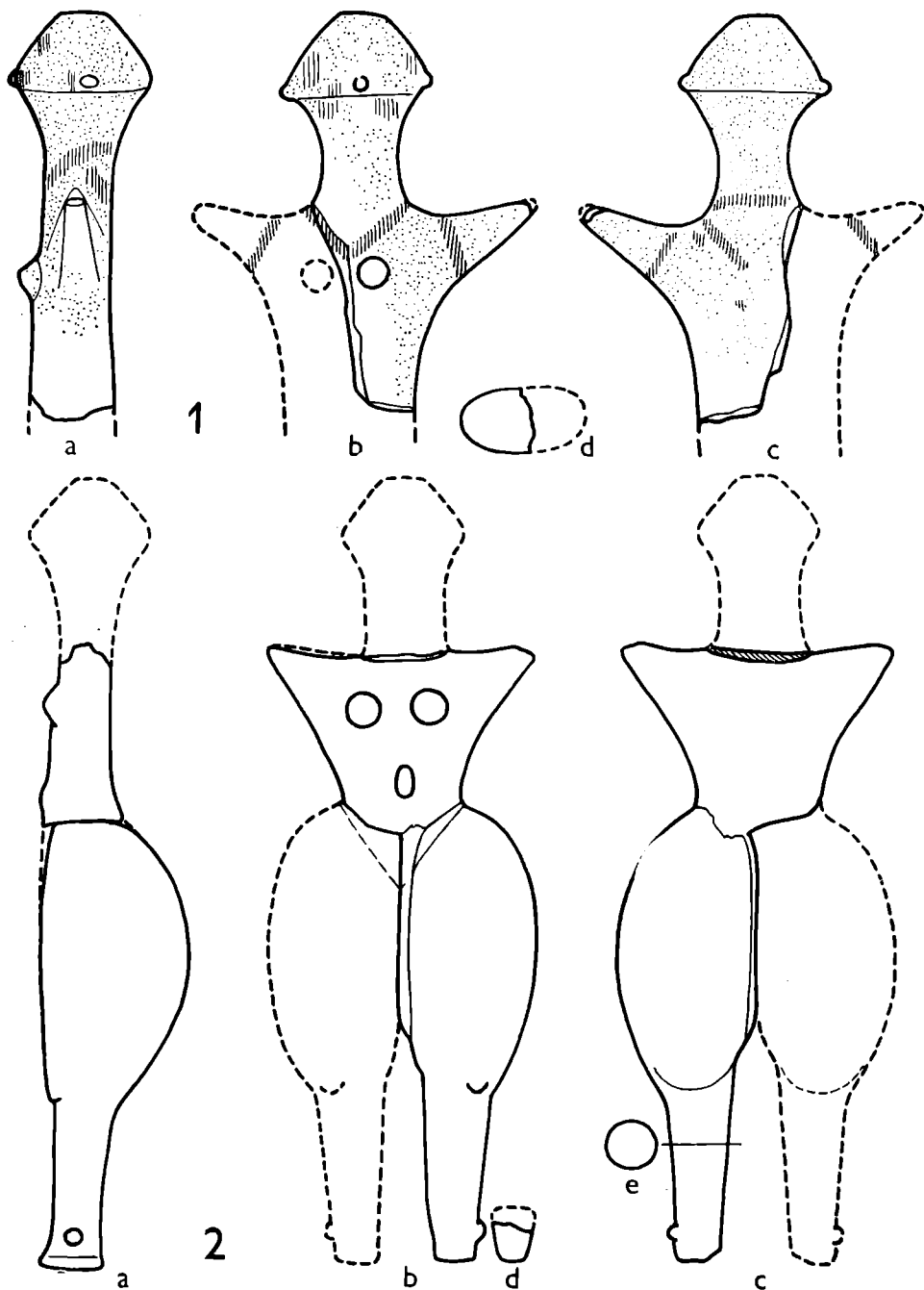
Podle tvaru hlavy a vyjádření obličeje (sloupec 28, 29; obr. 1, 2a) v kontextu s vyjádřením účesu (sloupec 30; obr. 2b), tedy podle kritéria II. řádu, je možno v případě jednotlivých typů plastik rozlišit vždy řadu variant. Jednotlivé znaky hlavy, obličeje a účesu mají z části chronologický význam a jsou vázány na zcela určité typy.

K těmto obličejeovým charakteristikám se volně přiřazují další skupiny vlastností III. řádu, např. tvar hýždí (sloupec 35, 36; obr. 4), tvar nohou a chodidel (sloupec 37, 38), celková stavba těla atd. I ony mají — alespoň z části — chronologický význam.

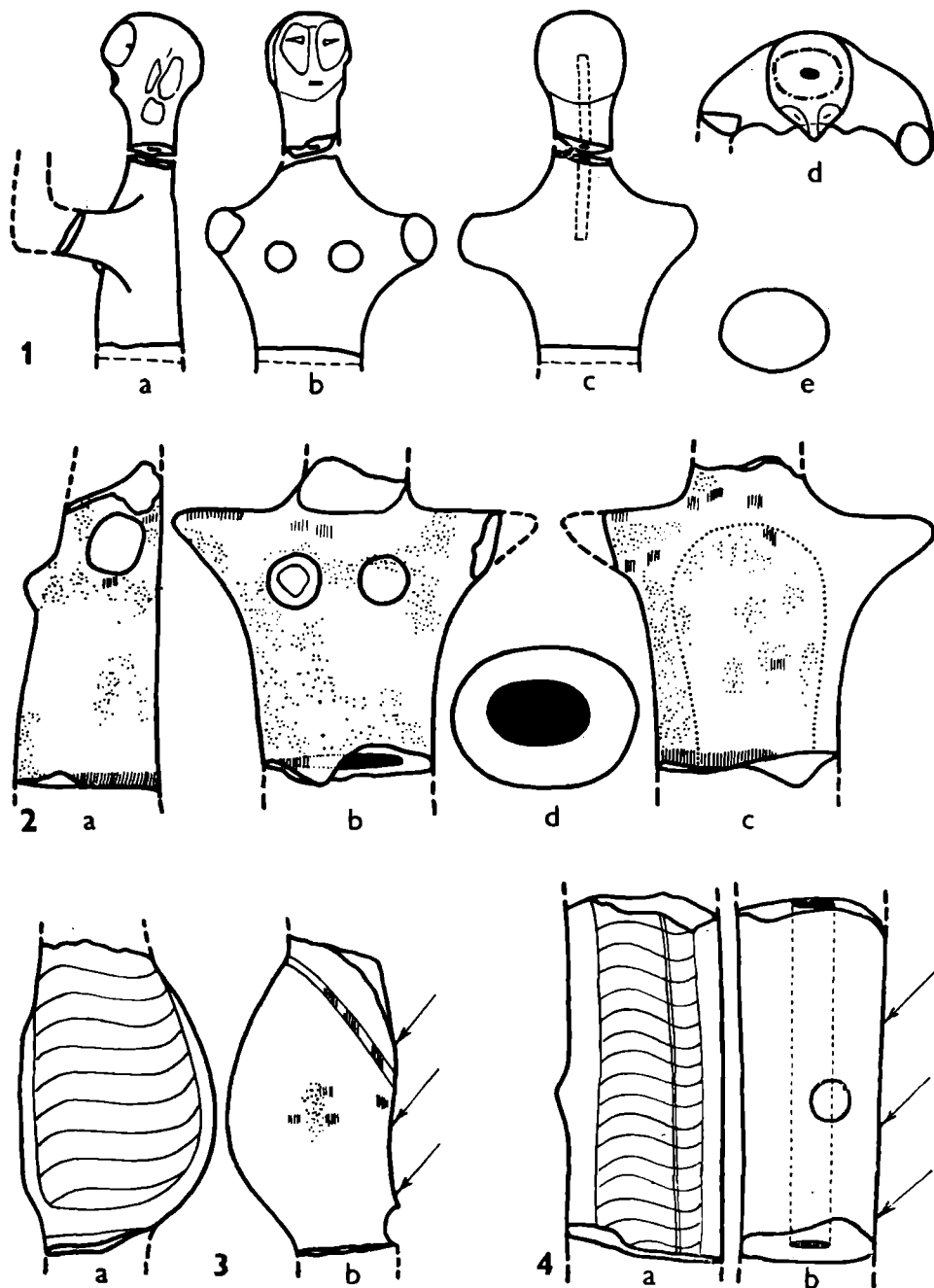
⁵⁶ Děkuji PhDr. Ivo Rakovskému za poskytnutí plastik z Jezeřan-Maršovic ke zpracování.

Obr. 9. Schéma výskytu základních typů a podtypů lidské plastiky v průběhu vývoje MMK. (Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 10. Ukázka kresebných rekonstrukcí lidské plastiky. 1, 2 — Těšetice-Kyjovice, obj. 61. 1: 2. (Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 11. Příklad použití smluvených grafických značek při dokumentaci lidské plastiky. 1 – Boskovštejn-Smoča; 2 – Těšetice-Kyjovice, obj. 216; 3 – Jaroměřice n/R; 4 – Střelice-Sklep. 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

Existuje ještě několik důležitých prvků v modelaci plastik, např. plastická žebra na zádech, otvor v klínu nebo v nohách, perforace kotníků, uší, očí, plastické vyznačení podbříšku, naznačení sedacích svalů atd., které mohou mít rovněž vývojový, tudíž relativně chronologický význam. Vlastní výzdoba, zvláště malování, tento výčet ještě doplňuje. Naproti tomu vyznačení určitých znaků nebo stavů lidského těla (např. ňader, pupku, pohlaví, kolen, kotníků, těhotenství, erekce) — pomineme-li již extatický vzhled adorantek — a zpodobení šperků a ozdob šatu, případně tetování a malování těla jsou prvky zásadně nechronologické.

Vzájemnou kombinací znaků I.—III. řádu a dalších prvků lze dojít k vytvoření velkého počtu teoretických subvariant lidských sošek. Takovýto postup by snad byl oprávněný v tom případě, že by jednotlivé subvarianty byly pod určitými kódovými čísly registrovány a zpracovávány pomocí výpočetní techniky. Mám však zato, že lidská plastika, jakožto zcela originální druh archeologických pramenů, nemůže být hodnocena pouze mechanickými výpočty vytčených znaků; každý celistvější exemplář je třeba posuzovat samostatně. Proto upouštím od mechanické tvorby variant a subvariant plastik a naznačím dále jen základní charakteristiku figur MMK v souladu s vývojovými fázemi této kultury.⁵⁷

Plastiky střelického typu jsou datovatelné téměř absolutně do fáze Ia MMK. Pouze naprosto výjimečně se objeví horizontální pahýly paží ještě ve fázi Ib — zřejmě jako anachronismus (Brno-Maloměřice). Také některé dolnorakouské terakoty, zvl. soška z Pölsen-Galgenleithen, setrvávají u poměrně rovných vodorovných pahýlů paží, i když jiné znaky (např. přítomnost příčných kruhových otvorů) i jejich nálezkové prostředí svědčí pro fázi Ib.⁵⁸ I polychromní plastika z Falkenstein-Schanzboden, datovaná rovněž do Ib, má pahýly paží jen mírně zvednuté;⁵⁹ tendence přežívání pahýlů paží střelického typu do fáze Ib je v Dolním Rakousku silnější nežli na jižní Moravě.

Podle některých znaků obličejje, ale zejména podle tvarů hýždí (zúžené, zúžené hráněné), bude patrně možné provést ještě jemnější relativní chronologii figur střelického typu v rámci subfází. To je úkol budoucího výzkumu.

Střelické sošky mívají hlavu s krátkým krkem (krk je obvykle kruhového nebo oválného profilu); hlava zachovává původní geometrický tvar koule, polokoule, homole nebo kužele (obr. 1:1—3, 5, 6). Hlava může být prostá, tj. bez jakýchkoli dalších znaků obličejje a účesu; těchto jednoduchých hlav je ve fázi Ia značné procento. Obličej může být vyjádřen jedním i více výčnělky, může mít naznačené či značně realisticky vyznačené znaky (obr. 2a:1—4, 12); pokus o portrétní vyjádření obličejje (Střelice)⁶⁰ je v této fázi zcela ojedinělý.

Typickým jevem fáze Ia je znázornění účesu na temeni hlavy a na zátýlku. Jde buď o „úplný účes“, tj. krátkými, různě orientovanými rýžkami (nebo

⁵⁷ Jako základního periodizačního systému MMK používám dělení celého moravského komplexu lengyelské kultury na fáze Ia, b a IIa, b. Podrobnější rozpracování na subfáze pro třídění plastik není podstatné.

⁵⁸ *Ch. Neugebauer-Maresch*, Das neolithische Fundmaterial von St. Pölsen/Galgenleithen, NÖ, MAGW 108, 1978, 53 ad., tab. IV: 4.

⁵⁹ *J.-W. Neugebauer*, Antike Welt 8, 1977, seš. 2, 60, obr. 2; *Ch. a. J.-W. Neugebauer*, Befestigungsanlagen der Lengyel-Kultur am Schanzboden zu Falkenstein in Niederösterreich, FÖ 15, 1976, Wien 1977, 128—129, obr. 4a, b.

⁶⁰ MM v Brně, inv. č. 36 645; *K. Marešová*, op. cit., tab. VII: 5 (zařazení exempláře do fáze Ia není zcela bezpečné).

i jinak) znázorněný vlas, sahající někdy až na spodek krku, ohraničený ze předu a z boků rytou obloukovou linií, resp. dvojicí linií; toto ohraničení vymezuje lysé čelní kouty (obr. 12, 14). Pro stručnost označuji takový způsob znázornění účesu pojmem „kouty“. Kromě „úplného účesu“ přichází dosti často jen samotné ohraničení „koutů“ (obr. 12:5), aniž je provedena asociace vlastního vlasu. „Kouty“ mohou být (a v naprosté většině také jsou) zcela pravidelné, jen výjimečně bývají znázorněny nepravidelně či přímo ledabyle. Všechny varianty vajířeni účesu zachycuje sloupec 30 (obr. 2b:1—4, 7).

Zvláštní zmínky zasluhují tři sošky ze Střelice-Bukoviny (obr. 14: 2, 3, 25:2, tab. V), jejichž modelace, zvláště pokud jde o hlavy i s účesem a obličejem, je natolik podobná, že vyvolává představu totožného původu, snad z „dílny“ téhož tvůrce. Ve dvou z uvedených případů (obr. 14:2, 25:2) se nacházejí na čele figur dvě svislé rýhy, patrně zvláštní symbol, jinde se nevyskytující.

Trup sošek střelického (a stejně tak i maloměřického) typu bývá strnulý, schematicizovaný a nikterak nenaznačuje pohyb. Tyto plastiky jakoby napodobovaly strnulost paleolitických „venuší“. Trup přechází nahoře plynule do hrdla a dole do břišní pasáže; přesto hranice mezi uvedenými partiemi bývá zřetelná. Na bocích vyústuje trup do pahýlů paží, které odpovídají strnulosti a schematickým podáním pojetí celé figury. Hruď je buď zcela plochá nebo poněkud klenutá, ale jen potud, že ve stylizované podobě vyjadřuje rozdíl mezi ploššími zády a hrudí; prsy jsou modelovány bez organické souvislosti s tělem (bývají zpravidla jen nalepeny na hruď) a jsou vlastně jen pouhými symboly; zcela ojediněle je popsání vymodelováno anatomicky (obr. 14:1).⁶¹ Břicho naznačeno nebývá, spíše jen pupek (obr. 13). Přejechodu trupu do pánevní partie bývá jak plynulý, tak ostrý, při čemž první případ je častější. Podbříško nebývá zvláště plasticky zvýrazněno, spíše jen vymezeno nasazením hýždí, případně rýhami či malbou.

Tvar a délka pahýlů paží jsou různé: jde nejčastěji o pahýly kulatého profilu končící ostřejším nebo tupým, výjimečně i velmi hrubým zaoblením. Pahýly paží bývají přímé a rovné; jen výjimečně jeví náznak ohybu dopředu či dozadu. Střelická soška s „náhrdelníkem“ (obr. 14:3) má pahýly tenké štíhlé a pokud se dá soudit na základě čistě typologických měřítek (náznak zvedání pahýlů paží, úzká modelace hýždí, větší chodidla), mohlo by i její časové postavení směřovat spíše na konec fáze Ia, příp. ještě dále. Pokud jde o hrubě modelovaný exemplář z Brna-Maloměřic, který má masivní tupě ukončené vodorovné pahýly paží,⁶² — je jeho datování do fáze Ib dáno jak nálezovým prostředím, tak typologickými měřítky (tvar hlavy s obličejem naznačeným stisky prstů, úzké hýždě, existence kulatého otvoru v nadkolenní partii); vodorovné postavení pahýlů paží je v této souvislosti archaismem.

Vodorovné pahýly paží sošek střelického typu jsou modelovány buď tak, že „vyrůstají“ jakoby již od pasu celé postavy, nebo naopak teprve z ramen. Chronologický aspekt tohoto jevu není jednoznačný: podle drobné figurky z Jaroměře n/R,⁶³ kde extrémně krátké pahýly vyrůstají od spodu trupu

⁶¹ Obdobnou modelaci prsů uvádí u torza ze Stallegg z Dolního Rakouska H. Maures (Neolithische Kultobjekte, 75, obr. 30).

⁶² MM v Brně, inv. č. 15 046/42; srov. J. Skutil, ČMMB 33/1, 1946, 80, obr. 38, nebo K. Marešová, op. cit., tab. VI: 3.

⁶³ MM v Brně, inv. č. 36 696; srov. K. Marešová, op. cit., tab. X: 5.

(exemplář nese všechny předpoklady k zařazení do fáze Ib), by „spodní koncepce“ pahýlů paží mohla být relativně pozdním prvkem, ale zcela průkazné to není. Také délka pahýlů kolísá od extrémně krátkých po „prodloužené“, známé zvláště ze Střelice-Bukoviny (obr. 15) a z Horákova. Žvednutí konců prodloužených pahýlů, stejně jako jejich případný pokles, je zřejmě znakem mladšího vývoje fáze Ia. V naprosté většině jsou však pahýly paží jen průměrně dlouhé a vcelku esteticky doplňují vzhled celé figury.

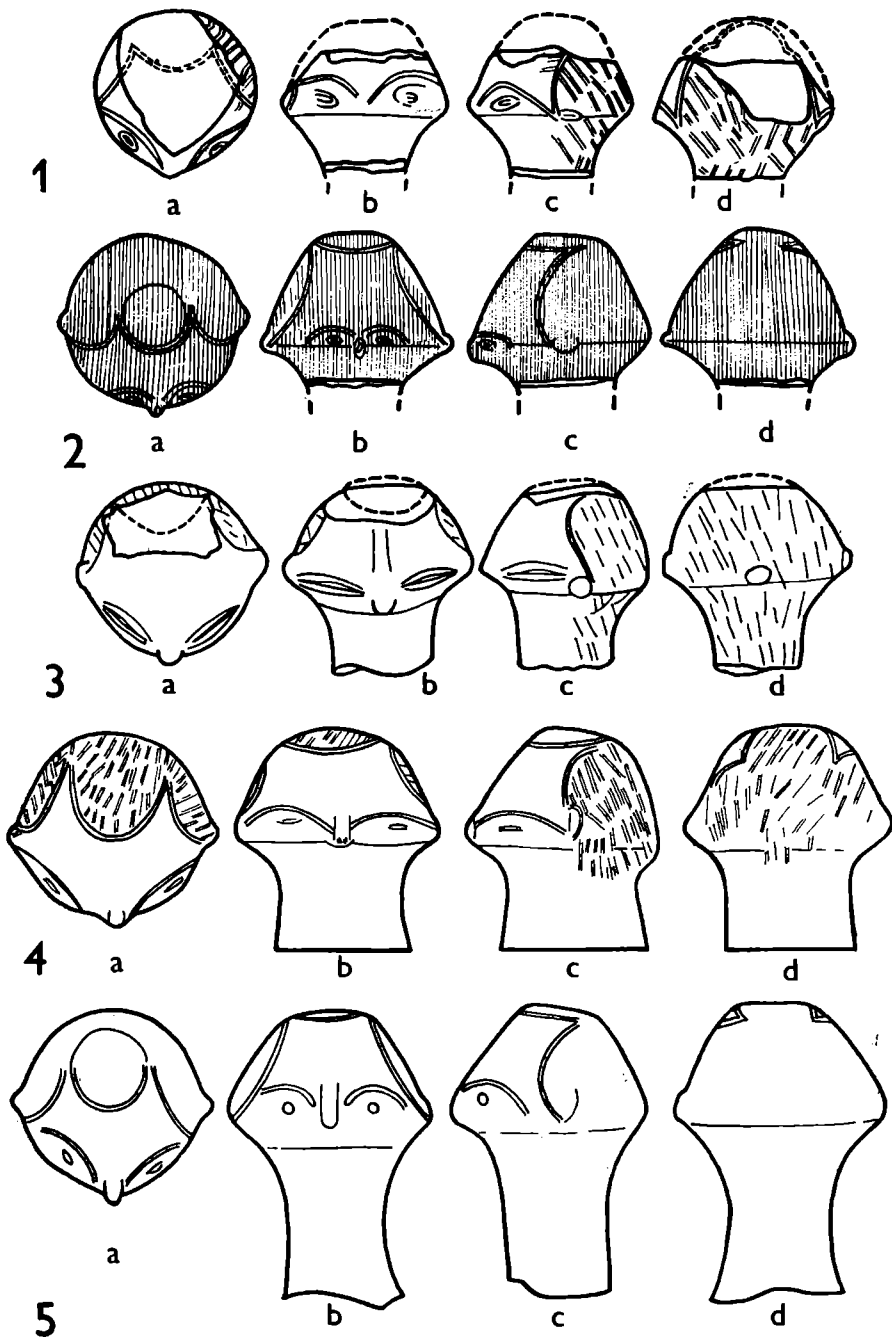
Určitý chronologický význam má i tvar hýždí. F. Vildomec správně konstatoval, že v nejstarším stupni jsou sošky „buclaté“.⁶⁴ Tím byla vyjádřena celkově velmi zaoblená pasáž hýždí, která jak šířkou, tak tloušťkou daleko přesahuje rozměrové relace ostatních částí těla. Vlastní hýždě jsou koncepovány v extrémním případě téměř v kulovité geometrizaci, častěji však vespod plynuleji přecházejí k užšímu tvaru dolních končetin (obr. 4:1—3). Silně zbytnělou pánevní pasáž, nesoucí znaky oblasti, je možné považovat za standart terakot střelického typu. Objeví se ve velkém, středním, malém i miniaturním provedení. Avšak již v rámci fáze Ia se řidčeji objeví plastiky se zúženými hýžděmi, jejichž tloušťka i nadále zůstává předimenzována. Ve volných sídlištních celcích fáze Ia se najdou dokonce i hýždě s náznakem hránění, což je jev typický pro figury maloměrického typu.

Nohy figur střelického typu jsou obyčejně stylizovány podobně jako paže, i když ne v takovém rozsahu. Jsou zjednodušeny až do sloupečkovitého tvaru. Jsou oddělené, buď po celé délce nebo alespoň ve spodní části. Chodidla jsou malá nevýrazná, zřídka dostatečně stabilní, a nesou základní geometrické (nejčastěji kruhový a oválný) tvary (sloupec 38, sub 1—4). Rýžkami bývají již v této fázi naznačeny prsty, stejně jako pupíky kolena či kotníky. Soška ze Střelice-Bukoviny s pahýlovitě stylizovaným nohama (obr. 25:2, tab. V) je — soudě podle ostatního dochovalého materiálu — úplným unikátem.

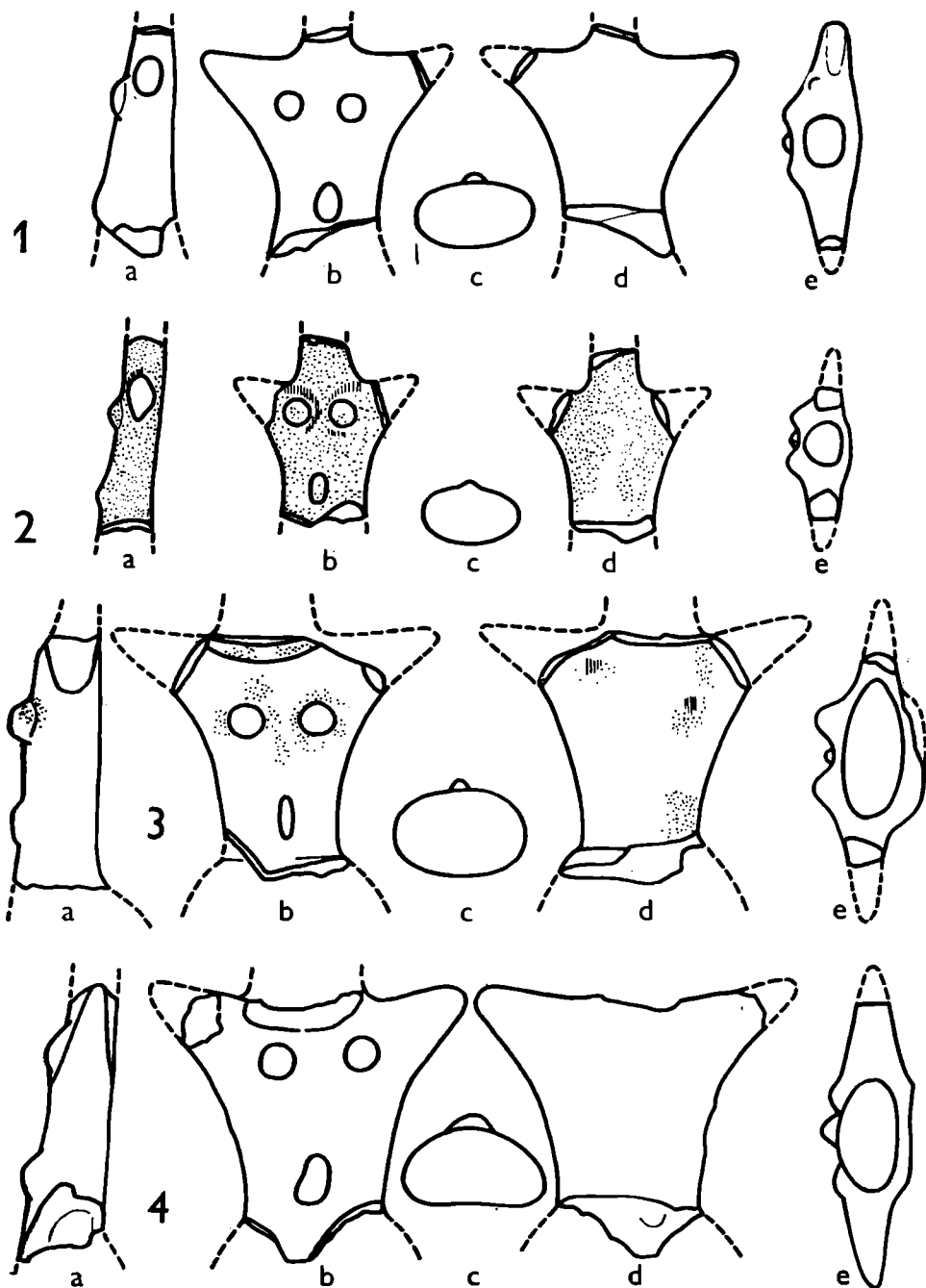
Plastiky maloměrického typu tvoří vcelku užší skupinu památek vysloveně přechodného rázu. Celistvých kusů je dosud málo⁶⁵ a podle fragmentů se šikmo vzhůru orientovanými pahýly paží lze soudit, že plastika maloměrického typu se vyskytne již na sídlištních fáze Ia (Střelice, Těšetice-Kyjovice), zvláště však až na lokalitách fáze Ib (Brno-Maloměřice, Jaroměřice n/R). Na sídlištních fáze Ib zároveň převládají figury boskovštejnského a jaroměřického podtypů a všechny tři uvedené skupiny památek mívají shodné znaky obličeje, účesu, hýždí a nohou, odlišné od znaků sošek střelického typu; jediným rozdílem je tu vzhled paží. V případě sošek maloměrického typu je možno předpokládat značnou variabilitu šikmých pahýlů paží (sloupec 32—33; obr. 3:11—16); dosavadní materiál tuto variabilitu do jisté míry připouští (obr. 16), dokladů je ale stále málo. Proto také datování těchto památek nelze dosud upřesnit: obecně patří fázi Ib MMK, vzhledem k jejich omezenému počtu a převaze terakot jiných podtypů na současných sídlištních by bylo možno soudit i na omezenější časový horizont (přechod mezi fázemi Ia a Ib ?; starší část fáze Ib ?). Sošky maloměrického typu představují vyznění starých sošek střelického typu v době, kdy se rychle hlásí k životu nové výtvarné pojetí lidské plastiky — pojetí mašůvecké.

⁶⁴ F. Vildomec, OP VII—VIII, 1928—1929, 22; *tjž*, ZDV II-1, 1949, 8.

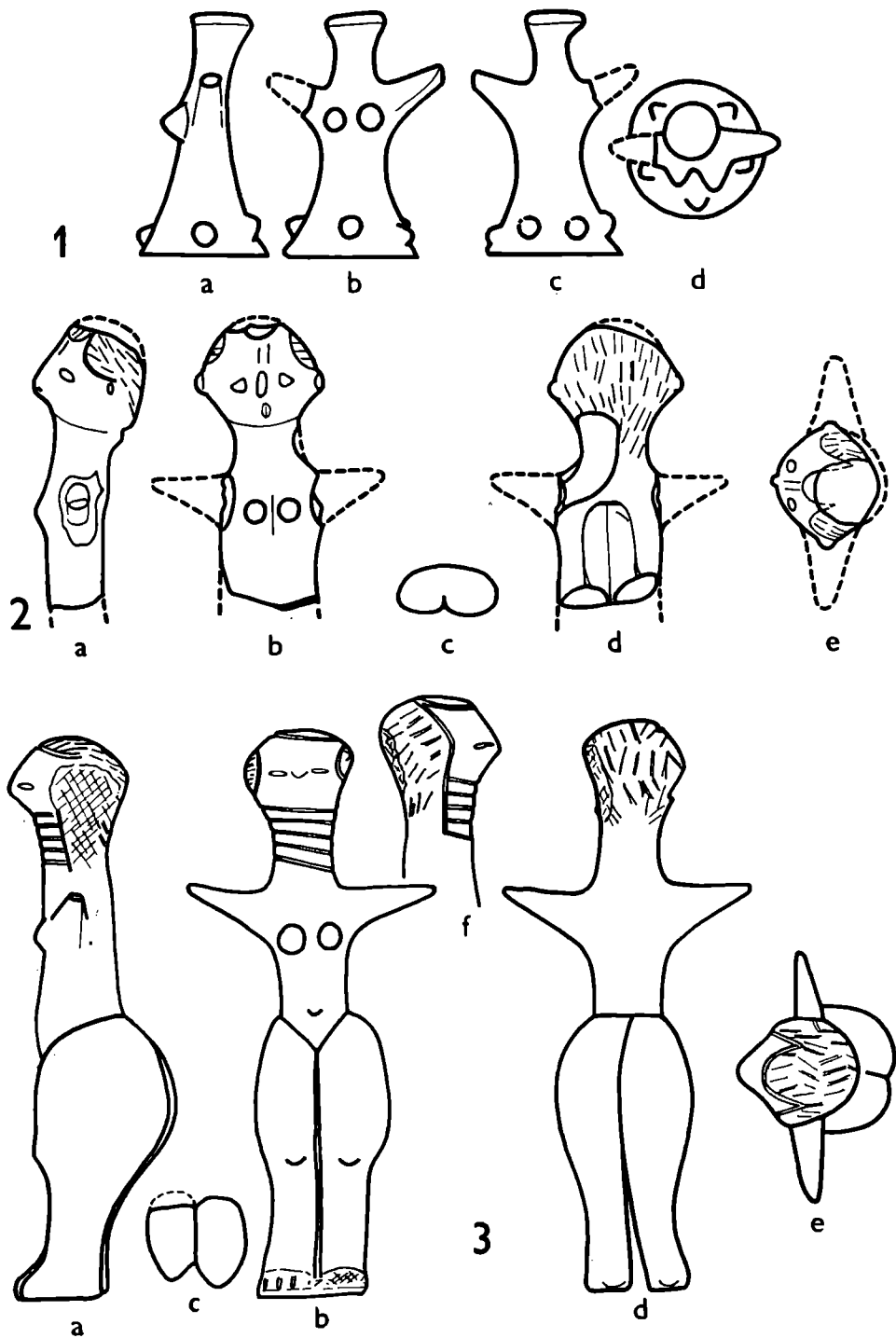
⁶⁵ Vlastně jde o jediný celistvý exemplář ze Střelice-Sklepa (MM v Brně, inv. č. 34 311); srov. K. Marešová, op. cit., tab. V: 2, nebo V. Podborský—V. Vildomec, *Pravěk Znojemska*, tab. XVII: 1.

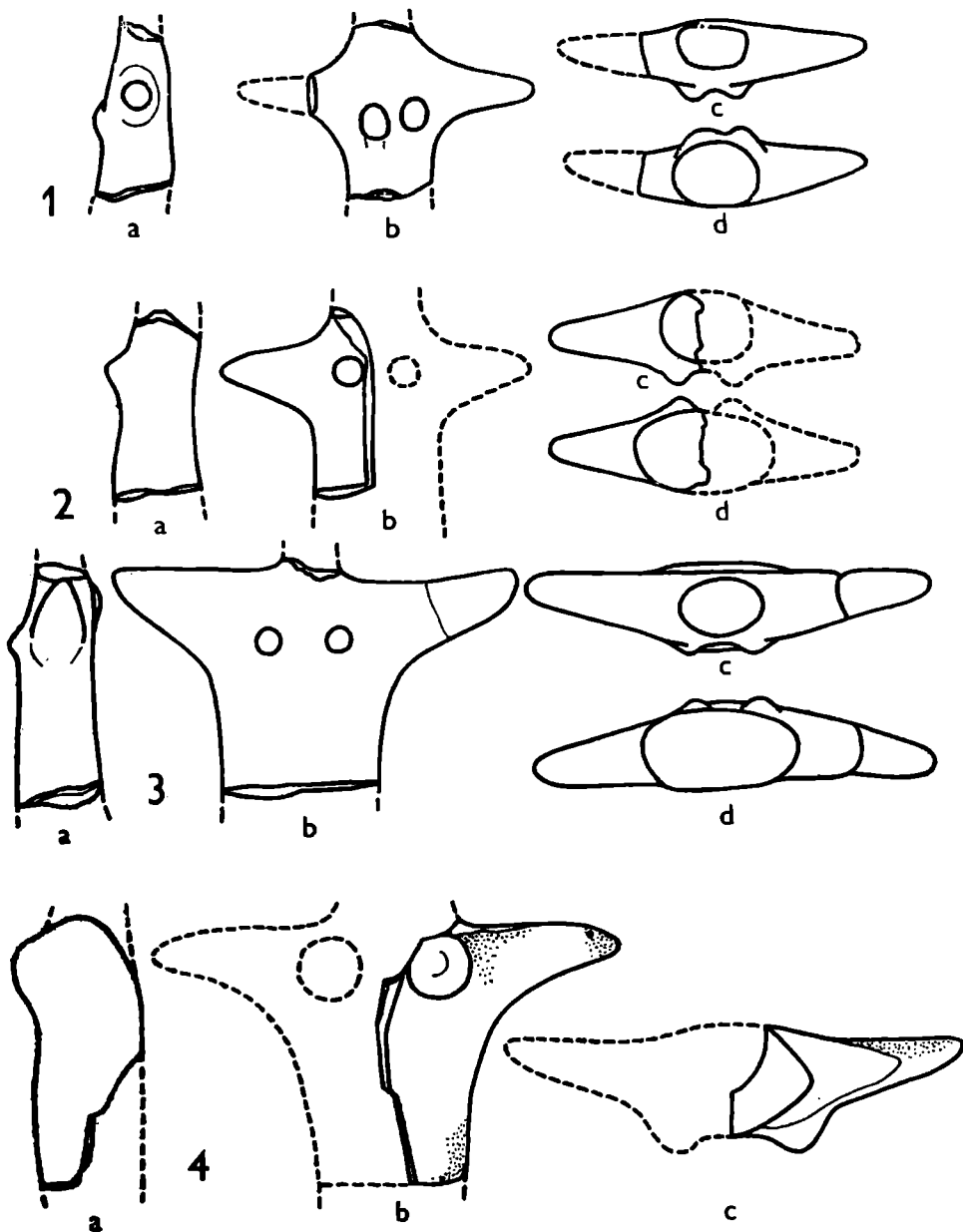
Obr. 12. Hlavy lidských figur střeckického typu (fáze Ia MMK) s vyznačenými rysy obličeje. 1 — Těšetice-Kyjovice, obj. 61; 2 — Kobeřice; 3 — Boskovátejn-Výhon; 4 — Střelice-Klobouček; 5 — Těšetice-Kyjovice, obj. 79. 1: 2. (Kresba V. Podborský — TŠ FF, B. Hedlová.)

Obr. 13. Torza lidských figur střeického typu (fáze Ia MMK)
s vyznačenými detaily hrudi. 1 — Střelice; 2—4 — Těšetice-Kyjovice,
obj. 61. 1: 2. (Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 14. Ženská plastika MMK (fáze Ia). 1 — Těšetice-Kyjovice, obj. 4;
 2, 3 — Střelice-Bukovina. 1: 2. (Kresba V. Podborský — TŠ FF, B. Hedlová.)

Obr. 15. Torza lidských figur střelického typu (fáze Ia MMK)
s prodlouženými pažemi. 1, 3 — Střelice-Bukovina; 2, 4 — Střelice. 1: 2.
(Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

Plastika všech tří v úvahu přicházejících typů (podtypů) ve fázi Ib má stejně modelované hlavy. Jsou obvykle na vysokém, někdy až mimořádně vysokém krku, který má častěji elipsovité než kruhový profil, a mohou mít, stejně jako ve fázi Ia, základ v kulovitěm či dvojkruželovitěm geometrickěm tvaru. Geometrický tvar hlavy tu však ustupuje do pozadí před skutečnými znaky lidské hlavy a tváře. Počet prostých (netvarovaných) hlav oproti fázi Ia nápadně poklesl, i když se stále ještě udržely. Obličej bývá nyní vyjádřen daleko nejčastěji důlky a vývalky, vytvořenými stiskem či stisky prstů (obr. 2a:5, 6, 17: 4); prosté výčnělky se prakticky již nevyskytují. Hlavy s naznačenými či vyznačenými rysy obličeje nabývají v některých případech na realismu (obr. 17:1—3) a také pokusy o portrét (Jaroměřice n/R — tab. III: 3, 4)⁶⁶ jsou poměrně zdařilé. Zřejmě již ve fázi Ib se po prvé objeví obličej typu „soví hlavy“ (Brno-Maloměřice, Boskovštejn-Smoha — obr. 16:2, 11:1), který zobečněl teprve ve II. stupni MMK.

Na plastikách fáze Ib je možno dobře sledovat postupné vyžívání „úplného účesu“, známého z fáze Ia. Ani v jediněm prokazatelněm případě se nevyskytuje kombinace vlasů s rytými „kouty“. Vlas vůbec nyní znázorněn nebývá; residuem původního účesu jsou jen ryté „kouty“ (obr. 17:1—4), které se nyní častěji deformují, případně kombinují, a stávají se tak značně nepravidelnými. V několika případech plastik z Jaroměřic n/R a Střelice-Sklepa je temeno hlavy plasticky členěno (obr. 17:1, 4), čímž vzniká představa plastické modelace účesu; na tuto variantu účesu, jakožto specifikum své fáze I/3, upozorňoval již F. Vildomec. Ve fázi Ib je tedy možno předpokládat varianty účesu figur, zachycené ve sloupci 30 pod čísly 1, 2, 5, 6 (obr. 2b: 1, 2, 5, 6). Touto fází vyznačovaní účesu na figurách MMK končí.

Trup všech tří typů (podtypů) terakot fáze Ib bývá modelován v tradiční strnulé póze, kterou vcelku neruší ani pohyb paží před tělem u podtypů boskovštejnského a jaroměřického. Hruď však bývá nyní klenutější (obr. 16: 3, 4), aniž vymizely případy zcela plochých tvarů (16:2). Znázornění břicha a pupku se prakticky nevyskytlo. Přejechod trupu k hýždím je stejný jako ve fázi Ia.

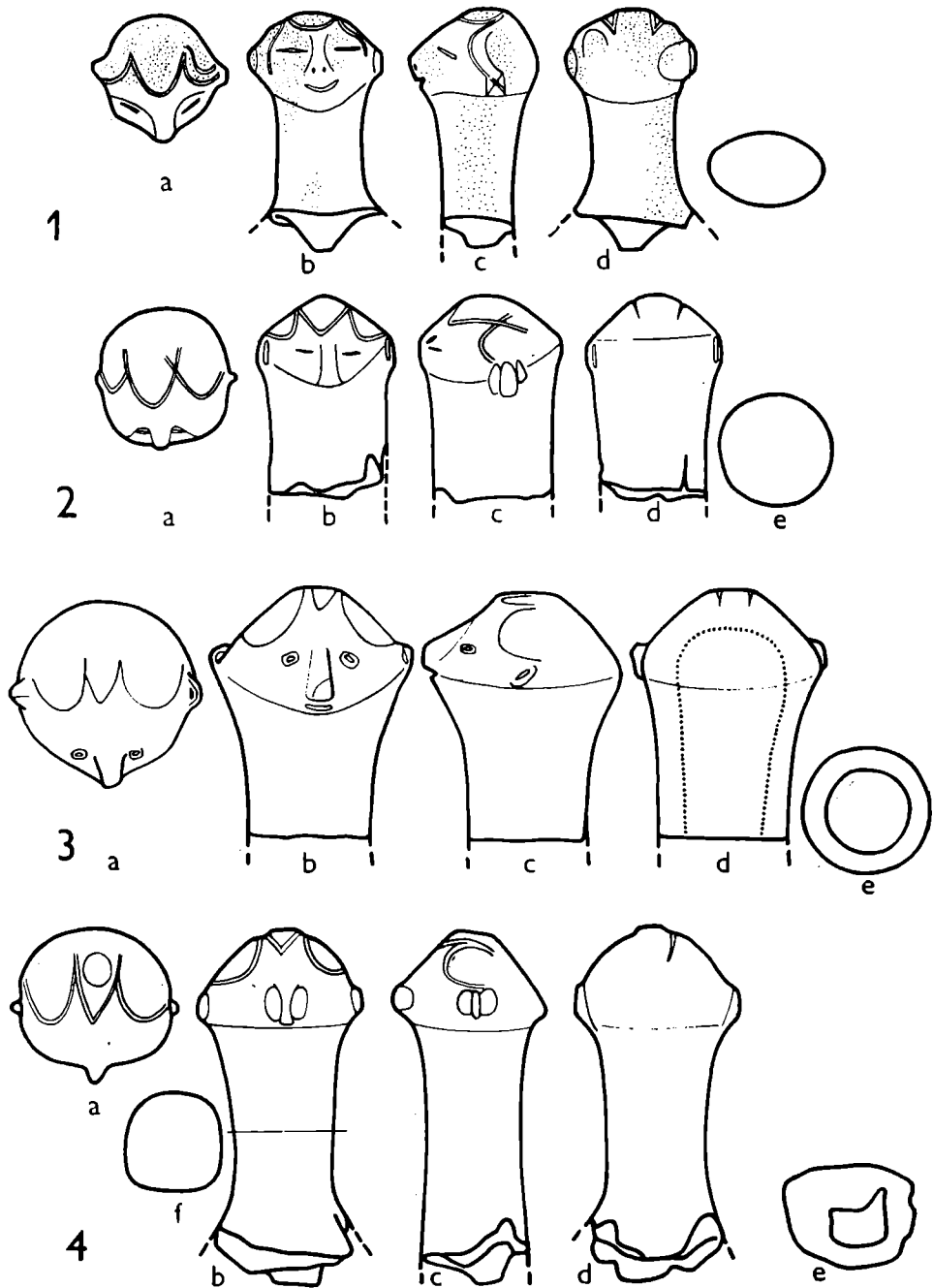
Tvar hýždí je velmi variabilní. Za typické lze považovat tvary elipsovité, zúžený hraněný (obr. 4:4—6); z Jaroměřic n/R — ze sídliště považovaného za chronologicky omezené na fázi Ib⁶⁷ — však jsou známy i hýždě kulovité a srdcovité a navíc již i tvar hranolovitý (obr. 4:7, 24:4). Kromě běžných profilů hýždí se v jaroměřickém materiálu objevily nejméně 3× již i profily hrotité (obr. 4:8).

Modelace nohou se proti fázi Ia podstatně změnila. Dolní končetiny jsou podány realističtěji; bývají po celé délce spojeny a ani chodidla nejsou od sebe vždy izolována. Kolena a kotníky jsou pravidelně znázorňovány plastickými výčnělky. Chodidla jsou různorodá: kromě starších nevýrazných variant se prosazují velká zvláště zřetelná chodidla, zajišťující často stabilitu sošky. Znázornění prstů je v tomto případě pravidlem.

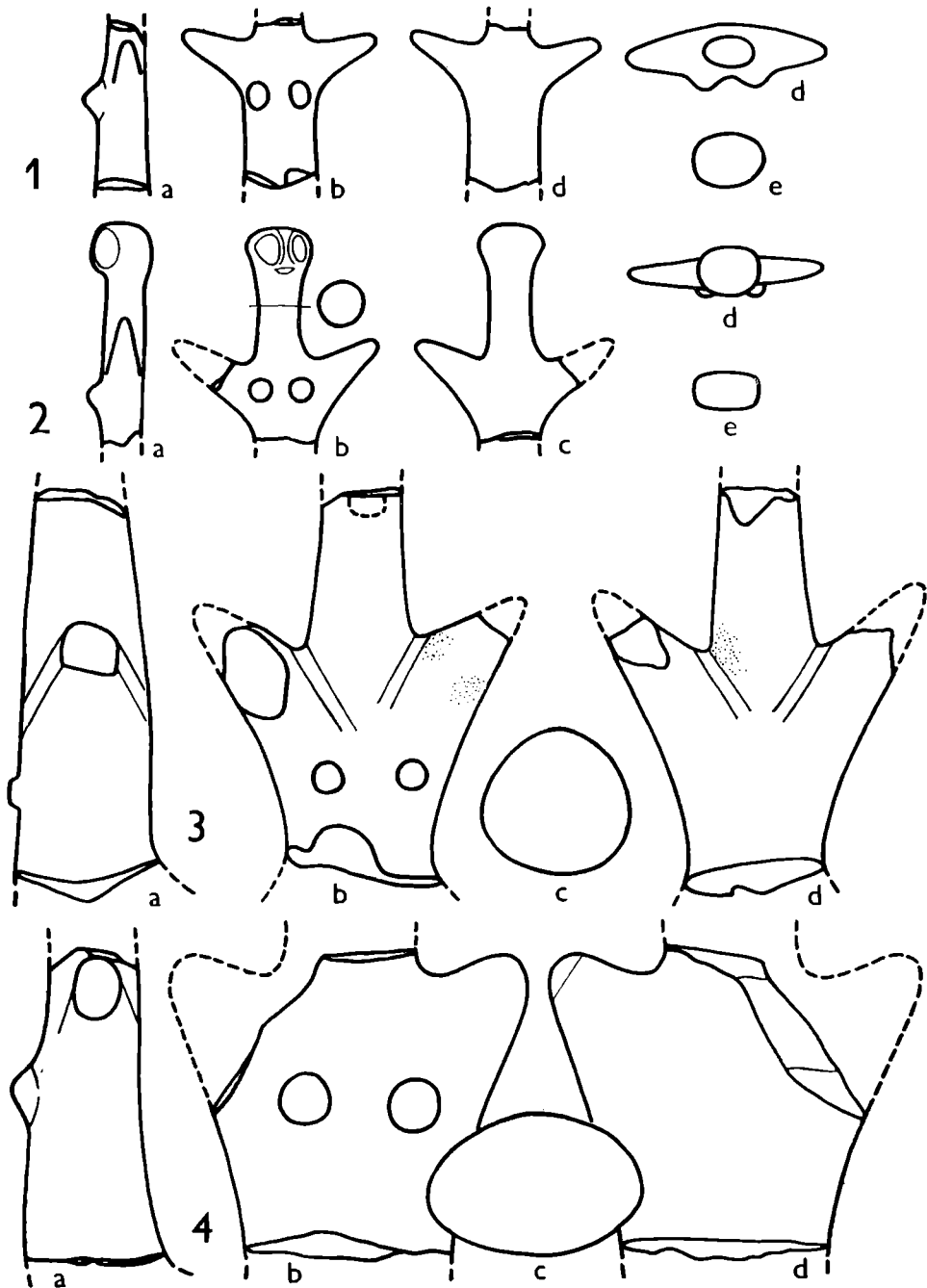
Významným chronologickým jevem je výskyt příčných kruhových otvorů

⁶⁶ Citovaný jaroměřický portrét má analogii v hlavičce s otevřenými ústy z Maieroch v Dolním Rakousku (*H. Maurer*, Neolithische Kultobjekte, 73, obr. 35).

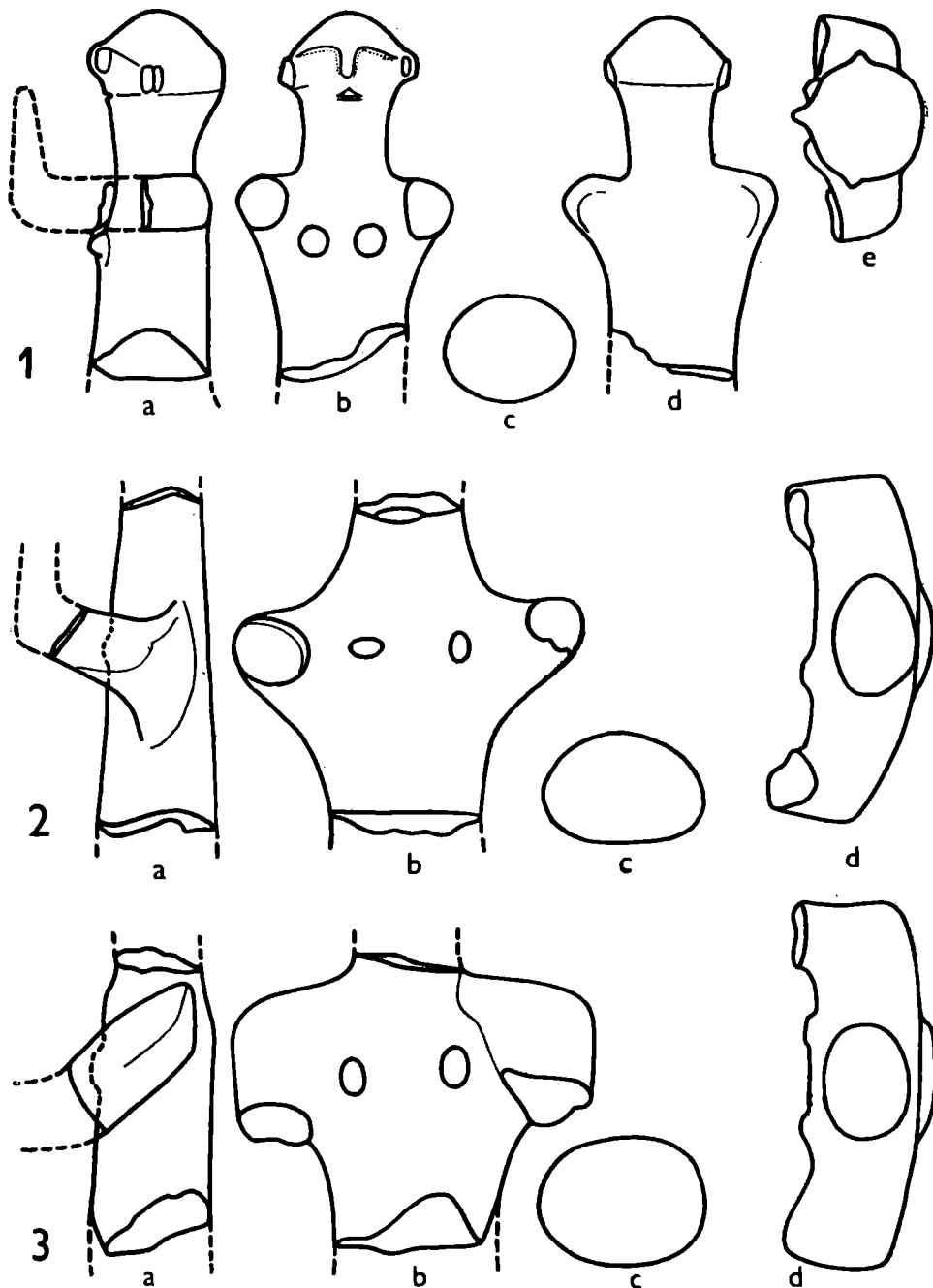
⁶⁷ *V. Podborský* — *E. Kazdová* — *P. Košťálík* — *Z. Weber*, Numerický kód MMK, 268: *P. Košťálík*, Studie AÚB VII-1, 1979; *E. Kazdová*, Starší stupeň lengyelského kulturního komplexu ve středním Podunají I, rkp kandid. disertace, Brno 1982, 120, 132 ad.

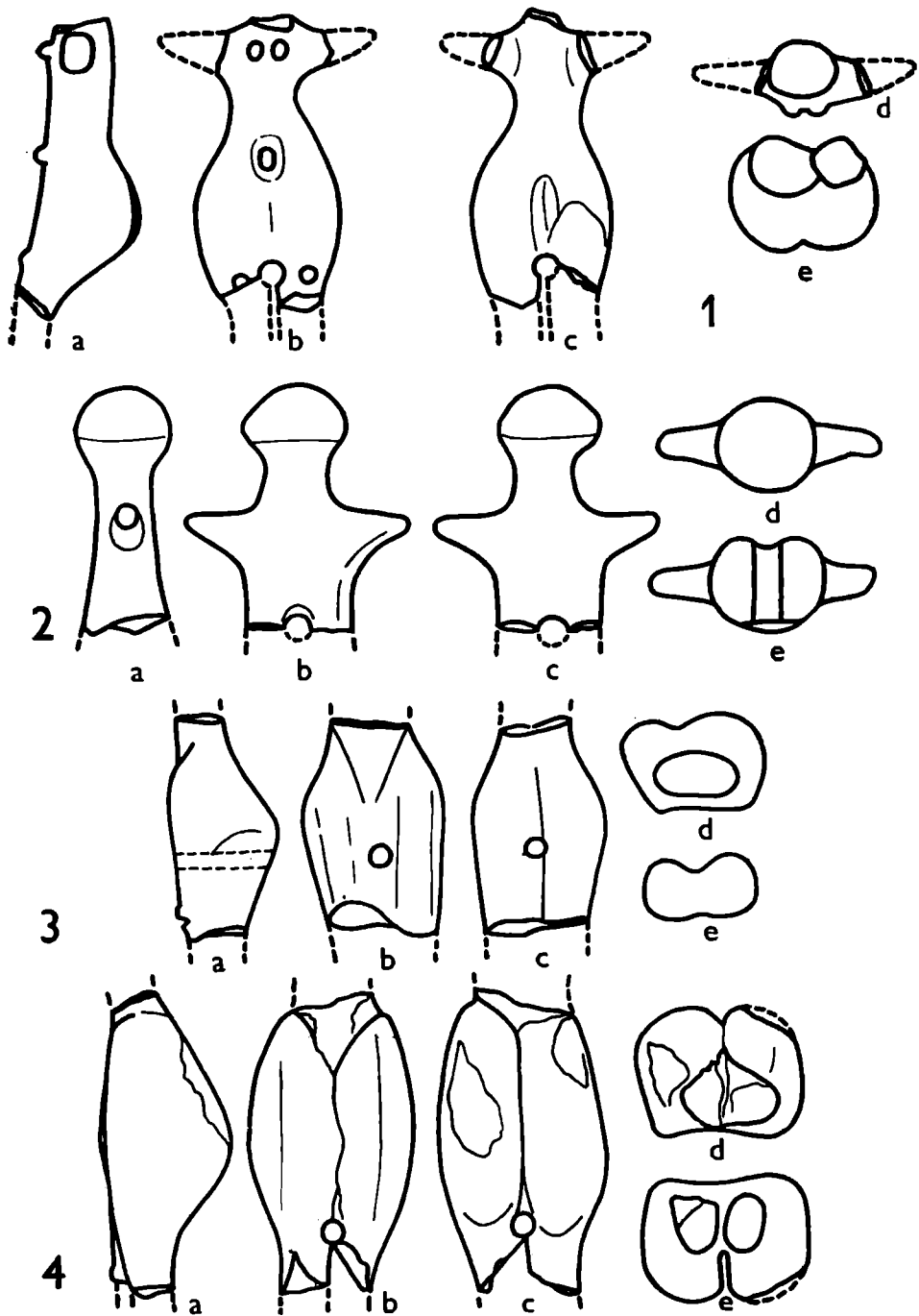
Obr. 17. Hlavy lidských figur MMK fáze Ib s realisticky vyznačenými (1–3) a schematizovanými (4) rysy obličejů. 1–3 – Jaroměřice n/R; 4 – Střelice-Sklep. 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 16. Torza ženských figur maloměřického typu (fáze Ib MMK).
 1, 2 – Brno-Maloměřice; 3 – Jaroměřice n/R; 4 – Střelice. 1: 2.
 (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 18. Torza lidských figur MMK jaroměřického podtypu (fáze Ib).
 1–3 – Jaroměřice n/R. 1: 2. (Kresba V. Podbořský – TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 19. Torza lidských figur MMK s příčnými otvory. 1, 4 – Střelice;
 2 – Střelice-Klobouček; 3 – Boskovátejn-Šmoha. 1: 2. (Kresba V. Podborský –
 TS FF, B. Hedlová.)

na plastikách maloměřického typu a boskovštejnského a jaroměřického podtypů. Na jejich relativně chronologický význam poukázala posledně E. Kazdová.⁶⁸ Tyto otvory se objevují i na sedících exemplářích,⁶⁹ masově pak na fragmentech jaroměřického souboru, dosti často i v inventáři staršího sídlištního horizontu (I/3) v Hlubokých Mašůvkách a pravidelně na příslušných částech plastik ze sídliště fáze Ib (Znojmo-Novosady, Střelice-Sklep, Kuchařovice atd.). Nejstarší příčný otvor je znám již z torza (mužské ?) figurky ze Střelice-Kloboučku (obr. 19: 2);⁷⁰ zde je však umístěn poněkud atypicky ve spodní části hrudníku. Typičtější je umístění tohoto otvoru v klínu sošky, případně níže pod podbříškem (obr. 19: 1, 3, 4), ba až v pasáži nad kolena. Příčný otvor je spolehlivým ukazatelem fáze Ib MMK, i když s jeho výskytem bude asi možno počítat již ku konci fáze Ia. V té souvislosti je třeba konstatovat, že na sídlišti v Těšeticích-Kyjovicích, kde je možno sledovat některé dílčí znaky velmi pokročilého vývoje fáze Ia, se příčný otvor neobjevil ani v jednom případě z celkového počtu 284 kusů lidské plastiky. Naproti tomu v jaroměřickém souboru jsou kruhové otvory v 31 případech z celkového počtu 142 kusů terakot (jen 14 hýždí je tu prokazatelně bez příčného otvoru). I v Dolním Rakousku se příčné otvory na plastikách objevují zákonitě v kolekcích fáze Ib, zvl. z Pölsen-Galgenleithen a Falkenstein-Schanzboden.⁷¹

V návaznosti na plastiku maloměřického typu je třeba se zastavit ještě u boskovštejnského a jaroměřického podtypu. Oba se odlišují od předešlého tím, že místo pahýlů paží mají vymodelovány celé paže a to v různém stupni předpažení (obr. 3:31—36, 51—56). Fragmenty sošek boskovštejnského podtypu,⁷² tj. figur s válečkovitými pažemi bez vyznačení dlaní a prstů, jsou z přirozeného vývojeového hlediska starobylější a bylo by je možno posuzovat jako reakci na šikmé pahýly paží, jejichž vývoj již dále nesměřoval; bylo by je však možno hodnotit také jako nastoupení nového výtvarného směru, či spíše jako doklad nového, vyššího pojetí symboliky plastik — vedle figur maloměřického typu. V obou případech bychom na ně mohli pohlížet jako na mírně následné vůči maloměřickým, i jako na současné s maloměřickými. Pro detailní časové odlišení zatím není vůbec žádných podkladů. V každém případě jsou však oba podtypy životaschopnější a lze počítat s jejich přežíváním do II. stupně MMK. Ve štěpánovické kolekci je část válečkovité paže lidské sošky;⁷³ tato skutečnost může dokládat přetrvání figur boskovštejnského podtypu až do fáze IIb MMK, vzhledem k poměrné kompaktnosti daného souboru.

Také vzájemný časový vztah boskovštejnského a jaroměřického podtypů nelze současně přesně definovat. Jaroměřické exempláře s pažemi s nazna-

⁶⁸ E. Kazdová, op. cit., 138 ad.

⁶⁹ F. Vildomec, ZDV II-1, 1949, 14, obr. 4a—c; E. Ruttkay, MAGW 103, 1973, 32 ad., tab. I.

⁷⁰ Původně uváděno pod lokalitou Rozkoš, srov. F. Vildomec, ČVMSO 36, 1925, 3, tab. I: 3.

⁷¹ Ch. Neugebauer-Maresch, MAGW 108, 1978, 53—54, tab. IV: 4, VIII: 1; *táž*, 6 000 Jahre, 20, obr. 9: 7, 9, 10.

⁷² Úplná je dosud jediná soška z Hlubokých Mašůvek (fáze I/3), srov. ZDV II-1, 1949, tab. III: 4; větší počet zvednutých válečkovitých paží bez vyznačených dlaní a prstů pochází z Boskovštejna-Smohy (?), ulož v MM v Brně, inv. č. 45 238—45 241.

⁷³ MM v Brně, inv. č. 40 713.

čenými prsty (obr. 18)⁷⁴ jsou nepochybně typologicky vyspělejší; lomení či zaoblání lokte předpažených končetin zřejmě chronologický význam nemá. Na problematičnost jejich skutečného datování však ukazuje již ten fakt, že F. Vildomec datoval jaroměřické podtypy do své fáze I/3 a typologicky starší válečkovité paže z Boskovštejna-Smohy (?) do fáze II/1.

Do rámce jaroměřického souboru plastik spadá i torzo útlejší figurky s dochovalou částí vzpažené ruky (obr. 20:1) a torzo další větší plastiky, jejíž ruce byly původně také vzpaženy;⁷⁵ Další fragment ženské sošky se vzpaženou pahýlovitou horní končetinou pochází z výzkumu I. Rakovského z Jezeřan-Maršovic.⁷⁶ Jsou to dosud nejstarší doklady plastiky štěpánovického typu, datovatelné již do fáze Ib. Dochovalá část paže vyobrazeného jaroměřického exempláře sice vykazuje kromě vzpažení ještě i rotaci před tělo (což u klasického štěpánovického idolu není), ale princip vzpažení je tu rozhodující. Vedle známého štěpánovického idolu (obr. 20: 3) jsou celistvější kusy plastiky se vzpaženými rukama známy ještě z Kramolína (obr. 20: 2), Holubic, příp. z dalších nalezišť, ve všech případech z prostředí II. stupně MMK, z fáze spíše ještě IIa (srov. stopy červené malby na kramolínském nálezu a F. Vildomecovo datování štěpánovického idolu do fáze II/2).

Terakoty štěpánovického typu jsou výjimečným jevem neolitické plastiky vůbec a vzhledem k jejich možnému sémantickému významu (viz dále) je jim třeba věnovat maximální pozornost. Mimořádně významný je fakt, že jejich prototypy s palýly vztyčených paží (maršovický podtyp) se objeví již ve fázi Ib a že vrchol jejich tvorby (exemplář se vztyčenými pažemi s dlaněmi a prsty) spadá zřejmě do II. stupně MMK.

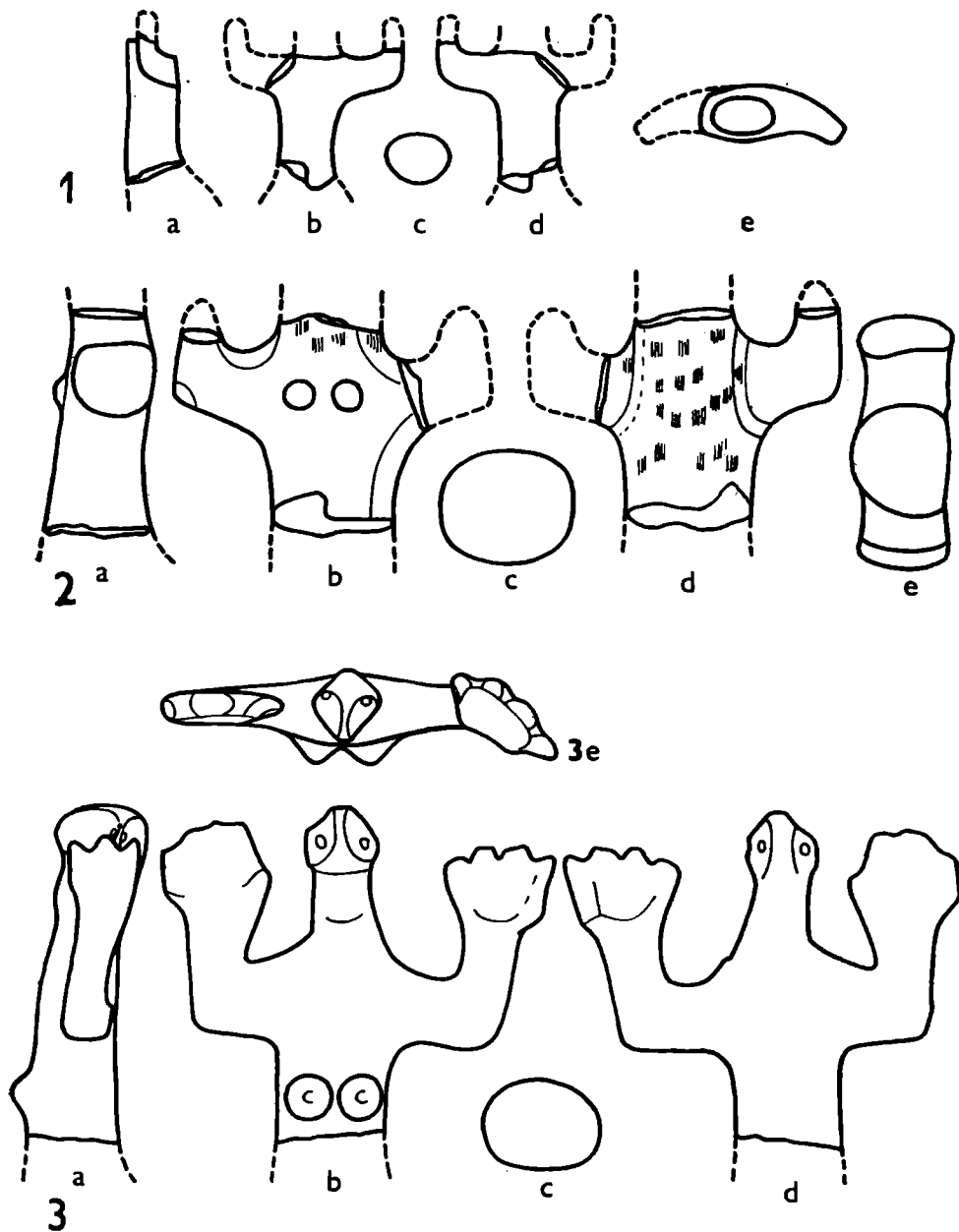
Již ve fázi Ib se objeví i plastika bez výrazně naznačených paží, sloupcového těla (kramolínský typ). Exemplář z Brna-Maloměřic (tab. VII: 1) má tělo nepravidelně kruhového průřezu, klasické sloupcové terakoty mají tělo spíše hranolové (obr. 24). Zcela exaktně nelze do kramolínského typu zařadit některé hrubě modelované spodky figur z Jaroměřic n/R, které znaky hranolového těla mají, ale jejichž horní část (s případnými pažemi) neznáme. Hranolová plastika, pravidelně s hrotitým profilem hýždí, má pak těžšíste výskytu zvláště ve II. stupni a dožívá se asi samotného konce MMK.

Ve II. stupni MMK však převládá mašůvecký typ lidské plastiky, hlubokomašůvecký podtyp sensu stricto (obr. 22, 23). Jde o plynulé pokračování jaroměřického podtypu s tím, že celková stavba těla a mnohé jeho znaky se případ od případu značně odlišují. Podstatná část nálezového fondu pochází z mladšího sídlištního horizontu z Hlubokých Mašůvek (II/2); nověji k tomu přistupuje kolekce z hradiska u Kramolína. Z jiných lokalit pocházejí jen jednotlivé fragmenty. Proto také přesné vymezení souborů znaků tohoto podtypu, i jeho datování, jsou obtížná. Zatím musíme předpokládat, že půjde většinou o materiál fáze IIa, ale přežívání do IIb nelze v žádném případě (stejně jako u figur štěpánovického typu) vyloučit. Fáze IIb znamená každopádně podstatný úbytek plastik; patří sem asi některé úpadkové tvary s deskovitě stylizovanou hrudí (Čtidružice), dále plastiky hranolovitě tvárněného těla

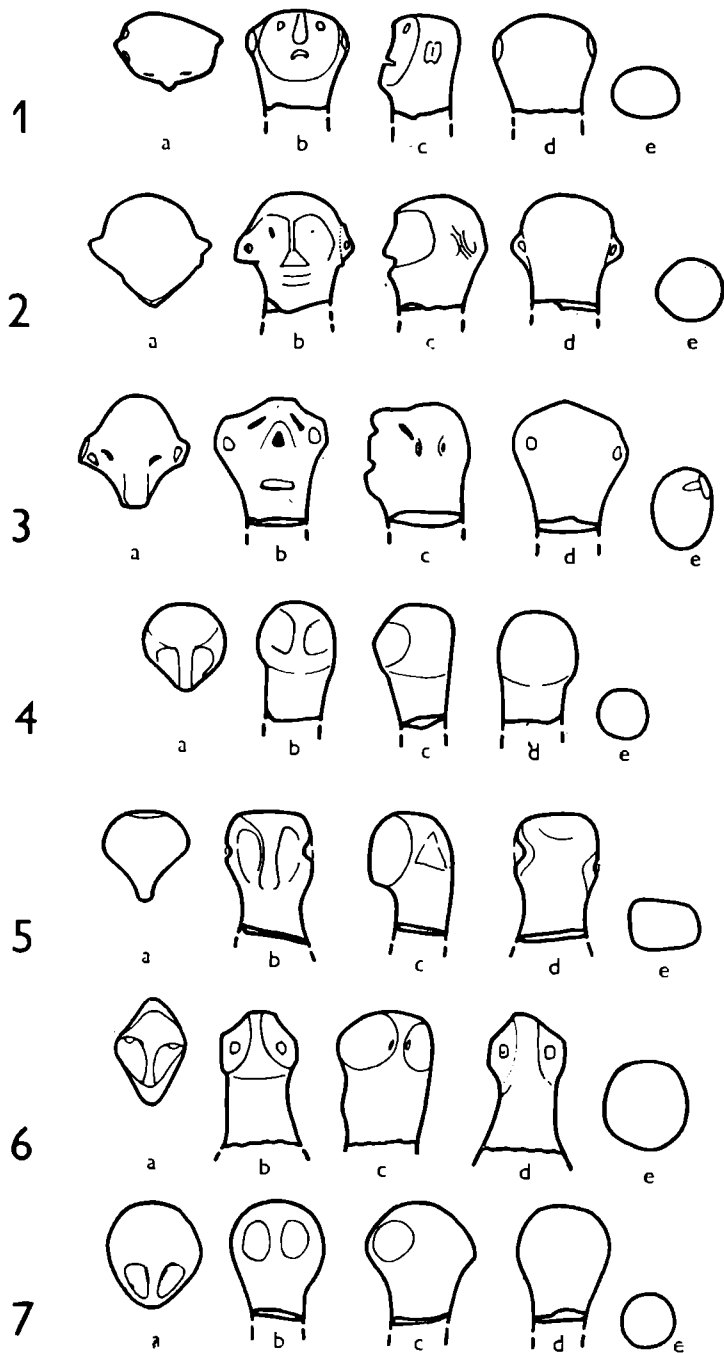
⁷⁴ MM v Brně, inv. č. 36 636—36 638, 36 658—36 661; srov. K. Marešová, op. cit., tab. XVII: 1—6, 8.

⁷⁵ MM v Brně, inv. č. 36 665.

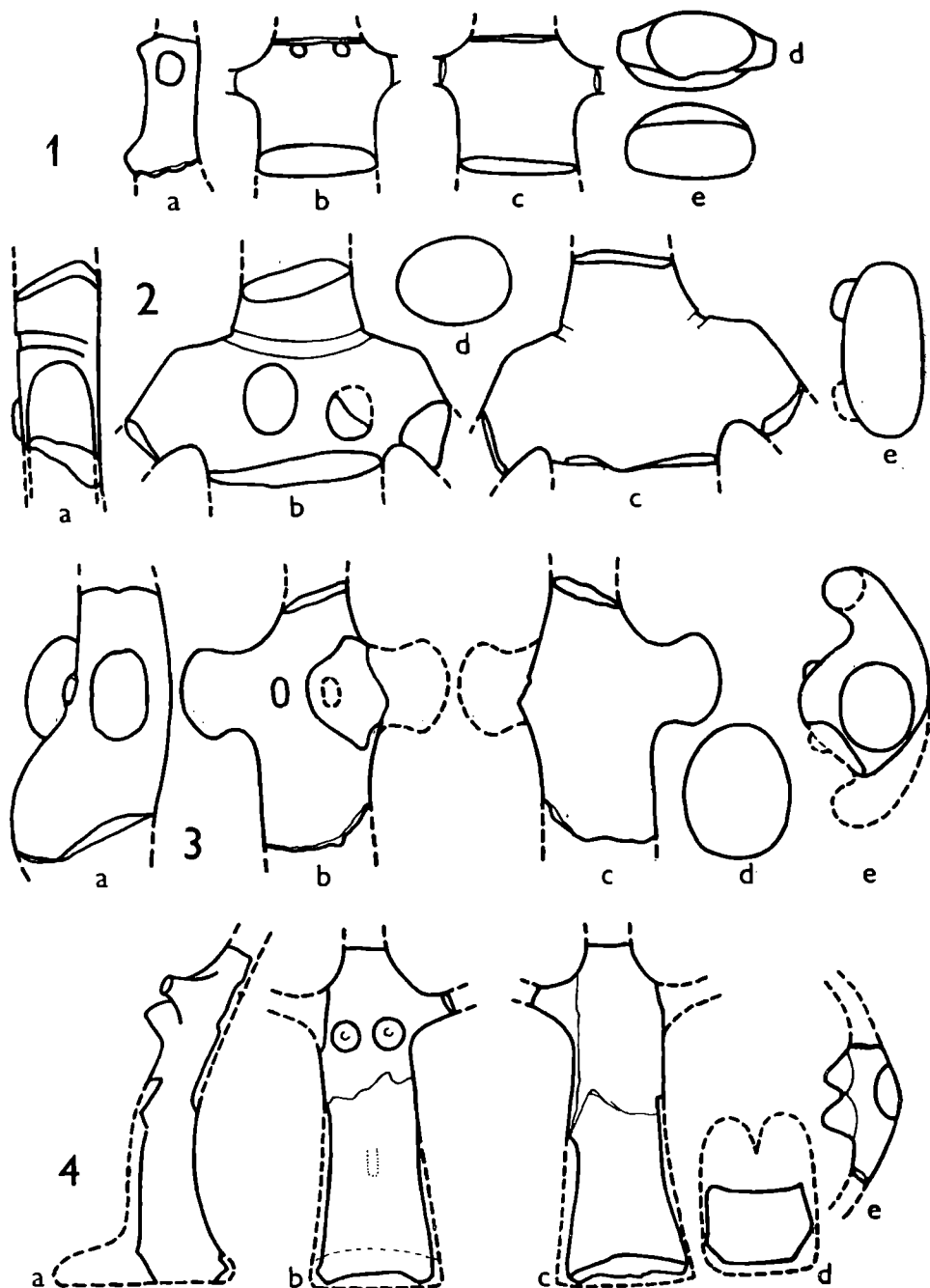
⁷⁶ AÚ ČSAV v Brně, dosud neinv.

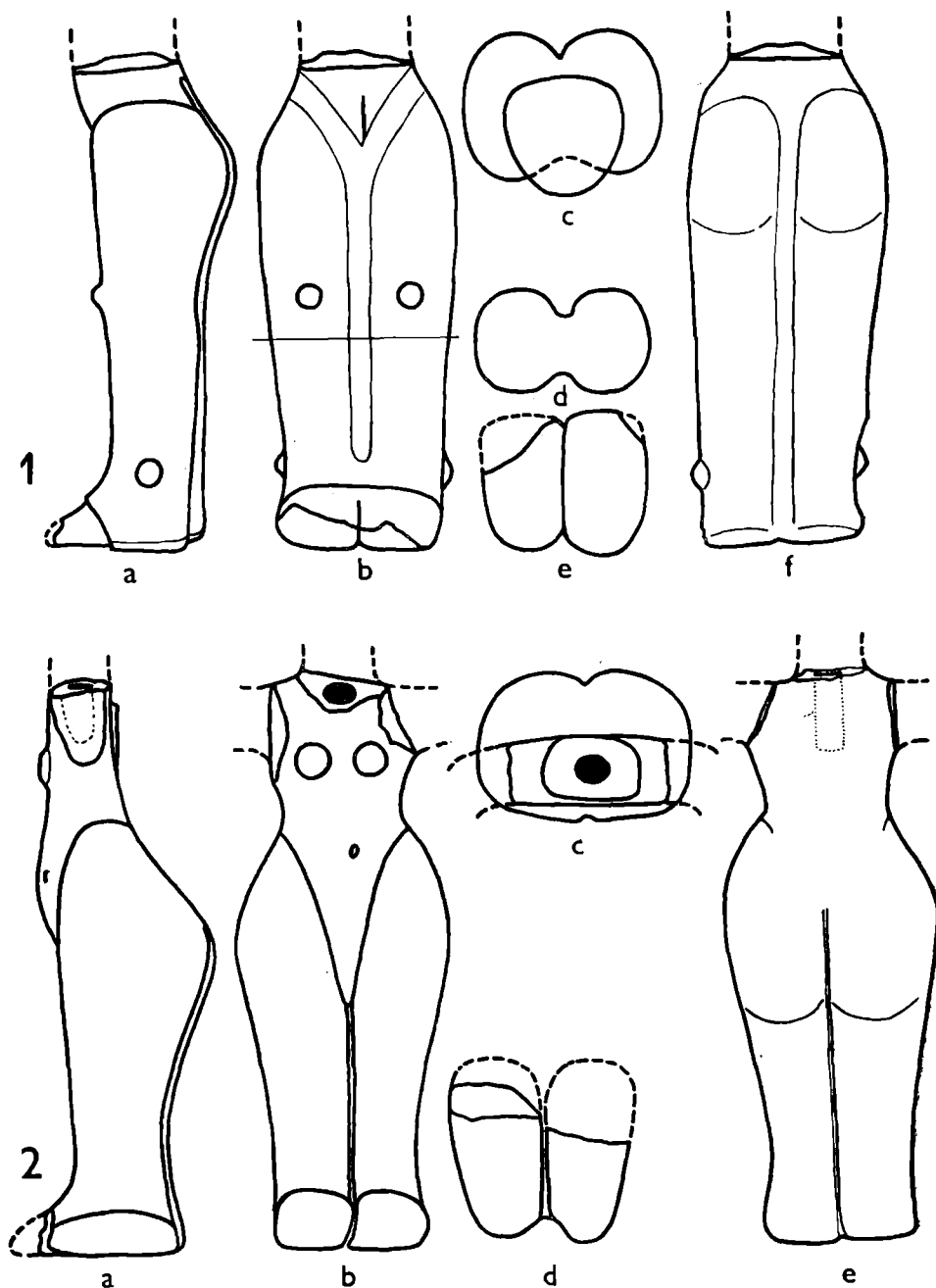
Obr. 20. Torza lidských figur štěpánovického typu MMK. 1 — Jaroměřice n/R;
2 — Kramolín; 3 — Štěpánovice. 1: 2. (Kresba V. Podbořský —
TŠ FF, B. Hedlová.)

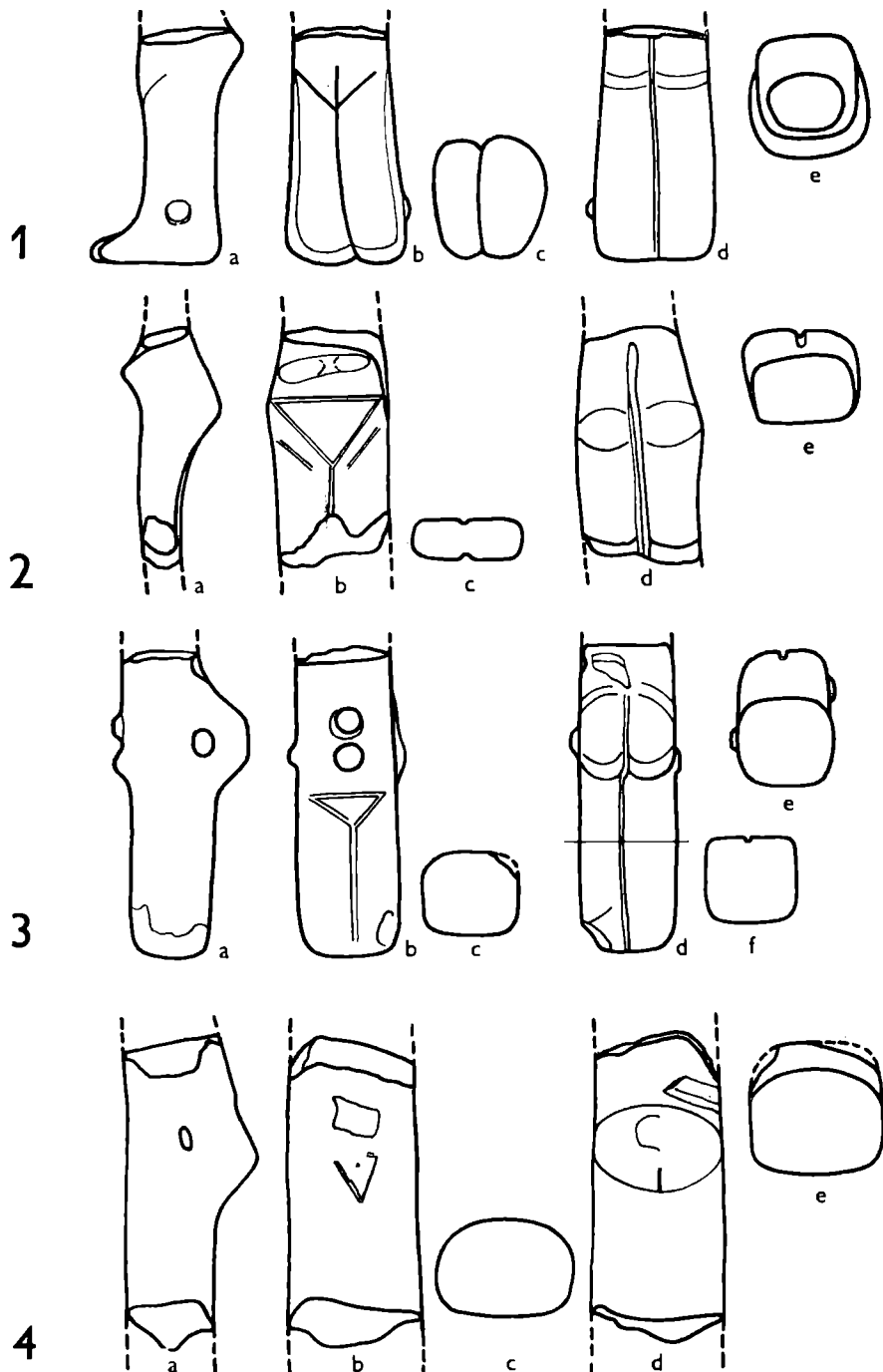
Obr. 21. Hlavy lidských figur II. stupně MMK typu masky (1), pokusu o portrét (2, 3) a soví hlavy (4–7). 1, 2 – Hluboké Mašůvky; 3 – Brno-Bystřice; 4, 7 – Boskovštejn-pole nad rybníkem; 5 – Ctědružice; 6 – Stěpánovice. 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 22. Lidská plastika II. stupně MMK. 1, 2 – Ctidružice; 3 – Nemojany; 4 – Horní Dunajovice. 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 23. Lidská plastika II. stupně MMK. 1 – Štěpánovice; 2 – Lesůňky II. 1: 2.
(Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 24. Lidská plastika MMK s hranolovitým tělem (kramolinského typu).

1, 3 – Kramolín; 2 – Ctidružice; 4 – Jaroměřice n/R. 1: 2.

(Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

a pak i některé miniatury typu mužské sošky z Boskovštejna-pole nad rybníkem (obr. 31:3).⁷⁷

Figury typů hlubokomašůveckého a štěpánovického (II. st. MMK) mívají podoby hlav již zcela oproštěny od původních geometrických tvarů. Jsou naopak přizpůsobeny novému pojetí modelace obličeje: nikterak to však neznamená přiblížení se realitě, někdy spíše naopak. Hlavy bývají posazeny opět na krku přirozené délky, který se v některých případech — v kontextu s celým tělem figury — prohýbá dozadu. Obličej je formován zpravidla stylem „soví hlavy“ („ptačí hlavy“), tj. způsobem, který má základ již ve fázi Ib: jediným výrazným stiskem dvou prstů tu vzniknou oční důlky oddělené nosem. Vlastní oči mohou být naznačeny vrypy v očnicích, případně perforací (Štěpánovice), ale není to pravidlem. Tak vzniká zjednodušená ptačí tvář (obr. 21:4—6). Někdy jsou nejjednodušším způsobem, tj. rýžkou, naznačena i ústa, zatímco představa uší je navozena nanejvýše nejasnými výběžky na bocích tváře, které vznikly při modelaci očnic mírným odtlačením měkké masy do stran. Účes znázorněn nikdy nebývá.

Druhou základní variantou obličeje plastik hlubokomašůveckého podtypu je maskovitý obličej (obr. 21:1, tab. IV:3), známý v klasičeské podobě z „venuše“ z Hlubokých Mašůvek, nebo také z mísy se čtyřcípým okrajem s maskami lidského obličeje.⁷⁸ Obličej je v tomto případě orámován plasticky sníženým oválem, v němž má místo i náznak brady a uší, a nos a očnice jsou vymodelovány opět jemným stiskem prstů. V řadě případů jsou ještě vyznačena i ústa, oči a uši. Uši jsou v několika případech perforovány. Maskovitý obličej je obvykle orientován šikmo vzhůru, takže pohled figury směřuje jakoby k nebi.

Popsaný typ maskovitého obličeje má velmi blízko k portrétu (např.: obr. 21:1). Vcelku však daleko realističtěji vycházejí pokusy o portrét fáze Ib; ani vlastní portrét mladšího stupně MMK (obr. 21:2, tab. III:1) není naturalistického pojetí. Nelze ovšem pominout fakt, že ve srovnání se starším stupněm je v dosavadním pramenném fondu II. stupně MMK lidských hlav méně.

V několika případech se mění původní strnulost lidských sošek. Klasickým příkladem toho je hlubokomašůvecká „venuše“, ale prohnutí linie těla dozadu se objeví i v méně výjimečných případech (srov. nový nález plastiky z Horních Dunajovic, obr. 22:4⁷⁹). Jindy zůstává figura toporně přímá. Hrud nenese podstatné změny proti minulosti: častěji snad je plasticky ztvárněno břicho (i s náznakem pupku), objeví se opět modelace vzedmutého břicha znázorňující graviditu (obr. 22:3). Stejně tak plasticky bývá vyznačen i pohlavní trojúhelník. Hýždě nesou znaky stejné variability jako ve fázi Ib, nohy s výraznými chodidly jsou opět většinou po celé délce spojeny. Příčný otvor v nohách se vesměs již nevyskytuje.

Paže hlubokomašůveckého podtypu bývají — pokud je možno podle současného stavu pramenů zobecňovat — v oblém předpažení, spíše střední než vysoké polohy. Lze očekávat pravidelné vyznačování dlaní i prstů, ale i paže bez těchto detailů — jako projev úpadku plastiky. Exemplář „venuše“ z eponymní lokality se z celého souboru terakot vylučuje mimořádně zdařilým provedením a nemůže být chápán jako standart celého podtypu.

⁷⁷ Ctidružice (MM v Brně, inv. č. 41 797); Boskovštejn-pole nad rybníkem (též Písařovicovo pole), srov. *F. Vildomec*, OP VII—VIII, 1928—1929, 35, obr. 11: 11,

⁷⁸ *V. Poďborský—V. Vildomec*, *Pravěk Znojemska*, tab. G: 4.

⁷⁹ Děkuji *PhDr. Jaromíru Kovárníkovi* za poskytnutí plastiky ke zpracování.

Sedící plastika

Sedící figury se objevují v MMK již od počátku jejího trvání a udržují se v celém průběhu této kultury až po fázi IIb včetně. Jsou opět modelovány bez šatu a v podstatě pro ně platí stejná typologická měřítká jako pro sošky stojící. Jsou však přece jen jisté odlišnosti:

Dosud se nepodařilo nalézt žádnou celistvou sedící plastiku. Odtud pramení rozpaky zvláště pokud jde o vzhled paží sedících figur, i o tvar „trůnu“, na němž seděly; tvar hlavy a znázornění obličeje (srov. rekonstruovanou figuru na obr. 8), tvar hrudi (zdá se, že všechny dosud známé sedící sošky představují ženy — s výjimkou skupinové plastiky, o níž pojednám níže), hýždí, nohou, chodidel aj. jsou zřejmě identické s obdobnými tvary figur stojících. Objeví se i otvor v klíně, typický pro fázi Ib. Také výzdoba povrchu včetně malování (obr. 25:1, 26:1, 3, tab. VI) se pohybuje v rámci běžných norem. Výzdoba vpichů, aplikovaná na fragmentu ze Slatinek (okr. Olomouc) (obr. 28:2), může být vyložena z tradice vypíchané, na střední Moravě déle žijící keramiky. Vcelku lze připustit, že sedící sošky byly modelovány poněkud pečlivěji než stojící.

Ve fázi Ia jsou určitým vodítkem pro určení vzhledu paží pouhé dva, tři exempláře. Jde o sedící sošku ze Střelic-Bukoviny (obr. 25:1, tab. VI), o níž se zmínil F. Vildomec, ale která dosud nebyla uveřejněna,⁸⁰ a pak o dvě torza z Těšetic-Kyjovic, obj. 61 (obr. 26:1)⁸¹ a obj. 73 (tab. I:1).

Střelická soška patří k nejpozoruhodnějším vůbec: Je velmi útlá, nenese stopy zbytnění hýždí a po celém povrchu má zbytky malování; na černém natřeném podkladu, který místy výrazně prosvítá, byl zřejmě plošný žlutý nátěr (snad s negativní černou ornamentací, která je dnes již nečitelná) a v něm červeně provedené pruhy, naznačující asi náhrdelník, rukávy, pás a klín. Z technologického hlediska je důležitý doklad hlubokého „ponoření“ do „trůnu“, od něhož je soška odlepená. Z paží zůstaly pouze kořeny, ale jsou velmi zřetelně ohnuty dopředu před tělo, takže není pochyb o tom, že sedící žena měla původně celé paže (s dlaněmi a prsty) vztaženy před tělem.

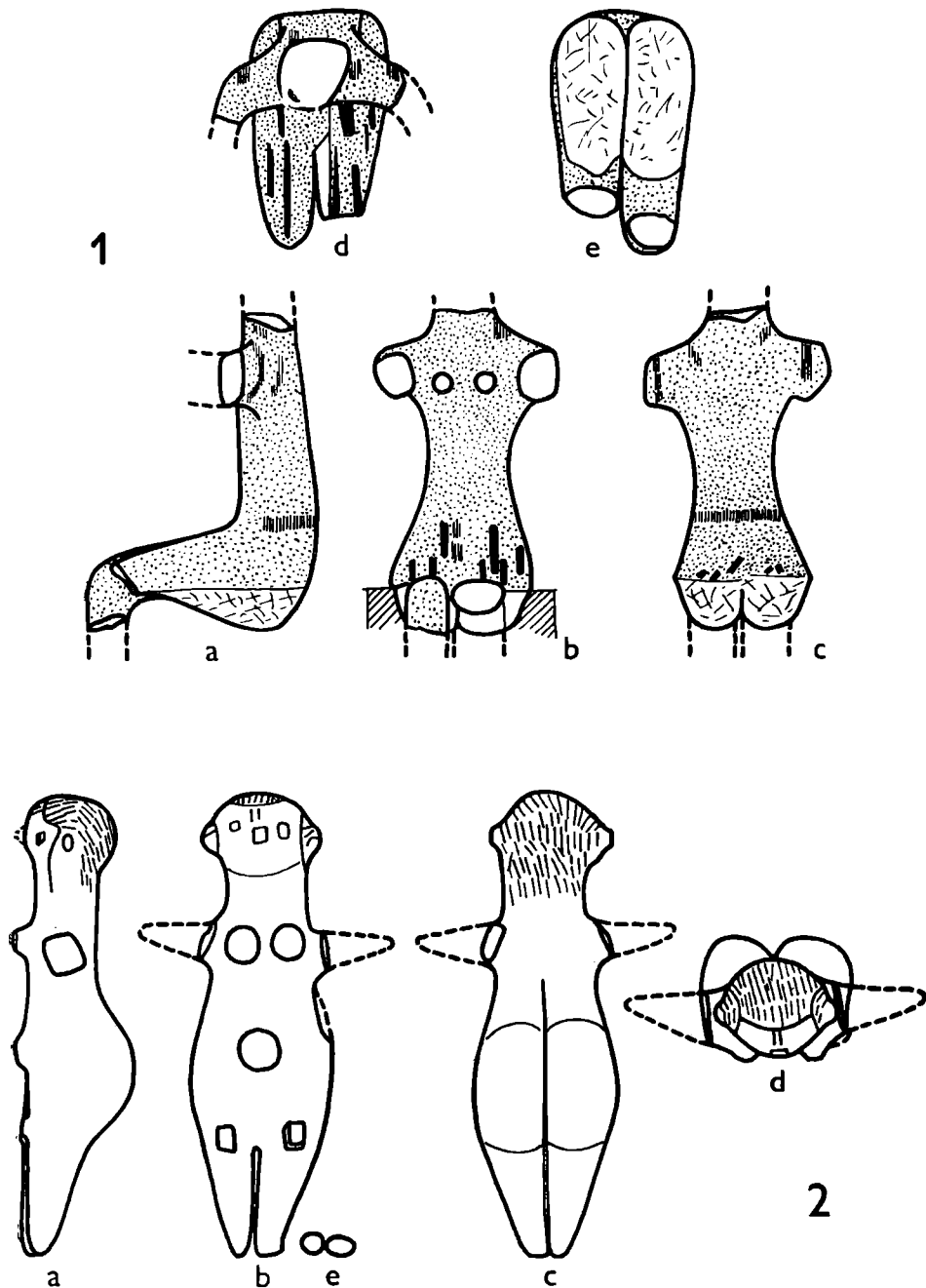
První těšetické torzo má pravou ruku s prsty umístěnu v klíně (obr. 26:1); opět tedy jde o případ, kdy již ve fázi Ia byla modelována paže celá, nikoli jen její pahýl. Problémy jsou s rekonstrukcí podoby levé paže: Je málo pravděpodobné, že levou paži tvořil prostý pahýl střelického typu; šlo asi také o celou paži i s prsty. Mohla být vztažena adoračně před tělem (obr. 26:1f), případně přitisknuta na prsa v tzv. „venušině póze“ (obr. 26:1g),⁸² nebo podpírat bradu sošky, jak předvádí druhý těšetický fragment (tab. I:1); poslední naznačená možnost však je málo pravděpodobná.

Druhý těšetický fragment tvoří hlavička standartního typu s ostře vyznačenými rysy obličeje a běžnými „kouty“ (bez účesu), s levou rukou s 5 prsty podepřenou stylizovaně pod bradou. Na povrchu jsou stopy žlutého (plošného ?) nátěru. Není jisté, zda jde o fragment skutečně sedící figury, je to však

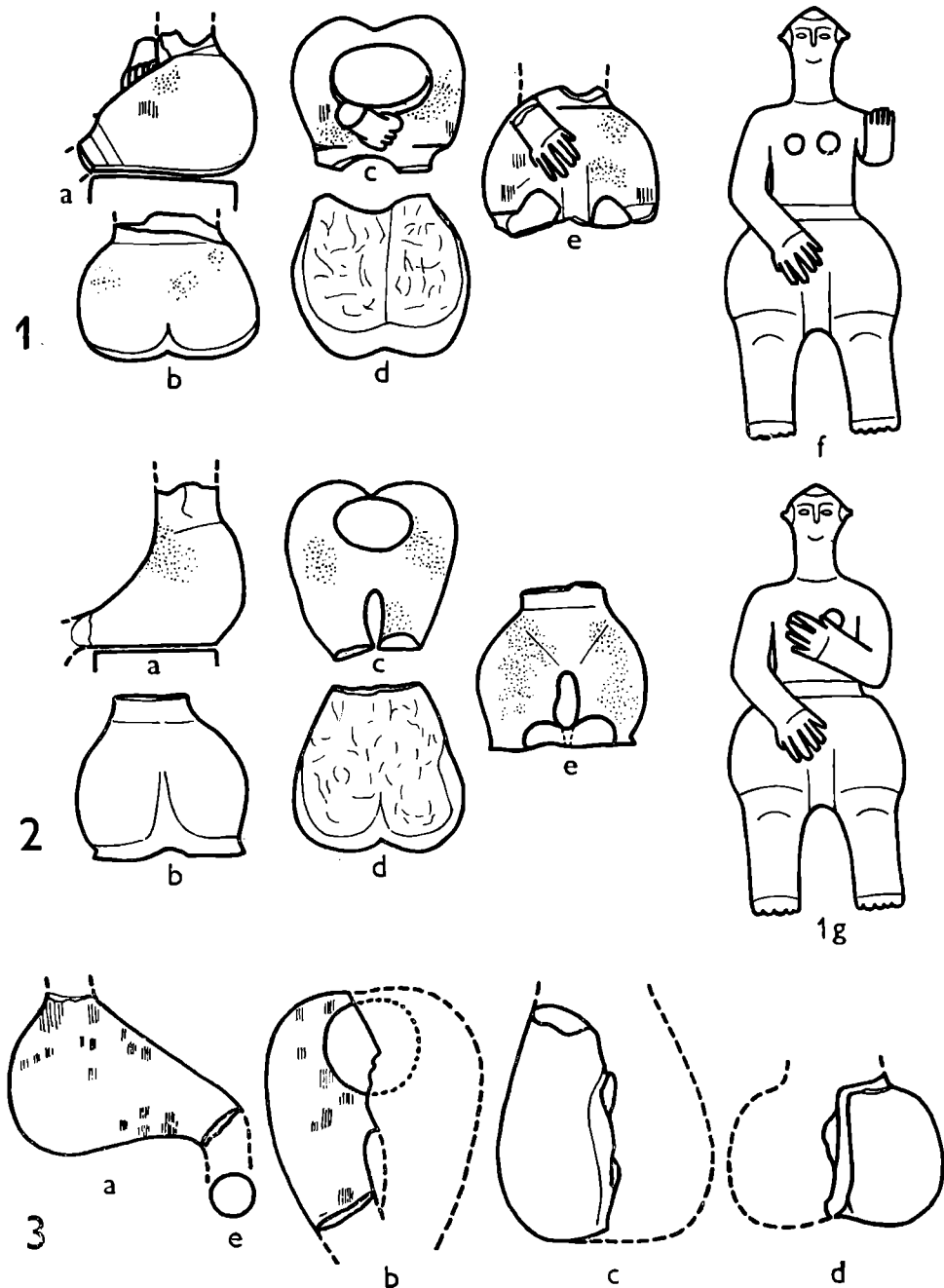
⁸⁰ F. Vildomec, ZDV II-1, 1949, 8. — Soška je uložena ve VMB (inv. č. Vil. 54).

⁸¹ V. Podborský, SPFFBU E 18—19, 1973—1974, 13, tab. XIX: 1a—c.

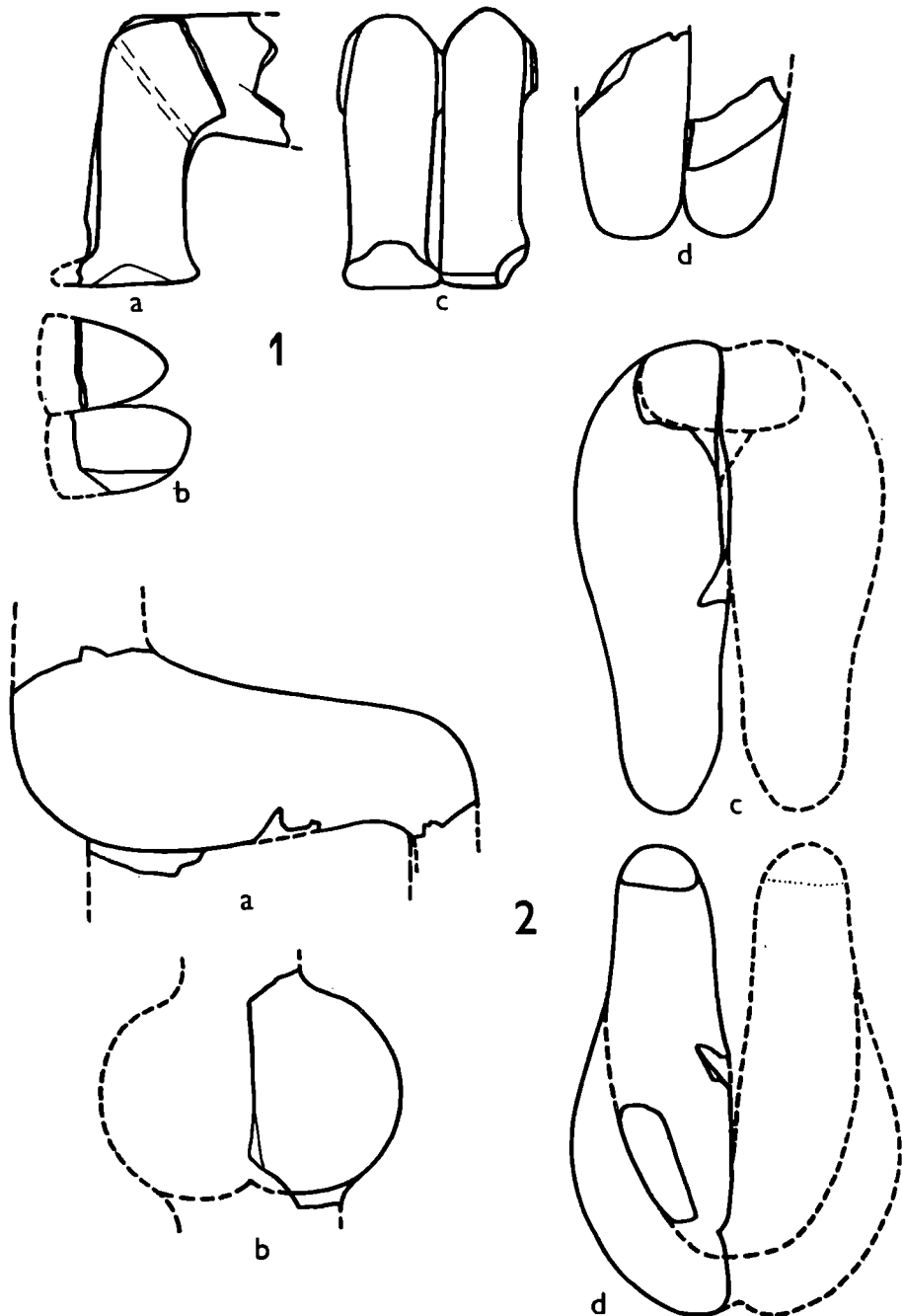
⁸² Srov. např. H. Todorova—D. Zlatarski, Antropomorfnata idolna plastika ot neolitnoto selišče Usoje I, Archeologija XX/1, 1978, 3, obr. 5b. Levou ruku přes prsa má i známá krétská bronzová figura (H. Th. Bossert, Altkrete, Berlin 1937, 180, 181, obr. 314, 315), představující snad modlící se ženu.

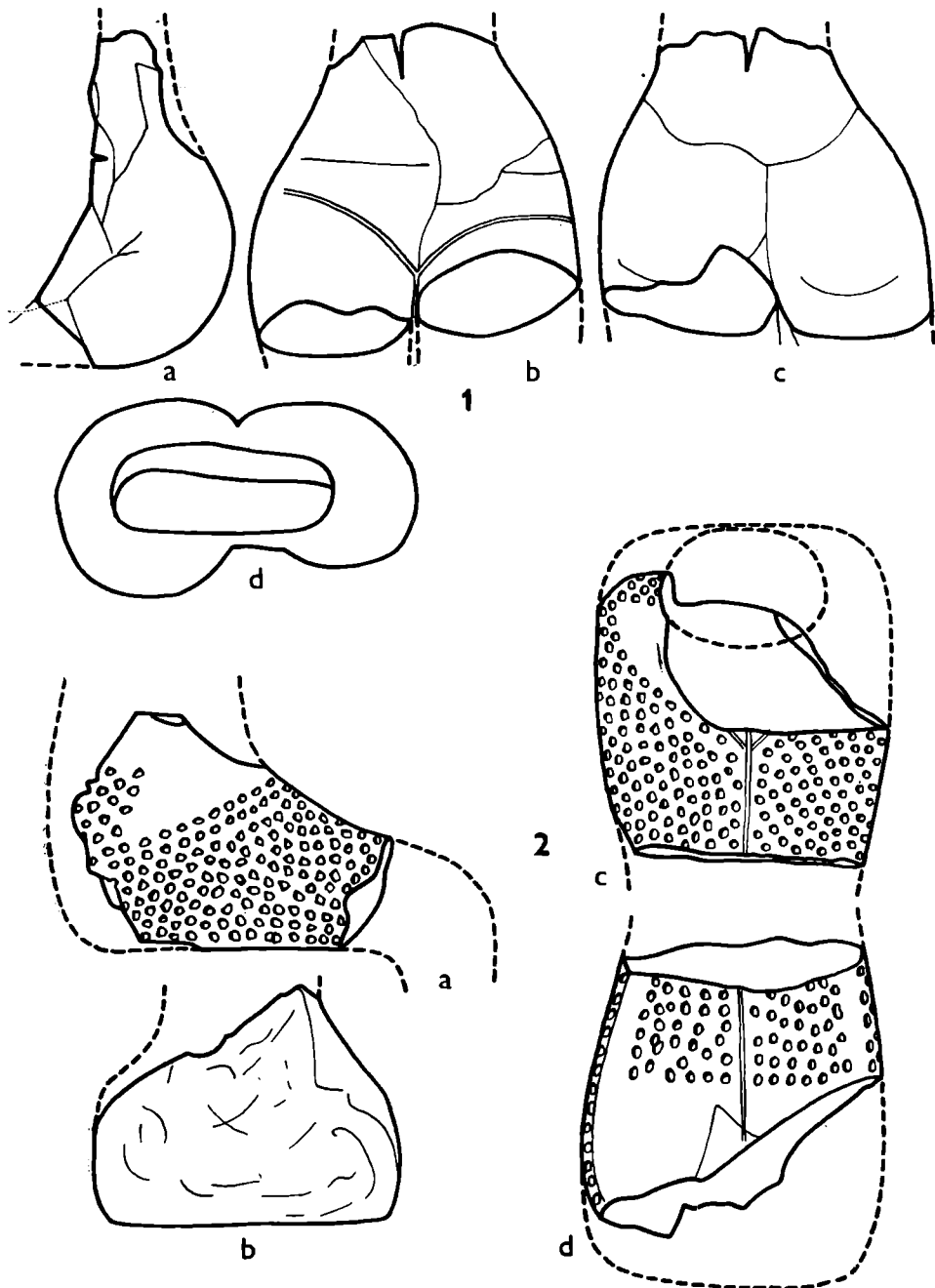
Obr. 25. Střelice-Bukovina. 1, 2 — unikátní ženská plastika fáze Ia MMK. 1: 2.
(Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 26. Sedící lidská plastika fáze Ia MMK. 1, 2 — Těšetice-Kyjovice, obj. 61
 (1f, 1g — možné varianty rekonstrukce torza 1); 3 — Střelice. 1: 2.
 (Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 27. Sedící lidská plastika I. stupně MMK. 1 — Jaroměřice n/R;
2 — Střelice. 1: 2. (Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 28. Sedící lidská plastika II. stupně MMK. 1 – Kramolín;
2 – Slatinky-Kosf. 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

velmi pravděpodobné: podepření brady rukou, jako je tomu u sedících sošek kultury Hamangia, by v případě stojící postavy bylo nelogické. Datování předmětu není absolutně přesné (není uzavřeného náleзовého celku): v souvislosti s většinou inventáře z Těšetic-Kyjovic by jej bylo možno klást do fáze Ia; značná propracovanost obličejů, monochromní (?) žlutý nátěr a existence výrazně rytých „koutů“ bez účesu — vše vedoucí ku srovnání s podobnou hlavičkou (ale bez ruky) z Jaroměřic n/R (obr. 17:1) — by ukazovalo spíše k fázi Ib, nebo alespoň k mladému vývoji fáze Ia.

V každém případě sedící terakoty ukazují na možný funkční rozdíl mezi obyčejnou stojící plastikou s pahýly paží fáze Ia a plastikou sedící, která snad předvádí skutečný religiozní obřad, vykonávaný v neolitu především ženami, jak soudí S. Šiška.⁸³

V obsahu jaroměřického souboru se nalézají několik sošek, případně párů nohou (obr. 27: 1), které jsou v kolenou ohnuty v pravém úhlu, takže nemohou pocházet z jiné než sedící figury. Jednotlivě se tyto varianty nohou objeví i ve Střelcích, Těšeticích-Kyjovicích aj., a ve statistickém přehledu budou zajisté právem figurovat jako doklad sedících exemplářů.

Z dalších sedících plastik mají tři nejznámější sošky z Hlubokých Mašůvek⁸⁴ kořeny paží nasměrovány před tělo; není tudíž pochyb, že směřovaly v určitém gestu před hrud. V případě ostatních známých torz trůnicích terakot ruce ani jejich kořeny dochovány nejsou.

Pokud jde o posazení figur: V několika případech je zřejmé, že „trůn“ (sedačka) tvořil součást sedící kompozice; sedačka mohla být přímo organicky spojena se sedací pasáží plastiky (modelace vcelku — např. obr. 27:2), nebo častěji byly sedačka i figura uhněteny zvlášť a poté byly k sobě před vypálením spojeny; v tomto spoji bývají „rozlepeny“, při čemž na sedací části sošky jsou zřetelné švy od sedačky (obr. 25:1, 26:1, 2). V jiných případech byla figurka ženy volně posazována na „trůn“ či jinou podložku (o posazování sošky na zvíře, jak usuzuje podle předovýchodních analogií J. Paulík,⁸⁵ zatím není dokladů); v takovém případě je sedací partie pouze přizpůsobena posazení, je plochá (obr. 28:2), nenese však stopy připojení k „trůnu“.

Zvláštní variantou sedící plastiky jsou párové sošky. Z obsahu MMK jsou známy dosud pouze dva exempláře, a to z hradiska u Kramolína (tab. X:1, 3). Jde především o torzo sedící figurky muže s naznačeným pohlavím; trup torza je přikloněn k pravé straně, kde je zároveň stopa spojení trupu s další částí kompozice. Lze reálně předpokládat, že šlo o párovou plastikou muže a ženy, kteří byli k sobě vzájemně přikloněni. Šlo by tedy o určitou analogii sousoší „božského páru“, známých z Předního Východu či Egypta doby raně dynastické. — Druhý exemplář patří spíše do kategorie aplikované plastiky (držadlo pokličky ?), nebo jde o závěsnou plastikou (tab. X: 1a, b) proti sobě sedících muže a ženy.

Sedící lidskou (ženskou ?) postavu zpodobňuje posléze i držadlo pokličky z Těšetic-Kyjovic, obj. 4, dochované sice jen fragmentárně, ale přece do té míry, aby bylo možno říci, že trup figurky s hlavou a pažemi asi tvořil vlastní držadlo pokličky, zatímco hýždě a nohy splývají s pláštěm těla pokličky. V tomto případě jde ovšem vysloveně o doklad aplikované plastiky.

⁸³ S. Šiška, op. cit., 53.

⁸⁴ F. Vildomec, ZDV II-1, 1949, 14, obr. 4; 19, obr. 6: 3; tab. IV: 21.

⁸⁵ J. Paulík, Praveké umenie, 29.

Ostatní plastika

Do 7. typu použitého systému jsou zařazeny nepočtené figurky, které často již pro jejich miniaturní rozměry, případně pro zvláštnosti modelace, nelze hodnotit běžnými měřítky. Patří sem soška ženy (v 68 mm) s plochým temenem hlavy, se zvedajícími se pažemi a se zvonovitou suknicí z Těšetice-Kyjovic, obj. 4 (obr. 14:1), dále neumělá figurka muže (v 44 mm) ze Střelice-Sklepa, jiná (neúplná) postavička muže z Boskovštejna-pole nad rybníkem (v 48 mm) a několik dalších miniaturních fragmentů (obr. 31), mnohdy velmi neumělých a tvarově nevýrazných.

V muzejních fondech se najdou i „polotovary“, resp. součásti plastik lidí, i tvary nezdařené, nedokončené apod. Tyto materiály, stejně jako nepočtená nekeramická torza lidských figur, již dále nerozebírám. Nemohu pojednat ani o aplikované antropomorfní plastice (v MMK ostatně nepočtené), antropomorfních nádobách či o případném antropomorfním keramografickém projevu. Stejně tak není analyzována zoomorfní plastika MMK (typ 8 použitého systému), kterou jsem zpracoval na jiném místě.

VÝZDOBA PLASTIK

Povrch většiny antropomorfních terakot nebyl upravován o nic lépe nežli povrch nádob. Jsou známy doklady i značně hrubé a neúhledné úpravy povrchu; v materiálu z Dolního Rakouska konstatoval ledabylé zpracování povrchu plastik H. Maurer, na Slovensku povrchní vyhotovení sošek J. Pavúk, v Maďarsku pak N. Kalicz.⁸⁶ Vzhled plastiky zřejmě odpovídal jejímu významu a poslání. Myšlenku V. Vildomce a K. Marešové, že zvláště pečlivě jsou na figurách upraveny boky a břišní partie, což údajně souvisí s kultem plodnosti,⁸⁷ nemohu jednoznačně potvrdit pokud jde o úpravu povrchu ve vlastním slova smyslu; pravda ovšem je, že modelaci těchto pasáží těla (ve smyslu realistického až naturalistického ztvárnění) věnovali jejich tvůrci obvykle větší pozornost než např. propracování hlavy a obličeje, které jsou — až na případy portrétů — modelovány schematictěji.

Zdobení lidských sošek nebylo běžné. Vlastní výzdoba (malovaná, vhloubená, plastická), tj. taková, která nesouvisí s vyznačením určitých tělesných znaků („čistá výzdoba“), je velmi vzácná. Překvapuje to zvláště v případě malování: ve srovnání s běžnou keramikou, která je ve fázi Ia MMK malována asi ze 60—70 %, ⁸⁸ je keramická plastika malována pouze asi z 20—30 %. Přesné statistické vyhodnocení naznačená procenta zpřesní a prokáže případné rozdíly mezi jednotlivými lokalitami stejných vývojových fází. Z těšeticko-kyjovického souboru je malování prokázáno na 24, 64 % plastik. Ze 120 kusů jaroměřického souboru fáze Ib konstatovala K. Marešová stopy malování jen na 5 exemplářích,⁸⁹ sám jsem ze 142 jedinců tohoto komplexu zjistil stopy

⁸⁶ H. Maurer, Neolithische Kultobjekte, 73; J. Pavúk, op. cit., 49; N. Kalicz, op. cit., 52.

⁸⁷ J. Skutil, op. cit., 40, 43; V. Vildomec, VSV 1, 1956, 16, 19; K. Marešová, op. cit., 60.

⁸⁸ Ch. Neugebauer-Maresch uvádí pro Dolní Rakousko poměr malované a nemalované keramiky: 1: 3 (6 000 Jahre, 18).

⁸⁹ K. Marešová, op. cit., 61.

malby (většinou žlutou monochromii, vzácně zbytky polychromie) v 16 případech, tj. na 11,27 % plastik.

Čitelnost malování sošek většinou není dobrá. Lze prokázat, že ve starším stupni šlo o polychromní malbu i monochromní nátěr a že v mladším stupni převažuje monochromie, malby však je vcelku méně.

Malování je nejčastější ve fázi Ia. Vyskytuje se především červeno-žlutá polychromie a výjimečně se objeví i vlastní „čistý“ ornament. Na žlutém podkladu lze někdy shledat, resp. rekonstruovat (někdy spíše vytušit) červeně provedené prvky znázorňující asi nákrčník, výstřih či náhrdelník, příp. lem rukávů (obr. 10:1, 25:1), nebo lem ňader (obr. 13:2); dosti často se červenou konturou zvýrazňoval rytý nebo plasticky naznačený pohlavní trojúhelník, a to ještě ve fázi Ib (obr. 11:3). Ve většině případů zjišťujeme však jen stopy žluté a červené (obr. 11:2, 13:3, 26:1, 33:4), vzácně žluté, červené a černé malby (obr. 25:1), aniž je možné malbu rekonstruovat. Na některých jedincích se sice dochovaly stopy buď jen červené nebo jen žluté barvy (obr. 26:2, 3, 29:3, 33:3), ale kdo zná zvyklosti malování keramiky fáze Ia, a má zkušenosti se čtením malované ornamentace, dojde k přesvědčení o původní polychromii, která se viditelně nedochovala.

Ch. Neugebauer-Maresch zjistila obdobný stav malování plastik v Dolním Rakousku: žlutá barva podle ní sloužila ke znázornění barvy kůže těla, červená ke zpodobení šperku a černá k vyznačení vlasu či oděvu (žlutá je vývojem vystřídána bílou, červená přechází až do konce lengyelské kultury).⁹⁰ Známa již dnes celistvá plastika ženy z Falkenstein-Schanzboden, datovaná podle příčného otvoru v nohách spíše již do fáze Ib, má podle téže badatelky žlutě naznačenou barvu těla, červenými meandry zobrazenou bederní zástěrku, černě provedený vlnitý vlas a červeně navíc pás, velkou dvojitou spirálu či závěsek mezi ňadry a ozdoby hlavy.⁹¹ — Zdá se tedy, že malování sošek souvisí spíše se zdůrazněním některých znaků těla, příp. šatu a šperku, nežli s vlastním ornamentem, jak soudil svého času J. Neustupný.⁹²

I ve fázi Ia se vyskytne monochromní nátěr, ale nikterak často. Zjistil jsem jej pouze na hlavičce z Koberic (obr. 12:2) a na neúplné drobné figurce z Těšetic-Kyjovic, obj. 61;⁹³ šlo o červenou monochromii. F. Vildomec vzpomíná rekonstruovanou sošku ze Střelice-Kloboučku, která byla původně „žlutě pomalovaná“⁹⁴ (dnes stopy malby, patrné ještě na fotografiích v ČVMSO 36, 1925, tab. I:5, již sledovatelné nejsou); v tomto případě by šlo o nejstarší doklad žlutého monochromního nátěru, který je příznačný zvláště pro fázi Ib.

Uvedené doklady malby plastik svědčí spíše pro funkční ráz než pro samouúčelnost ornamentace. „Čistý“ malovaný ornament by mohl být spatřován pouze na torzu velké duté plastiky z Křepic.⁹⁵ Tento exemplář má hýždě

⁹⁰ Ch. Neugebauer-Maresch, 6 000 Jahre, 18.

⁹¹ Táž, op. cit., 20, obr. obr. 9: 7 a obr. při titulu; zobrazení této výjimečné plastiky srov. již v Antike Welt 9, 1978 (titulní strana čísla 3) a dále v knize J.-W. Neugebauer-K. Simperla, Als Europa erwachte, obr. za str. 88.

⁹² J. Neustupný, PA XXXVII, 1931, 33.

⁹³ V. Podborský, Osada neolitických zemědělců u Těšetic-Kyjovic na Znojmsku, Brno 1979, 18, obr. 16 — druhá zleva nahoře.

⁹⁴ F. Vildomec, ČVMSO 36, 1925, 3, tab. I: 5; *týž*, OP VII—VIII, 1928/29, tab. V:23.

⁹⁵ V. Vildomec, AR XVII, 1965, 176; K. Marešová, op. cit., 60, tab. XIII: 6; V. Podborský—V. Vildomec, Pravěk Znojemska, tab. XIX: 10; V. Podborský a kol., Numerický kód MMK, tab. 26: 19.

kobercovitě pomalovány horizontálními řadami černých, resp. hnědočerných koleček a pruhů (na žlutém podkladu). Snad jde o napodobeninu tetování či malování těla, snad o náznak šatu,⁹⁶ čemuž by nasvědčoval fakt, že motiv malby je zcela originální a na běžné keramice neznámý; nejspíše však jde o pouhý významuprostý dekor. Otázku asociace šatu malováním, o níž uvažovali badatelé počínaje již I. L. Červinkou,⁹⁷ ani křepické torzo neřeší. S ohledem na výše zmíněnou malovanou figuru z Falkenstein-Schanzboden (pozn. č. 91) je nutno tento problém i nadále sledovat.

Ve fázi Ib se polychromie plastiky vyskytne velmi vzácně, ve II. stupni MMK nikdy. Ve fázi Ib je relativně častý monochromní žlutý nátěr, ve II. stupni souvislý bílý nátěr (bíle natřena byla původně i hlubokomašuvecká „venuše“⁹⁸), jednotlivě jsou pozorovatelné i stopy červeného malování.

Vhloubené techniky pak ještě více než malované používal výrobce terakot téměř výhradně k vyznačení prvků lidského těla (oči, obočí, nos, ústa, uši, podbráško, pupek, pohlaví, prsty na rukách a nohách, páteř), účesu („kouty“, vlas, vlas splývající po zádech) nebo ozdob (nákrčník, opasek). Jemně rytý, kombinovaně šrafovaný trojúhelník na zádech drobného torza muže z Těšetic-Kyjovic (obr. 29:1) a sbíhavé rýhy kolem krku vpředu i vzadu na plastice z Lesůnek I⁹⁹ patří asi do téže kategorie (výstřih šatu, šperk ?), nebo souvisejí s vyjádřením stejného jevu jako plastická šikmá žebra (srov. níže). Trojúhelník provedený soustavou vpichů na zádech nese také silně poškozené torzo z Boskovštejna-Výhonu, o němž soudil J. Palliardi, že pochází z plastiky modelované v oděvu.¹⁰⁰

Výše jsem se již zmínil o existenci dvojice svislých rýžek na čele dvou plastik ze Střelice-Bukoviny (obr. 14:2, 25:2, tab. V). Pokud jde o jejich význam — máme tu co činit s jevem naprosto unikátním — může připadat v úvahu jen dvojitý vysvětlení: buď jde o naznačení vrásek, nebo o magickou značku.

Vlastní „čistý“ vhloubený ornament je opět vzácný. Spatříme jej na malém torzu z Brna-Obřan,¹⁰¹ kde jde o typický rytý meandr fáze Ib, a pak na fragmentu sedící sošky II. stupně MMK ze Slatinek (obr. 28:2, tab. VIII:4), kde jej tvoří kobercovitý pokryv hrubých vpichů. V obou případech tato ornamentace hlubšího významu postrádá. Patrně ani skupiny drobných bodů (jemných vpichů) na těle subtilní figurky z Jaroměře n/R nemají jiný než dekorační význam; již J. Skutil se zdráhal vyložit tuto výzdobu jednoznačně jako doklad tetování těla.¹⁰² Také nepravidelné, z části větvičkovitě řazené skupiny rytých linií na sošce z Kostelce n/H (tab. IX) je třeba považovat za pokus o prostý ornament. Na této drobné figurce, jejíž modelace (zvláště hlava při pohledu ze zadu) připomíná některé terakoty tripolské kultury, je pozoruhodný také vlas, naznačený několika široce rytými liniemi, jdoucími od temene hlavy až na záda (IX: b); jde o výjimečné a od starších projevů zcela odlišné znázornění účesu.

⁹⁶ V. Vildomec, AR XVII, 1965, 176; K. Marešová, op. cit., 60.

⁹⁷ I. L. Červinka, Mor. starožitnosti, 75, 76, 82; J. Neustupný, PA XXXVII, 1931, 33; J. Skutil, op. cit., 38.

⁹⁸ F. Vildomec, ZDV II-1, 1949, 17; V. Vildomec, VSV 1, 1956, 19.

⁹⁹ Nález PhDr. J. Kovárnika z JM ve Znojmě, jemuž děkuji za předvedení plastiky i za další informace o dané tématice.

¹⁰⁰ J. Palliardi, Pravěk VII, 1911, 46, tab. V: 16.

¹⁰¹ MM v Brně, inv. č. 26 904; srov. J. Skutil, op. cit., tab. 26: 8.

¹⁰² MM v Brně, inv. č. 36 685; J. Skutil, op. cit., 46—47, tab. 29: 5.

Soubor plastiky MMK obsahuje i několik menších fragmentů, zvláště nožek různých předmětů, nesoucích vhloubenou výzdobu; zobrazil je většinou již J. Skutil.¹⁰³ Vesměs však tu jde o součásti jiné zvláštní keramiky, nikoli o doklady antropomorfní plastiky. Vhloubená výzdoba zde může mít jiný význam.

O plastických elementech výzdobý sošek MMK pak vlastně vůbec nelze hovořit, neboť tyto prvky (výstupky, výčnělky, lišty, žlábký, pupky) vyjadřují výhradně jen zcela určité prvky lidského těla (obličej, hrudi, břicha, nohou), případně oděvu (opasek, suknice) nebo šperku (náhrdelník).

MOŽNOSTI INTERPRETACE MORFOLOGICKÝCH ZNAKŮ ANTROPOMORFNÍ PLASTIKY

Podrobná prohlídka terakot vede také k interpretaci některých detailů, které mohou přispět k rekonstrukci fyzických znaků nositelů MMK, jejich šatu, šperku apod. Pokusím se některé možnosti v tomto směru naznačit.

Na prvním místě půjde o možnost pohlavní diferenciaci sošek. Běžně se předpokládá, že jde vesměs o ženské figury, protože zbytnělé hýždě, často i typický podbřišní trojúhelník, resp. i naznačené pohlaví, jakož i přítomnost prsů k tomu dávají dostatečný důvod. V bohatém inventáři plastiky se však vyskytne i řada figur bez ryze ženských znaků, včetně nepřítomnosti prsů (obr. 29, 30). Protože musíme pracovat především s torzovitými předměty, není obvykle k dispozici více souvztažných znaků (např. neexistence prsů, štíhlé hýždě, náznak mužského pohlaví), které by dovolily jednoznačně určit pohlaví sošky. Jsou případy, kdy tvar hýždí odpovídá provedení typicky ženské figury (obr. 30:5) a přece dotyčný exemplář nemá prsy; v jiném případě zase potenciálně mužská plastika má výstupek na spodku břicha (obr. 30:3), který by mohl být chápán i jako náznak gravidity. Rozlišení ženských a mužských sošek tedy asi nebude vždy jednoduché.

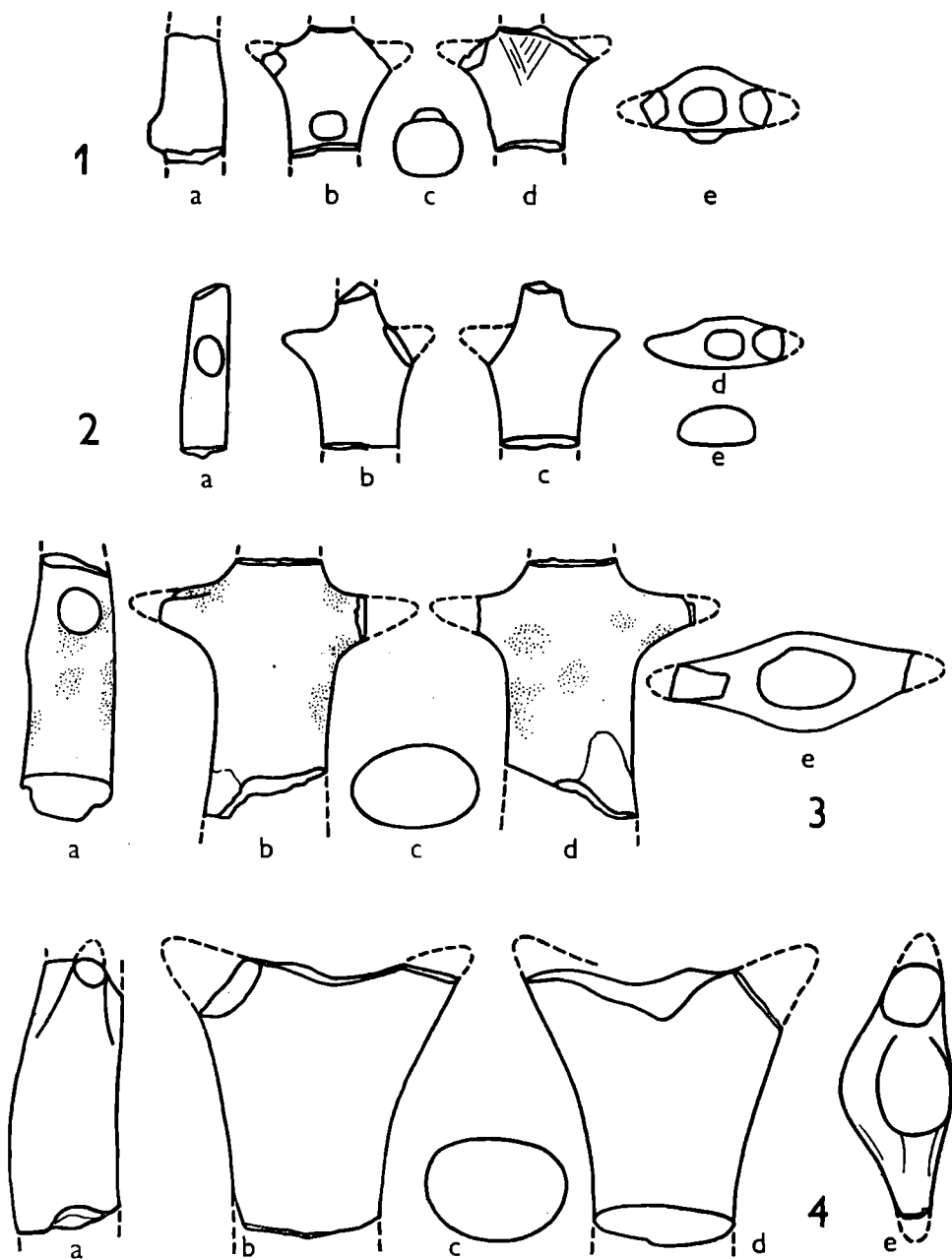
Podle praxe běžné v celé oblasti anatolsko-balkánského neolitu, kde jsou v plastice rozlišitelné exempláře žen, mužů, dětí, ba i hermafroditů, není důvodu, abychom v našem materiálu již předem vylučovali možnost výskytu mužských sošek. I v Dolním Rakousku jsou shledávány doklady přítomnosti mužské plastiky;¹⁰⁴ E. Ruttkay dokonce uvažuje, zda v případě štíhlé sedící figury z Wetzleinsderf nechtěl její tvůrce zobrazit dívčí postavu, případně „krásného“ jinocha, nebo dokonce dvoj- či bezpohlavní bytost.¹⁰⁵

Vycházím ze zjednodušeného předpokladu, že neexistence prsů na plastice MMK je dokladem zpodobení muže. Jiných bezprostředních kritérií není; falických sošek (obr. 31:2, 3) je minimální počet a jde spíše o karikatury či hříčky než o seriózní plastiku. V tomto smyslu se mužské figurky vyskytují již od počátku MMK a jejich počet s vývojem této kultury vzrůstá. Tak např. z těšetického a střelických souborů fáze Ia je 8 kusů mužských sošek (obr. 29), což je asi 1:7,75 vůči plastikám ženským (brány v úvahu jen pohlavně roz-

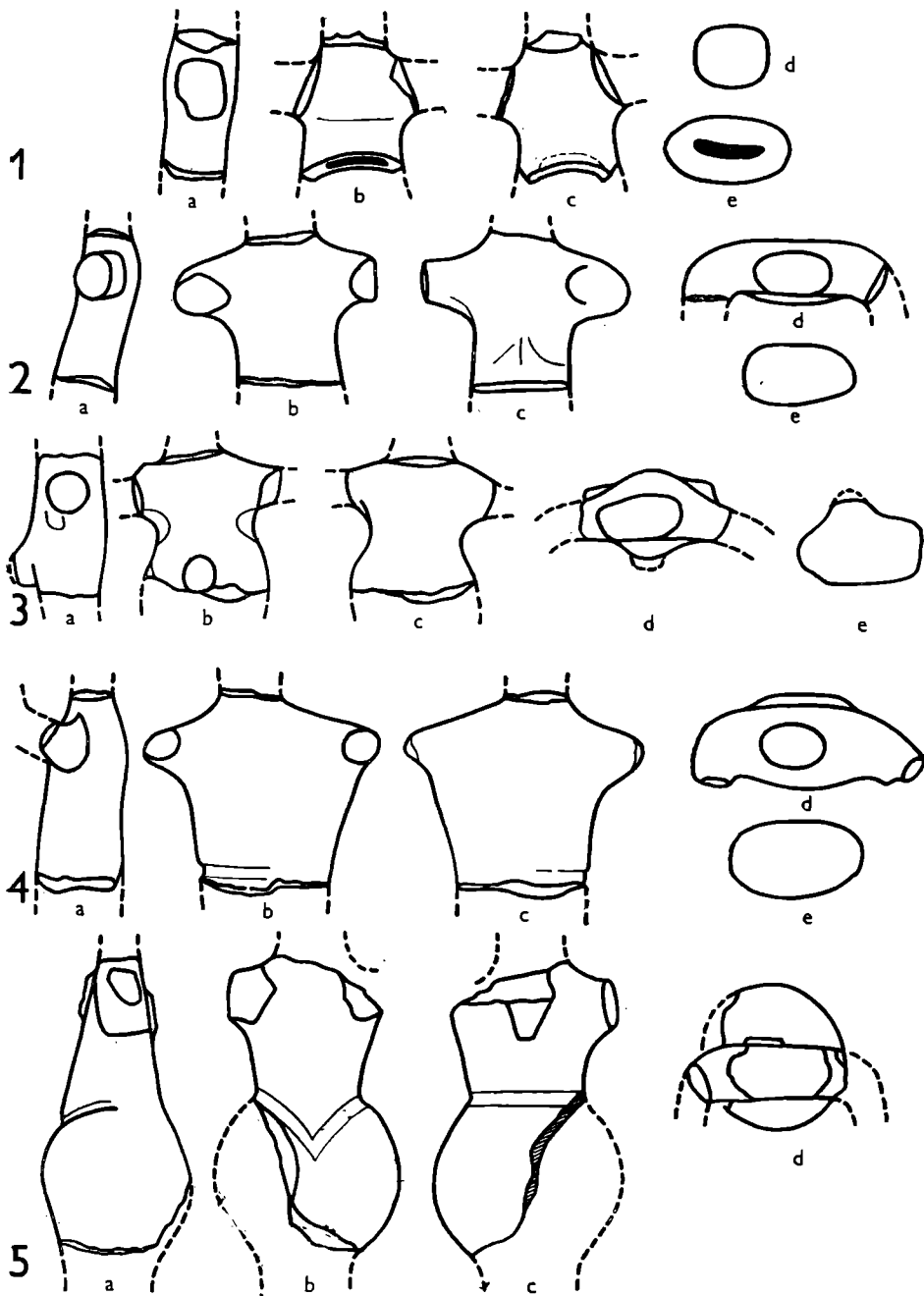
¹⁰³ *Týž*, op cit., tab. 20: 2, 3, tab. 43 — uprostřed vpravo.

¹⁰⁴ *H. Mauer*, Neolithische figurale Darstellungen, Das Waldviertel 26, 1977, Folge 7—9, 150; *Ch. Neugebauer-Maresch*, MAGW 108, 1978, 54.

¹⁰⁵ *E. Ruttkay*, MAGW 103, 1973, 33.

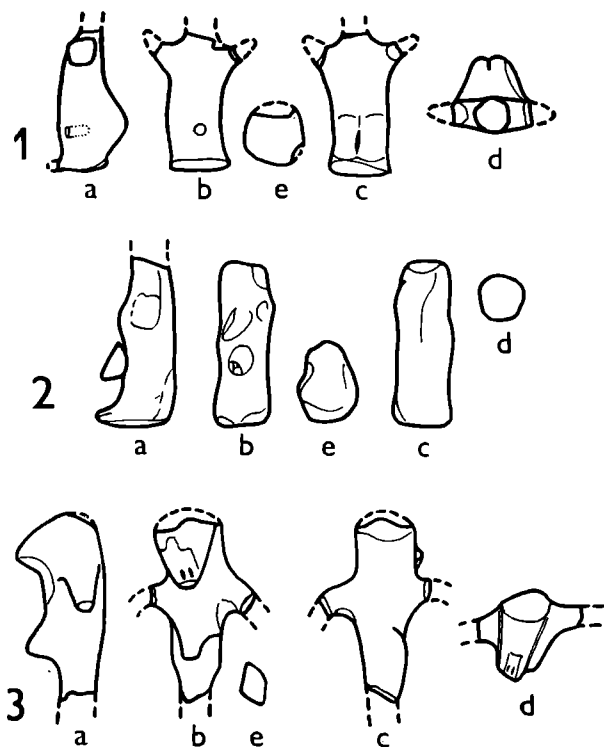
Obr. 29. „Mužská“ plastika střelického, resp. maloměřického (4) typu.
 1–3 – Těšetice-Kyjovice, obj. 170, 61, 109; 4 – Střelice-Klobouček. 1: 2.
 (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 30. „Mužská“ plastika mašůveckého typu. 1 – Kramolín; 2–3 – Střelice-Sklep; 4–5 – Jaroměřice n/R. 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

lišitelné exempláře). V jaroměřické kolekci (fáze Ib) je určitelných 11 kusů mužských figur (obr. 30:4, 5), což dává vůči ženským terakotám poměr 1 : 1,12.

Sporný je pokus určit pohlaví figury podle rysů tváře; o takový postup se pokusila v případě (mužské?) hlavičky z Falkenstein-Schanzboden Ch. Neugebauer-Maresch.¹⁰⁶ Soudím, že tahy tváře jsou i v případě portrétních hlaviček natolik obecné, že rozlišení pohlaví samy o sobě nepřipouštějí.

Obr. 31. Miniaturní lidská plastika MMK. 1 — Jezeřany-Maršovice, obj. 39; 2 — Střelice-Sklep; 3 — Boskovštejn-pole nad rybníkem. 1: 2. (Kresba V. Podborský TS FF, — B. Hedlová.)

V této souvislosti vyvstává otázka, zda realističtěji modelované hlavy plastik, zvl. tzv. portréty, nesou znaky skutečného vzhledu tvůrců MMK, či jde jen o abstrakt lidské hlavy a tváře. Jsem toho názoru, že ve většině případů hlav lidských sošek jde jen o velmi abstraktní zkratku; na druhé straně však nemyslím, že by šlo o natolik abstraktní vyjádření hlavy, aby se mohla považovat případně i za hlavu zvířecí.¹⁰⁷ Naopak v případě realisticky vyznače-

¹⁰⁶ Ch. Neugebauer-Maresch, 6 000 Jahre, 20, obr. 9: 6.

¹⁰⁷ M. Gimbutas, The Gods and Goddesses of Old Europe, London 1974, 134; Ch. Neugebauer-Maresch, 6 000 Jahre, 20. — Jak poukázal již V. Vildomec (VSV 1, 1956, 20) oddělovalo se přísně u středoevropských plastik — na rozdíl od orientálních terakot — lidské tělo od zvířecího.

ných črt obličejů, zvláště u „portrétů“, výjimečně i u maskovitých tváří (obr. 2a:4, 8, 9) bych uvažoval o vyjádření skutečných rysů obličejů tehdejších lidí.

Probereme-li se hlavami tohoto druhu, rozlišíme dva protikladné typy profilů obličejů: dosti často se opakuje profil s nápadně prominujícím klenutým (konkávním) nosem (obr. 32A), který dodává figuře vzhled „armenoidní“ tváře. V protikladu k němu přichází profil s přímou, případně mírně konvexní linií nosu (obr. 32B). První, „armenoidní“, profil je velmi nápadný, vyskytuje se v celém vývoji MMK a je znám i z Dolního Rakouska. Výrazně je aplikován na exempláři ze Střelice (32A:1), který má vzdálenou obdobu v portrétu z Jaroměřic n/R (32A:3, tab. III:4); v téměř totožném provedení se objevil na lokalitách v Ravelsbach a Falkenstein-Schanzboden v Dolním Rakousku, s méně nápadnou úpravou i v Untermixnitz.¹⁰⁸ Ve většině případů jde o poměrně velké hlavy na vyšších krcích, datovatelné do I. stupně MMK, fáze spíše b než a (u jaroměřického předmětu je datování do Ib mimo pochybnosti). Nos s výrazným klenutím je dále znám na třech schematizovaných hlavičkách z Jaroměřic n/R (obr. 32A:4, 6, 7), na portrétním obličejí z Brna-Bystrce (tab. IV:4, 32A:2), i na obličejích „soviho“ (32A:9) a maskovitého (32A:8, tab. IV:3) typu. Je velmi nápadné, že prominující, ostrý skobovitý nos má i pozitiv, získaný z hliněné formy na „výtlaky“ hlav sošek, nalezené u Steinerg v Burgenladu, kterou publikoval F. Hautmann.¹⁰⁹

Profil obličejů s přímým, případně konvexním nosem (obr. 32B) není již natolik nápadný. Může být ovlivněn i kuželovitou koncepcí vlastní hlavy. Je znám ze stejných lokalit jako typ „armenoidní“ a přichází opět v celém průběhu vývoje MMK.

Oba popsané obličejové profily mohou v hrubých rysech obrázků skutečný stav populace tvůrců západolengyelské civilizace. Zvláště nápadný skobovitý nos „armenoidní“ tváře asi není pouhou výtvarnou invencí, nýbrž odráží určitou předlohu. Dalo by se tudíž podle profilu hlav lidských plastik usuzovat — neboť typ hlavy vcelku odráží skutečný stav populace¹¹⁰ — nejméně na heterogenitu tvůrců MMK, ne-li přímo na jejich fyzický typ. „Armenoidní“ habitus by odpovídal představám o předovýchodním původu neolitické civilizace, postavy s přímým nosem mohou být příkladem jiných rasových elementů, resp. smíšení. Tyto předpoklady, žel, nelze ověřit kosterním materiálem. Skeletů tvůrců MMK je dosud málo a pak tvar nosu, který je pro naše úvahy rozhodující, určují především chrupavčité části hlavy, nikoli kost, která by se dochovala...

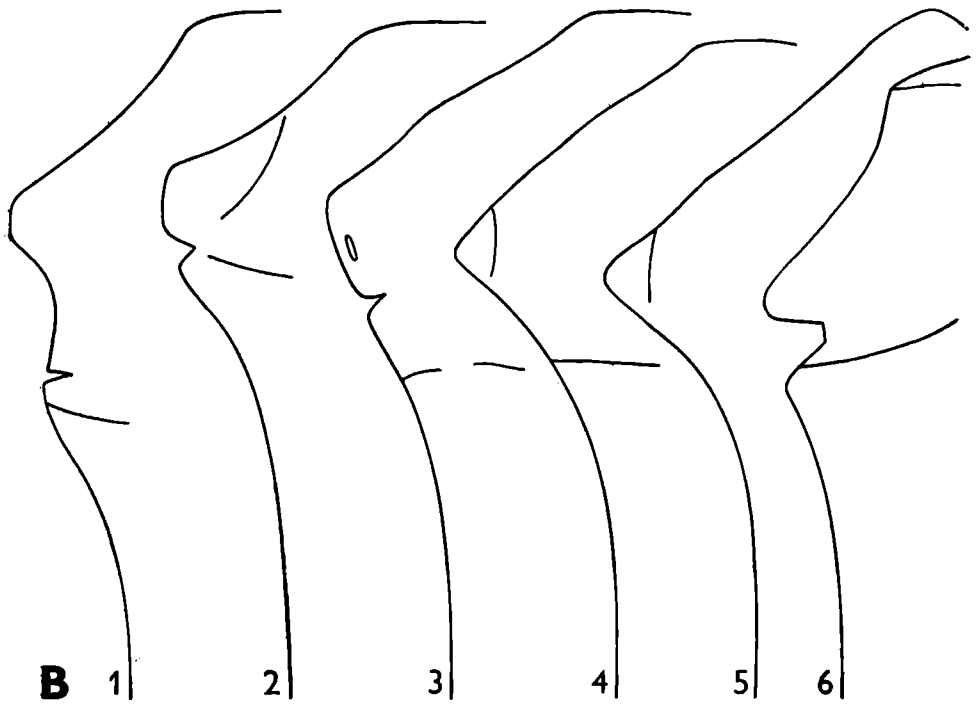
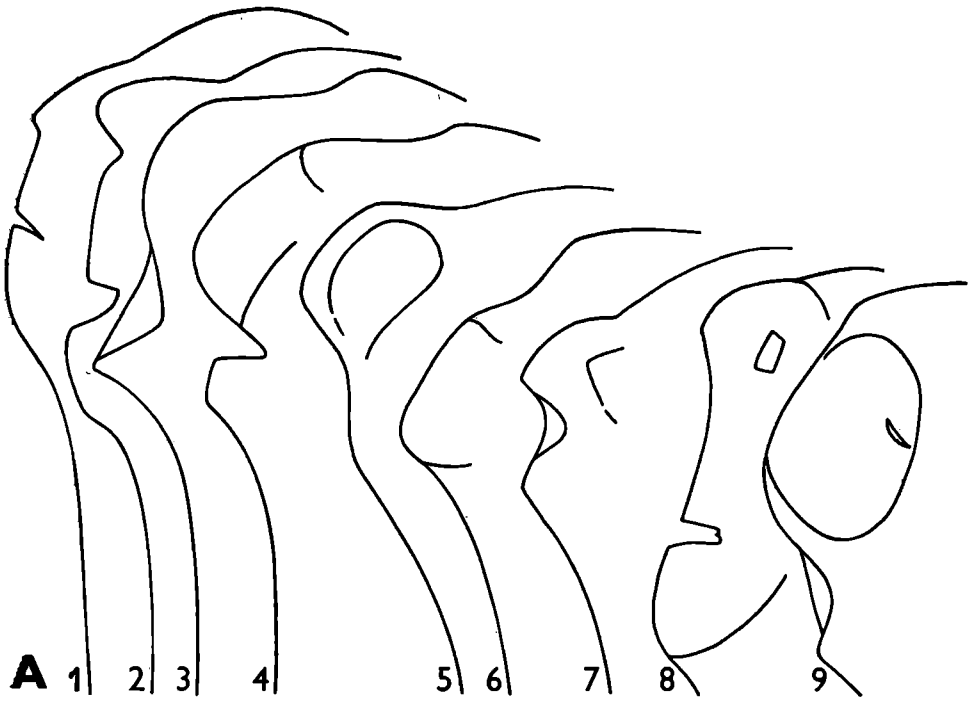
Sledování dalších dílčích detailů lidského těla, resp. jeho stavů, které by byly zachyceny na soškách, je věcí názoru, předem by však nemělo být odmítáno.

Značně problematické by bylo činit závěry z délky či vzhledu krku plastik.

¹⁰⁸ H. Maurer, ArchA 59/60, 1976, 26, obr. 6, 24, obr. 5; *tjž*, Das Waldviertel 26, 1977, 148 ad., obr. 4; *tjž*, Neolithische Kultobjekte, 104—105, obr. 33:2, 34. — Za detailní fotografii drobné hlavičky z Falkenstein-Schanzboden (srov. též 6 000 Jahre, 19, obr. 19: 6) děkuji Ch. a J.-W. Neugebauerovým, kteří ji právem považují za nejstarší naturalistické, dosud známé, zobrazení tváře v Rakousku (op. cit., 20).

¹⁰⁹ F. Hautmann, Ein vollneolithischer Idolmodel, WPZ XVIII, 1931, 67, obr. 2.

¹¹⁰ Za konzultaci celé otázky odrazu fyzického typu nositelů MMK v oblasti plastiky vděčím doc. dr. Anně Lorencové, CSc., již upřímně děkuji za ochotu.

Zvýšená délka krku je pozorovatelná pouze ve fázi Ib a jde tedy asi o projev přechodné manýry v modelaci terakot. Jedině zduření krku, opakující se několikrát na plastice mašůveckého a štěpánovického typu (např. obr. 20: 3a,b), by mohlo být interpretováno jako náznak volete.

V omezené počtu případů je plasticky (výstupkem různého tvaru a velikosti) vyznačen pupek (obr. 13, 19:1b, 22:1a); jde vesměs o případy z fáze Ia a současně také o ženské figurky. Vyznačení pupku na mužské plastice — až na výjimky (obr. 29:1a, b, 30:3a, b); viz k tomu ještě dále — známo není a z toho faktu by mohl být vyvozen závěr, zda přítomností pupku nemělo být znázorněno těhotenství. Tuto myšlenku nelze bez výhrady akceptovat, ani jednoznačně odmítnout. Na plastikách mašůveckého typu se znázornění pupku objeví méně často a bývá provedeno spíše důlkem než výstupkem.

Skutečné vyznačení těhotenství (modelace vzedmutého břicha) je na soškách MMK známo dosud ve třech případech. Z fáze Ia je to fragment ženského torza s plastickými žebry na zádech z Kobeřic a menší torzo z neznámé lokality,¹¹¹ z II. stupně pochází vůbec nejvýraznější doklad — torzo z Nemojan (obr. 22:3a, b).¹¹² Pozoruhodné je, že žádný z exemplářů sedících žen znaky gravidity nenese.

Víceznačná může být soška ze Střelice-Sklepa, o níž jsem se zmínil již výše: má vespod břicha neuměle modelovaný, jakoby převislý výstupek (obr. 30:3a). I tu by se dalo uvažovat o naznačení těhotenství, protože však jde spíše o mužský exemplář, je nasnadě domněnka, že uvedený výstupek (navíc asi udrolený) znázorňuje falus. Jinak je tomu s hranolovou plastikou z Kramolína (obr. 24:3), na níž zjišťujeme dva výstupky těsně nad sebou zhruba v břišní partii; podle výrazné stylizace pohlavního trojúhelníka je jasné, že jde o schematizovanou ženskou sošku: horní výstupek by v tomto případě mohl být chápán jako hyperstylizace ňader, spodní jako náznak gravidity nebo pupku. Jiný výklad zde asi nepřichází v úvahu.

Znázornění vlastního pohlaví, především ženského, nebývá časté. Běžný je plastický, rytý či malovaný podbřišní trojúhelník (obr. 14: 3b, 23: 2b, 24: 1b, 2b, 3b, 4b, 26: 2e, 28: 1b, 2b), přímé vyznačení vagíny je spíše výjimečné (obr. 23:1b).¹¹³

¹¹¹ MM v Brně, inv. č. 17 790 (též *J. Skutil*, op. cit., tab. 20:1a, b — vyobrazení však není zcela přesné) a 15 517.

¹¹² M Vyškov, inv. č. A 380; srov. též *V. Janák*, *Archeologie, archeologické památky a jak je chránit*, Vyškov 1977, obr. na přebalu.

¹¹³ Některé doklady uvedených prvků jsou zvl. na kompletně dochovaných exemplářích figur ze Střelice, Hlubokých Mašůvek a Těšetic-Kyjovic. Tyto exempláře jsou dostatečně známy a často vyobrazovány; proto na ně jen obecně odkazují.

Je tu ovšem problém významu kulatých příčných otvorů v pánevní či nadkolenní partii plastik (obr. 19), o nichž byla zvláště z chronologického hle-

Obr. 32. Profily tváří portrétních plastik lidu s MMK.

- A — typy s konkávní linií nosu: 1 — Střelice; 2 — Brno-Bystřec;
3, 4, 6, 7 — Jaroměřice n/R; 5 — Brno-Obřany; 8 — Hluboké Mašůvky;
9 — Boskovštejn-Smoha. B — typy s přímou linií nosu:
1 — Znojmo-Novosady; 2, 3 — Jaroměřice n/R; 4 — Těšetic-Kyjovice, obj. 4;
5 — Brno-Líšeň; 6 — Hluboké Mašůvky. Nepravidelně zvětšeno.
(Kresba V. Podborský — TS FF, B. Hedlová.)

diska řeč již výše. Dokladů těchto otvorů je velký počet. Např. jen z jaroměřického souboru je známo 31 fragmentů plastik s příčným otvorem. Otvor vznikl již při modelaci sošek, nejčastěji vyhořením vloženého kulatého dřívka při vypalování plastiky. Je veden horizontálně nebo šikmo dolů zepředu dozadu. V zadní části bývá pravidelně uprostřed mezi naznačenými sedacími svaly.

J. Palliardi roku 1911 soudil, že tento otvor „naznačuje pohlaví a řiť“, ¹¹⁴ F. Vildomec byl roku 1925 toho názoru, že uvedené otvory sloužily „k upevnění (plastik) na dřívko ke stěně, neboť sošky samy bez opory nestojí“; později připouštěl obě možnosti. ¹¹⁵ J. Skutil považoval příčné otvory rovněž za zařízení k upoutání plastiky. ¹¹⁶ E. Ruttkay a Ch. Neugebauer-Maresch citují shodně poznatky O. Höckmanna ze studia antropomorfní plastiky jihovýchodní Evropy, kde obdobné otvory měly sloužit k připoutání figury na určité místo (ať v praktickém smyslu, či jen jako „magická fixace“) a zároveň zabránit znesvěcení idolu; obě badatelky pak netrvají na ryze praktickém významu otvorů. ¹¹⁷

Podat únosný výklad funkce uvedených otvorů je obtížné. S vyznačením ženského pohlaví zřejmě nesouvisejí; jednak jsou známy otvory v neodpovídajícím místě (obr. 19:2, 3), jednak je na některých fragmentech kromě příčného otvoru (resp. nad ním) ještě znázornění skutečné vaginy. Avšak ani druhý výklad není bez nedostatků: předně jde o jev chronologicky úzce omezený (Ib) — jak by potom byly upevňovány plastiky v ostatních fázích, zvláště ve fázi Ia? — a navíc se vyskytující až v době, kdy figurky mívají větší stabilitu sošky spíše zajišťující ohodidla, a tudíž upevňování již nepotřebují. O umístování sošek v domech, příp. v kultovních objektech ostatně dosud nevíme nic konkrétního. Protože pak uvedené otvory nejsou ani technologického původu (leč by snad šlo o doklady upevňování sošek na vodící tyčinku při vysušování sošek), je nutno jim připsat vskutku asi magický význam, pozoruhodně omezený jen na určitou časovou fázi celé kultury. Je velmi pravděpodobné, že jde o jižní (jihovýchodní) vliv, odrazivší se krátkodobě v místních rituálech a neujavší se v nich natrvalo.

Znázornění mužského pohlaví pak je ještě vzácnější. Jsou k dispozici dvě drobné falické figurky (Střelice-Sklep, Boskovštejn-pole nad rybníkem — obr. 31:2, 3), také z Dolního Rakouska pochází menší drobná falická plastika z Eitzmannsdorf bei Straning, ¹¹⁸ jsou známy nálezy hliněných falů, modelovaných snad jako „pars pro toto“, ¹¹⁹ a zřejmá pohlavní diferenciacie existuje také u párových plastik (tab. X:1, 3).

¹¹⁴ J. Palliardi, *Pravěk VII*, 1911, 125.

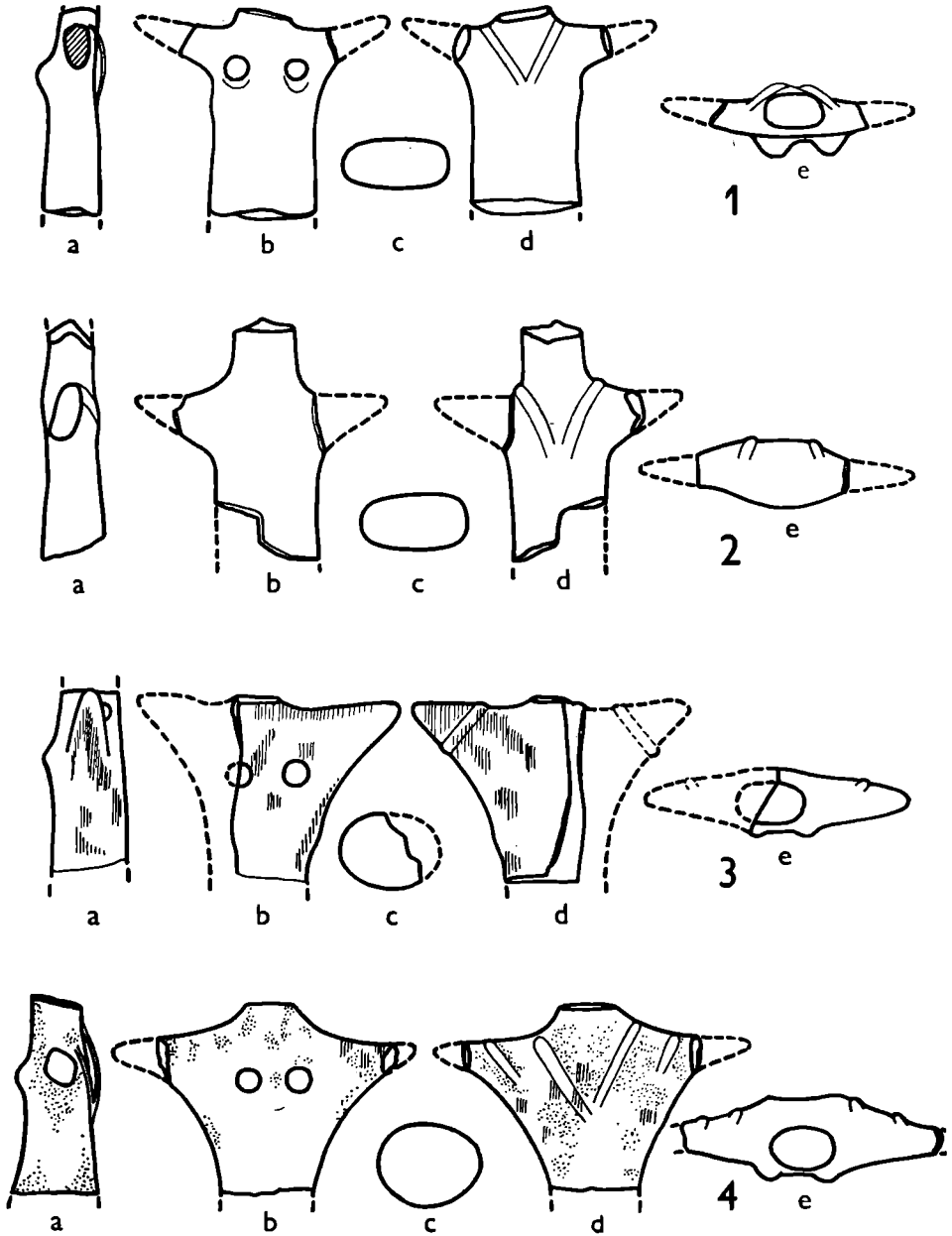
¹¹⁵ F. Vildomec, *ČVMSO* 36, 1925, 3; později *ZDV* II-1, 1949, 8.

¹¹⁶ J. Skutil, *op. cit.*, 44, 50.

¹¹⁷ O. Höckmann, *Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, Münstersche Beiträge zur Vorgeschichtsforschung 3-4, Hildesheim 1968, 9, 142; E. Ruttkay, *MAGW* 103, 1973, 33; Ch. Neugebauer-Maresch, *6 000 Jahre*, 20.

¹¹⁸ H. Maurer, *Neolithische Kultobjekte*, 83, obr. 38: 2.

¹¹⁹ F. Vildomec, *OP VII-VIII*, 1928-1929, tab. IX: 30, resp. 35, obr. 11: 11 (jiz J. Palliardi, *Pravěk VII*, 1911, 130, tab. V: 8); K. Marešová, *op. cit.*, 63; H. Maurer, *Das Waldviertel* 26, 1977, Folge 7-9, 150; *tjž.*, *Neolithische Kultobjekte*, 38, obr. 37, 38:1, 3 (příklady, které uvádí H. Maurer, i jím citované analogie z Moravy (*op. cit.*, pozn. č. 178), ovšem jsou prostě hliněné perly; skutečných falů — plastik je málo, i když se skutečně vyskytnou).

Obr. 33. Torza lidských figur střelického typu (fáze Ia MMK) s plastickými žebry na zádech. 1 – Střelice-Bukovina; 2–4 – Těšetice-Kyjovice, obj. 61 a 1. 1: 2. (Kresba V. Podborský – TS FF, B. Hedlová.)

Stejně tak plasticky (nalepené pupíky) jsou znázorněna ňadra, kolena a kotníky, plastické vyjádření našly i prsty na nohách a na rukách a ve výjimečných případech i dlaně rukou či dokonce nehet.¹²⁰

Posledním pozoruhodným jevem jsou plastická žebra (jedno-, dvoj- i trojnásobná) ná zádech ženských i mužských figur fáze Ia (obr. 33), směřující nejčastěji od kořenů pahýlů paží do středu zad, výjimečně i naopak (33:3). Jednotlivě se tato žebra objevila na lokalitách Střelice-Bukovina, Kobeřice a Bulhary,¹²¹ v 11 případech pak v Těšeticích-Kyjovicích; šikmá plastická žebra jsou známa i na soškách fáze Ia—b (?) z Eggendorf a/W a patrně i ze St. Pölten-Galgenleithen z Dolního Rakouska.¹²² Je možné, že stejný princip je někdy vyjádřen i rytím (obr. 29:1d), žlábkem (obr. 16:3b), případně i malováním, jak by ukazovalo torzo sedící (?) ženy z Falkenstein-Schanzboden; zde však nálezece považuje šikmé malované prvky na zádech za čistý ornament.¹²³

Zmíněný plastický prvek asi nesouvisí s vyznačováním určitých somatických jevů (lopatky, žebra); spíše by tu mohla být souvislost s oděvem: naznačení výstřihu bychom ovšem očekávali především na prsou (jako je tomu v případě torza z Lesůnek I; srov. výše, pozn. č. 99), nikoli na zádech. Ani možnost vyznačení šlí, jak soudil F. Vildomec,¹²⁴ nemusí plně odpovídat skutečnosti: jednak by šlo o zařízení příliš moderní, jednak jde o jev na plastikách veskrze výjimečný, nikoli obecný, jak by tomu asi bylo v případě zobrazování běžné součásti oděvu. J. Skutil usuzoval v případě dvou jemu známých dokladů plastických žebor na zádech figur na ozdobu hrdla;¹²⁵ ale tu je situace stejná jako v případě naznačení výstřihu.

Patrně i v případě plastických žebor nelze dnes ještě podat uspokojivý výklad jejich významu. Soudím, že bude třeba sledovat dva směry možné interpretace: Předně nelze zcela vyloučit jistou souvislost s odíváním nebo zdobením těla: mohlo by se usuzovat např. na stylizaci rituálního (?) oděvu typu staroslovanské oplečeje (ve velmi volné analogii), přidržovaného poutky pouze na zádech (aby ňadra zůstala nerušena). Daleko reálnější však se mi zdá zcela praktický výklad významu žebor: mohla sloužit jako vodíci lišty tkaniny při zavěšování sošek; nestabilita figur fáze Ia by jejich případné zavěšování připouštěla. Jestliže bychom se však přiklonili k tomuto vysvětlení, museli bychom zodpovědět také otázku, proč se plastická žebra vyskytují spíše výjimečně než běžně. A na tuto otázku zatím neznám odpověď.

¹²⁰ K. Marešová, op. cit., 62.

¹²¹ Za informaci o nálezu z Bulhar, který jsem neměl možnost vidět v originále, vděčím PhDr. I. Rakovskému.

¹²² R. Pittioni, Österreichs Urzeit, Wien 1938, 2, tab. 9: 2A, B; *týž*, Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien 1954, tab. 11: 9, 11; Ch. Neugebauer-Maresch, MAGW 108, 1978, 53, tab. IV: 5; H. Maurer, Neolithische Kultobjekte, 93, obr. 24, 42: 1, 4.

¹²³ J.-W. Neugebauer, Antike Welt 8, 1977, seš. 2, 60, obr. 2; Ch. und J.-W. Neugebauer, FÖ 15, 1976, Wien 1977, 128—129, obr. 4a, b; Ch. Neugebauer-Maresch, 6 000 Jahre, 19, obr. 9: 8.

¹²⁴ F. Vildomec, OP VII—VIII, 1938—1939, 21.

¹²⁵ J. Skutil, op. cit., 41.

POZNÁMKY K MODELOVÁNÍ PLASTIK

Studium celého bohatství plastik MMK poskytuje bohaté možnosti rekonstrukce procesu výroby sošek. Úplná dokumentace technologických jevů z existujícího materiálu by byla nesmírně obsáhlá. Zvládnutí celého problému technologie plastik by předpokládalo také provedení experimentů, analýz apod., což není předmětem této studie. Chci však k tomuto tématu připojit několik poznámek.

Předně je nutno zvážit, zda antropomorfní plastika je dílem řemeslníků-specialistů, jak se domnívá posledně Ch. Neugebauer-Maresch,¹²⁶ či spíše výsledkem spontánní lidové tvořivosti, spojené s formami primární religiozní ideologie zemědělských občin. Stejně jako malovaná keramika je — podle mého názoru — i plastika výrobkem lidových tvůrců,¹²⁷ jistě lidí zvláště zručných a snad i částečně specializovaných, ne však řemeslníků v pravém smyslu. Mám zato, že sošky se modelovaly v rámci obcí, v jednotlivých „rodinách“ každoročně v rámci příprav cyklických religiozních obřadů. Jejich vzhled podléhal jednotici civilizační normě, každý jednotlivý exemplář je však originálním výtvozem. I v obsáhlých souborech plastik z neznámějších lokalit bychom stěží našli dva jedince totožné natolik, aby bylo možno uvažovat o sériové výrobě. Dokonce i výše již několikrát zmíněné tři figurky ze Střelice-Bukoviny (obr. 14:2, 3, 25:2), pocházející evidentně z rukou téhož výrobce, jsou každá originálem. Z tohoto hlediska lze jen stěží předpokládat, že by terakoty mohly být běžně vyráběny tlačením jednotlivých částí do forem a pak spojovány; kdyby tomu tak bylo, projevovala by se daleko větší uniformita plastik na každé lokalitě a to i pokud jde o rozměry; rozměry terakot však kolísají ze všeho nejvíce. Ostatně se dosud na Moravě nenašlo nic, co by připomínalo negativní formu některé části figury. Nález ze Steinberg z Burgenlandu, vzpomínaný nově Ch. Neugebauer-Mareschovou,¹²⁸ je v tomto směru sice nesmírně zajímavý, ale dosud naprosto osamoceny. Také předpoklad S. Florke o technice vyřezávání v hlíně¹²⁹ je možno jen stěží zobecnit na veškerou plastiku.

Antropomorfní sošky byly tedy nejspíše hněteny individuálně „z volné ruky“. Menší exempláře modelovali z jednoho kusu hlíny, středně velké a zvláště velké kusy pak po částech: Samostatně se vytvarovala hlava s krkem, hrud s pažemi (úplně paže v pohybu před tělem se asi připojovaly zvlášť) a levá a pravá hýždě s nohou. Po „slepení“ hýždí se připojily ostatní části, nalepily se plastické prvky (prsy, kotníky atd.), povrch se zapravil, resp. potáhl novou vrstvou hlíny, vysušil, ozdobil vhloubenou výzdobou a vypálil. Po vypálení se případně nanasla malovaná výzdoba.

Spojování jednotlivých částí, zejména opět v případě větších figur, se dalo pomocí jednoduchých technických fines: tak např. hlavu s krkem nasazovali na trup pomocí čepu (obr. 17:1b, c, d, 4b, c, d, tab. II:4);¹³⁰ na trupu je v řadě

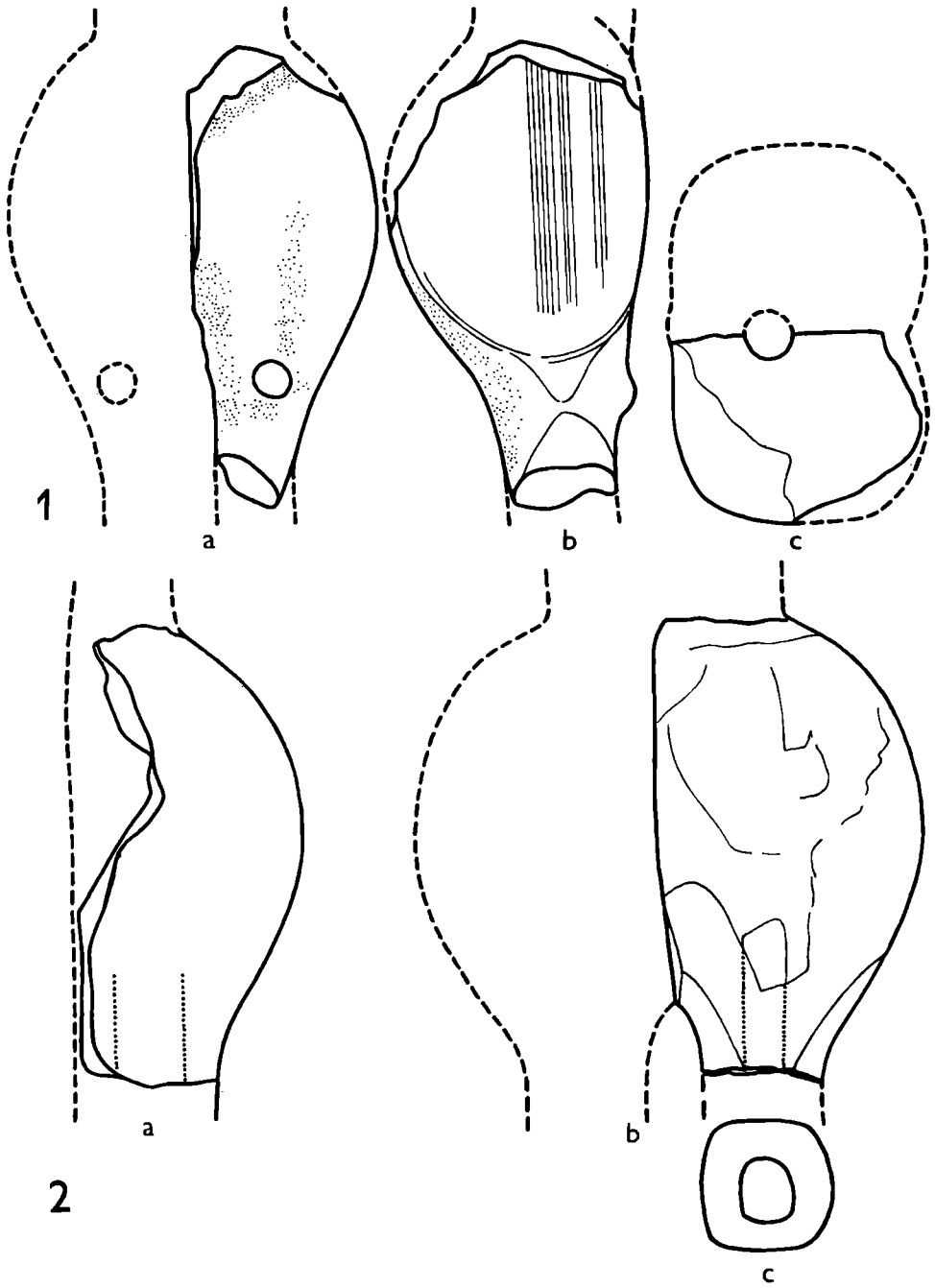
¹²⁶ Ch. Neugebauer-Maresch, 6 000 Jahre, 20.

¹²⁷ Srov. též následnou stat *Sl. Vencla*, K interpretaci plastik žen, 95—101.

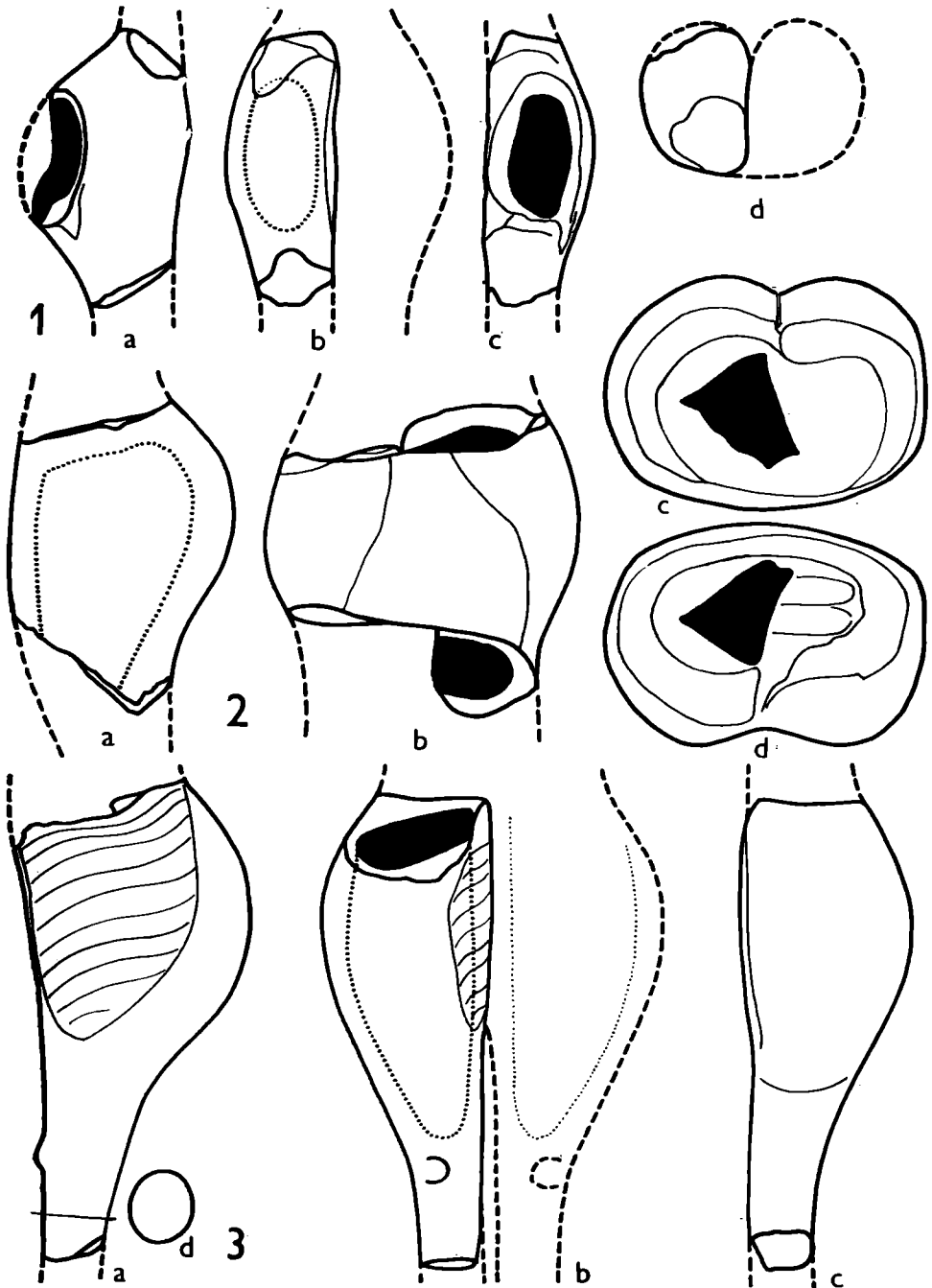
¹²⁸ F. Hautmann, WPZ XVIII, 1931, 67, obr. 2; Ch. Neugebauer-Maresch, op. cit., 20.

¹²⁹ S. Florke, Obiekt kultu czy dzieło artysty?, ZOW XLIV/4, 1978, 245—248; srov. též *Sl. Vencl*, op. cit., 95.

¹³⁰ Obdobné doklady uvádí z Dolního Rakouska nově i H. Maurer, Neolithische Kultobjekte, 75, 77, obr. 33: 1.

Obr. 34. Technologické detaily lidské plastiky MMK I. stupně.
 1 – Těšetice-Kyjovice, obj. 61; 2 – Střelice. 1: 2. (Kresba V. Podborský –
 TS FF, B. Hedlová.)

Obr. 35. Torza dutých plastik MMK I. stupně. 1, 2 – Střelice;
3 – Střelice-Bukovina. 1: 2. (Kresba V. Podberský – TS FF, B. Hedlová.)

případů patrný důlek (tab. XI: 8), do něhož čep krku zapadl; v některých případech se takto pomocí čepu připojila vlastní hlava na krk, vymodelovaný vcelku s trupem (obr. 16:3b). Poměrně málo dokladů je pro napojování paží k trupu. Paže vztahené před tělo obvykle záhy po odhození figurky odpadly, takže dodne se dochovaly jen jejich kořeny. Pro udržení polohy předpažených nebo vzpažených končetin při schnutí a vypalování bylo nutné určité vyztužení těchto relativně tenkých orgánů, ale v tomto ohledu je dosud dokladů velmi málo. Podle sdělení V. Vildomce je v boskovštejnské sbírce doklad plastiky s kořeny paží s otvorem. Je možné, že do otvorů se nasazovaly paže např. i z organického materiálu, stejně jako mohly být měnitelné i hlavy (srov. obr. 11:1 nebo 23:2).

Nejcitlivější pro spojení byl nepochybně styk trupu s hýžděmi (zúžení těla v místech pasu). I zde se postupovalo pomocí „švů“ a „vrás“, někdy i pomocí vyztužení dřevem uvnitř obou spojovaných částí (tab. XI:4). Jsou doklady i takového postupu, kdy s hýžděmi byl vcelku vytažen i kus trupu a spojena byla pak jen horní část trupu s tímto spodkem.

Spojení obou pólů hýždí (příp. i nohou) se usnadňovalo vrásněním styčných ploch (tab. XI:3), případně vyztužením dřevěnou tyčinkou, po níž zůstal kruhový tunel (obr. 34:1b, c, tab. XI:4). V případě extrémně velkých figur bylo nutno samostatně vymodelovat a dodatečně spojit i hýždě s nohama. Také k tomu účelu se používalo spojovacích dřev (obr. 11:4b, 34:2b, c), která zároveň zajišťovala dlouhé končetiny proti borcení. Dosti ojedinělý je doklad spojení nohou a hýždí v případě nevelké sošky z Boskovštejna-Výhonu, kde válečky nohou nalepil výrobce pomocí „vrás“ až na poměrně nízko vytažené konce hýždí (tab. XI:8).

Na některých fragmentech je možno vidět způsob hnětení jádra figurky např. z jednotlivých válečků a dodatečně zapravení povrchu (obr. 14:2c, d). Dodatečné zapravení povrchu po připojení pahýlů paží je patrné také na torzu trupu z Těšetic-Kyjovic (tab. XI:5). Potažení jádra figury novou vrstvou keramické hmoty, již se současně zaretušovaly všechny spoje, nerovnosti či nepravidelnosti, bylo asi zcela běžné, ba — u větších kompozicích, složených z více částí — nutné. Dokládá to i plastika z hradiska u Kramolína, jejíž hranolovité hýždě, modelované spolu s jádrem, vystupují zpod opadané povrchové vrstvy zvláště nápadně (tab. XI:6).

Ve spojích původních částí plastiky, zejména ve styčných plochách hýždí a trupu, hýždí a nohou (pokud nohy byly modelovány samostatně), trupu a hlavy, trupu a rukou apod., docházelo běžně k rozlomení sošek, jak je doloženo nespočetným množstvím příkladů. Také nalepené kotníky a prsy někdy odpadly; jejich přítomnost dokládá často jen důlek na povrchu plastiky (tab. XI:1).

Riziku zborcení figurky při vysýchání a vypalování předcházeli výrobce vyztužováním vnitřku plastik dřevěnými tyčinkami, jejichž dokladem jsou vnitřní tunelovité kanálky, označené výše jako „technologické dutiny“. Tento jev registrovali již F. Vildomec, J. Skutil, K. Marešová a L. Franz pro dolnorakouskou plastiku.¹³¹ Vnitřní tunelovité dutiny unikají pozornosti

¹³¹ V často citovaných statích F. Vildomce, J. Skutila a K. Marešové (passim); L. Franz, *Niederösterreichische Funde aus der Zeit der neolithischen bemalten Keramik*, WPZ X, 1923, 1 ad., obr. 1; H. Maurer, *Neolithische Kultobjekte*, 77.

v případě celistvých kusů plastik; v tomto případě je lze zjistit jen rentgenologicky. Často se objeví náhodně při poškození figury (obr. 22:4b), ve fragmentárně dochovalém materiálu jsou však sledovatelné velmi často. Sledují např. osu hlavy a trupu (obr. 11:1c), hýždí a nohou, samotného trupu apod., jsou však známy případy i úhlopříčné orientace kanálků uvnitř trupu (tab. XI: 2a, b).

Obdobného původu jako vnitřní technologické dutiny jsou i příčné kruhové otvory v pánevní části plastik fáze Ib. Podle povrchu těchto otvorů, na němž je mnohdy vidět otisk dřevěné tyčinky, je zřejmé, že vznikly vložením kulatého dřívka do měkké hmoty plastiky před vypálením; po vyhoření vznikl otvor, který se v případě, že dřívko bylo krátké, na jednom nebo obou koncích částečně uzavřel.

Na rozdíl od technologických dutin rozlišuji „účelové“ dutiny, tj. takové, které vznikly modelací dutých plastik. Duté jsou především velké exempláře, jejichž hmotnost by při neodlehčení byla neúnosná. Duté jsou modelovány vzácně hlavy (obr. 17:3d) i trupy (obr. 11:2c), ale především hýždě; samostatnou dutinu má obvykle každá půlka hýždí (obr. 35:1, 3), existují však případy tváření hýždí vcelku (bez přepážky mezi jednotlivými půlkami — např. obr. 35:2; v zobrazeném případě lze uvnitř dutiny shledat i stopy modelace prsty, 35:2d). Dutiny v hýždích má i velké torzo z Těšetic-Kyjovic (tab. XII), i např. malovaný exemplář z Křepic (srov. pozn. č. 95).

Zevrubné zkoumání povrchu dutin by mělo vést i k poznání, jak tyto dutiny vznikaly. Mohlo se tak dát prostou modelací (ale zde bylo nebezpečí borcení), nebo „výstavbou“ těla na „jádro“ z organické hmoty; toto jádro při vypalování vyhořelo. Takto vznikaly dutiny také u plastik kultur Vinča a Gumelnița.¹³²

Otázka „funkčních“ dutin by asi nebyla zodpovězena jen poukazem na snahu po odlehčení figury. Je možné — jak soudí H. Maurer¹³³ —, že v dutinách sošky se ukládaly kaménky, aby předmět štěrchal (ale to je málo pravděpodobné), či obětiny v podobě organických látek, např. zrní, chlebového těsta apod., a že tudíž tu byl již při výrobě záměr vytvoření prostoru pro tato vota. Zevrubnou, zatím však jen makroskopickou prohlídkou dutin velkých figur MMK se nepodařilo stopy organické hmoty v dutinách plastik zjistit. Problém ovšem musí být sledován dále, neboť je možné, že stopy původních obětí — pokud se jejich zbytky při výpalu vůbec mohly udržet — byly odstraněny při čištění předmětů v laboratorních apod.

Zatím nejsou známy doklady reparace plastik, což není bez významu pro funkční interpretaci antropomorfních terakot.

PROBLÉMY FUNKČNÍ INTERPRETACE ANTROPOMORFNÍ PLASTIKY

Dospět k reálné funkční interpretaci neolitické antropomorfní plastiky předpokládá proniknout do podstaty přírodně náboženských představ neolitu včetně možné diferenciace mezi jednotlivými oblatmi. Hodnotit význam plasti-

¹³² O. Höckmann, JdRGZM 13, 1966, 8.

¹³³ H. Maurer, Horner Blaetter zur Vorgeschichte 1, 1979, seš 1, 4; *tjž*, Das Waldviertel 27, 1978, 98; *tjž*, Neolithische Kultobjekte, 81.

ky bez souvislostí s celkovou nadstavbou může vést k bezvýhodnosti závěrů končící přesvědčením, že se tu otevírá prostor pouhým spekulacím.¹³⁴ Jsem však toho názoru, že cestou přísně historické analýzy jevu lze dospět k reálným, nikoli čistě spekulativním závěrům.

Rekonstruovat stupeň religiózního myšlení nositelů středoevropského neolitu lze zejména podle analogií předoasijské raně historické doby. Přímé srovnání není metodicky zcela správné, situace v nejvysplejších světových civilizacích však je vítaným východiskem úvah o charakteru přírodně náboženských představ méně vyspělých, geneticky návazných oblastí.¹³⁵ Kromě toho je třeba brát v úvahu obecné zákonitosti vývoje raných religiózních forem.

V dějinách lidstva lze rozlišit 4 velké epochy vývoje společenského vědomí, jehož je náboženství organickou součástí: od nejstarších dob, kdy neexistovaly politické, filozofické, právní, vědecké aj. představy, tvořily náboženské idee podstatnou část společenského vědomí a prvky jeho ostatních forem (morálky, umění, práva, medicíny apod.) do sebe integrovaly; s vývojem lidstva nabývají mimonáboženské formy společenského vědomí na prostoru a náboženství samo ustupuje do pozadí, i když dodnes zcela nezaniklo. Z tohoto aspektu lze rozlišovat:

1. přednáboženskou epochu (včetně snad prvních nejasných věrských reflexí) — zhruba starý paleolit.

2. epochu primárního (přírodního) náboženství, resp. raných věrských představ, pokrývající v podstatě celé období prvobytné společnosti.

3. epochu vyspělých náboženských systémů — polyteistických, ale především monoteistických, pěstovaných všemi třídními společnostmi až do nejnovější doby.

4. epochu ateismu klíčícího hluboko v epoše minulé v podobě nejrůznějších herezí, filozofických učení a vědeckých nauk, a vrcholící v současnosti v rámci stále více se prosazujícího vědeckého světového názoru.

V rámci našich úvah je třeba podrobněji analyzovat druhou epochu — primárně religiózní etapu vývoje lidstva. Je nutno vydělit její jednotlivé vývojové fáze, neboť jde o velmi dlouhé a dynamické období, v němž se odehrál sám vznik i řada vývojových změn lidských věrských představ. Dnes je již zcela jednoznačně dokázáno, že víra v bohy je jevem ve vývoji religiozity poměrně pozdním.

Stejně jako existovala beznáboženská epocha, má i víra v bohy stadiální charakter; s představou bohů se nesetkáme v počátcích věrských představ lidstva, nýbrž teprve po delším období „zbožšťování“ přírodních sil (etapa

¹³⁴ *Týž*, Das Waldviertel 26, 1977, 150; *Ch. Neugebauer-Maresch*, 6 000 Jahre, 20.

¹³⁵ Výběr paralel religiózních projevů ke středoevropskému neolitu by měl být čerpán z přibližně stejného vývojového horizontu předoasijských civilizací, tj. ještě z doby pravěké (nejméně 5. tis. př. n. l.). Stupňovitý časový posun druhotných center s vyspělou kulturní nadstavbou (oblast západolengyelská je jejich nejzazším projevem) je zdůvodněný faktem rozdílně dynamického sociálního vývoje v různých oblastech. Na rozdíl ve vývoji náboženských představ mezi krajními póly celé pojednávané civilizační sféry (Přední Asie: vyspělá náboženství s cykly bohů, pevným kultem a kněžskou hierarchií — střední Evropa: nižší stupeň náboženství) poukázal prvně již *J. Neustupný*, PA XXXVII, 1931, 34, a později např. *V. Vildomec*, VSV 1, 1956, 20; je však třeba mít na zřeteli, že ve stejném vývojovém horizontu (byť s časovým posunem) tyto rozdíly nejsou tak veliké.

manismu¹³⁶). Známý citát z V. I. Lenina o slabosti divocha v boji s přírodou, která „vyvolává víru v bohy, čerty, zázraky apod.“ je nutno chápat ve filozofické zkratce, nikoli v přísně historické ohraničenosti jevu. Celé dlouhé období předtřídní společnosti se zvolna rozvíjejí jednoduché i složité věrské představy, které lze v obecné následnosti rozdělit na fázi manismu (víry v nadpřirozenou moc přírodních sil; jí vlastní je magie, přežívající celé sociálně ekonomické formace a postupující všechna náboženství, sem patří fetišismus, totemismus, zde se rodí kult předků, kulty mrtvých a nejrůznější kulty přírodních sil), animismu (víry v existenci duše jevů, živočichů a lidí), démonismu (víry v duchy, démony a snad i přírodní bohy) a polyteismu (víry v mytologická božstva). Vyspělé polyteistické náboženské představy jsou jevem v historii relativně pozdním. Zjišťujeme je až — a snad tomu napomáhá i poměrně pozdní existence písma jako sdělovacího prostředku — spíše již ve formacích raně třídních. Božské panteony jsou tu odrazem formujících se mocenských sil nejstarších správních (státních) útvarů a jednotliví bohové sdílejí osudy lokálních „králů“, likvidovaných či vítězících v boji o sjednocení ve vyšší státní svazky.

Zhruba na rozhraní raně třídní a vyspělé třídní společnosti leží i předěl mezi polyteismem jakožto závěrečnou etapou primárně náboženských představ a vyspělými vesměs již monoteistickými náboženskými systémy, jaký v Evropě reprezentuje křesťanství. Prolínání prvků polyteismu a monoteismu je pro toto rozhraní příznačné (existence nejvyššího boha) a z dějin starověku je známo v řadě případů.

Z historie raných předoasijských civilizací můžeme získat četné doklady „zrození bohů“, tj. personifikace přírodních sil a jejich přeměny v přírodní a později mytologické bohy. Obecné doklady tohoto jevu transpozice pověr o přírodních silách ve víru v moc duchů a bohů lze nalézt i v etnografickém materiálu.¹³⁷

Přeměna víry v jednotlivé přírodní síly ve víru v božstva těchto sil prodělala zhruba dvě vývojové fáze, které ovšem na sebe těsně navazují, případně se prolínají. Nejprve vznikaly představy bohů nižšího řádu (přírodních bohů), později bohů vysloveně již nadpozemských, mytologických. Mezi oběma fázemi je rozdíl v tvárnosti bohů i v praktickém vztahu člověka k bohům. Přírodní božstvo nemívá ještě vykrystalizovanou podobu; může jím být zvíře (např. býk, pták, delfín¹³⁸), či nějaká fantastická bytost, může mít již i lidské rysy,

¹³⁶ Teorii manismu vytvořili H. Spencer a J. Lippert na základě studia primitivního náboženství některých australských kmenů a kmenů polynéských ostrovů (srov. J. Volf, Sb. Kulturní a sociální antropologie, Praha 1971, 108); „mana“ v pojetí uvedených primitivů je víra v sílu či vyšší moc předmětů, jevů, zvířat atd. Všeobecně se soudí, že manismus je starší animismu a je velmi pravděpodobné, že etapou manistického pověr prošla všechna společenstva na počátku své religiózní éry.

¹³⁷ Četné doklady víry v přírodní božstva shromáždil studiem lidových náboženství a jejich přežitků O. Pertold (např. Náboženství národů nekulturních, Praha 1925; Náboženský názor světový a projev náboženství ve společnosti, Praha 1947; Pověra a pověrčivost, Praha 1956) nebo O. Nahodil a A. Robek (O. Nahodil, O původu náboženství, Praha 1954; O. Nahodil — A. Robek, Původ náboženství, Praha 1961); procesy vzniku přírodních bohů barvitě nastínil např. J. G. Frazer v díle Zlatá ratolest (Cambridge 1922, resp. Praha 1977).

¹³⁸ Řadu příkladů přerodu totemistických ideí v ideu přírodního božstva snesl v souvislosti s kultem medvěda O. Nahodil (zvl. K otázce o prvobytném kultu medvěda a jeho přežitcích, NVČS XXXII, 1951, 23—37). Nesmírně důležité jsou v tomto směru

případně již i zcela lidskou podobu. Přírodní božstvo není ještě lidem absolutně nadřazeno; člověk sice věří v jeho schopnost ovlivňovat procesy a jevy v přírodě i mezi lidmi, přináší mu také hojně „úplatky“ — oběti (pravidelně i krvavé), ono má však naopak povinnost člověku pomáhat; neplní-li své povinnosti může být i potrestáno, usmrceno, vyměněno apod. — Mytologické božstvo je již člověku bezvýhradně nadřazeno a i když nepostrádá mnoho lidských vlastností, zvláště lidských chyb, má neomezenou moc, nelze je treatat a musí být vždy respektováno; bývá vesměs již plně antropomorfovan, mívá však navíc i řadu nadpozemských znaků či atributů.

Nejstarší historicky postižitelné primární náboženské představy shledáme ve staré Mezopotámii. Ještě ze starosumerského období (4. tis. př. n. l.) je doloženo, že místní kmeny zbožšťovaly nejen základní přírodní síly, živly a jevy, ale i rostliny a zvířata, i samo nebe a nebeská tělesa. Pro mezopotámské kmeny rané doby dějinné je příznačné to, že antropomorfovaly přírodní síly; zobrazení ducha té které síly jako člověka vedlo k ranému vzniku idee božství přírodních sil.¹³⁹ Naproti tomu stopy totemismu jsou tu velmi málo zřetelné; zobrazení bohů ve zvířecí podobě Mezopotámie oproti Egyptu prakticky nezná.¹⁴⁰ Celý složitý svět představ o moci přírodních sil souvisel tu snad i s kultem předků. Mezi prvními nepočtenými bohy 4. tisíciletí př. n. l. zaujímá důležité místo bohyně plodnosti Inanna (Ininna); ve 3. tisíciletí př. n. l. měli již Sumerové řádově sta bohů místního i širšího významu.¹⁴¹ Místní kmenoví bohové jsou zde vlastně zosobněním určité přírodní síly. V obecném nadhledu tu jde o doklad transpozice manisticko-animistických představ v představy teistické.

Zcela mimořádný význam má „zrození“ bohyně přírody, života a plodnosti, kterou mnozí autoři řadí do cyklu nebeských božstev (zosobnění hvězdy Venuše, „zářící světlo nebe i země“¹⁴²). Původně místní bohyně Ninchursag nebo Ninmach (= vznešená paní) je vystřídána oblíbenkyní (ženou) boha Anu jménem Inanna či Ininna; po vpádu semitských kmenů v polovině 3. tis. př. n. l. se začíná nazývat Ištar, v akkadštině Eštar, v assyrštině Istar, u západních Semitů Aštar či Astarte.¹⁴³ Je zcela zřejmé, že Ininna-Astarta je konkretizací představ původně mlhavé víry v život, slunce, úrodu a plodnost, jejichž symbolem byla v předoaasijském neolitu a chalkolitu žena-matka rodu („Velká matka“). Jestliže žena a její zobrazení symbolizovalo pasivní plodnost, pak zvíře (býk, beran) opět plodnost aktivní,¹⁴⁴ zosobněnou později jinými antro-

také staré (předmínójské) pověsti o řecké svatyni v Delfách: dávno před tím, než zde vybudovali Apollónův chrám, existovalo zde posvátné místo, kde se zjevil bůh v podobě delfína (odtud název Delfy); to prý byl také důvod, proč lidé uctívali v době předhelénské delfíny jako bohy (srov. J. Y. Cousteau — Ph. Diolé, Delfíny, Praha 1979, 162).

¹³⁹ J. Klíma, Společnost a kultura starověké Mesopotamie, Praha 1962; S. N. Kramer, Historie začíná v Sumeru, Praha 1964; J. Pavúk, op. cit., 42–51.

¹⁴⁰ S. A. Tokarev, Religija v istorii narodov mira, Moskva 1965, 359.

¹⁴¹ J. Klíma, Společnost a kultura starověké Mesopotamie, 119; *týž*, Lidé Mezopotámie, Praha 1976, 176; S. N. Kramer, op. cit., 87; J. Pavúk, op. cit., 43.

¹⁴² V. I. Avdičev, Dějiny starověkého východu, Praha 1955, 99; J. G. Frazer, op. cit., 356; J. Klíma, Lidé Mezopotámie, 170.

¹⁴³ S. A. Tokarev, op. cit., 359; J. Klíma, Společnost a kultura starověké Mesopotamie, 120; *týž*, Lidé Mezopotámie, 170 ad.

¹⁴⁴ J. Pečírka (ed.), Dějiny pravěku a starověku I, Praha 1979, 123.

pomorfizovanými bohy (Ininna byla v mezopotámské mytologii považována za bohyni-matku a za ženu boha Anu-otce bohů).¹⁴⁵

Avšak ještě v mezopotámském chalkolitiku (5. tis. př. n. l.) nelze ženské sošky považovat jednoznačně za bohyně či chrámové kněžky; patrně jde stále ještě především o symbol přírodní síly — úrody, plodnosti, světla, života, i když vyspělá chrámová architektura té doby, dovolující připustit existenci „strážců víry — patesi“, ba snad již i zvláštní kněžské vrstvy, by existenci představ (o přírodních?) božích již umožňovala.¹⁴⁶

Obdoby existence bohyně Ininny-Astarty najdeme v široké oblasti Blízkého i Středního Východu na mnoha místech a všude jsou zosobněním původní víry v přírodní síly. Nejmarkantnější variantou ženského božstva tohoto typu je patrně velká asijská bohyně plodnosti, „matka bohů“ Kybelé, která měla své hlavní sídlo ve Frýgii a jejíž kult byl spojen s krvavými oběti. Kult Kybely a s ním svázaná mystéria smrti, znovuzrození a života, se udržují velmi dlouho a roku 204 př. n. l. se dostávají až do Říma. Přežitky kultů ženského božstva plodnosti, tkvící svým původem nepochybně v neolitických zemědělských nadvstavbových podmínkách, se u různých etnik (Řekové, Skýtové, Germáni apod.) udržují ostatně velmi dlouho do pozdního pravěku či rané doby dějinné; nejmarkantnější jejich příklady shromáždil posledně P. Romsauer.¹⁴⁷

Avšak řadu analogií raných ženských kultů, transformovaných časem v oslavu božstva plodnosti, najdeme na počátku historie i v okrajových centrech starověké civilizace. Tak např. v chetitském náboženství rané doby dějinné (poč. 2. tis. př. n. l.) převládal kult velké bohyně — matky přírody, zosobňující sílu plodnosti, a zobrazované jako žena v dlouhých šatech. Ve starověkém Urartu byl pěstován — kromě jiných — také kult bohyně přírody a plodnosti, která byla považována za ochránkyni zvířat a rostlin. Stejně představují o bohyni plodnosti a plodivých sil přírody (Aditi) existovaly také ve staré Indii; bohyně Aditi dostává epitheta „společná matka“, „podstata všech věcí“, „nekonečnost“, „to co se zrodilo a co se má zrodit“, atd.¹⁴⁸

Obecně se soudí, že ženské božstvo patří k nejstarším vůbec; nebylo však asi jediné. Otázka vzniku jiných bohů (zvl. mužských) musí být v budoucnu podrobně zkoumána. Zdá se, že mužská božstva („pán nebe“ atd.) se v rané době historické sice již počínají konstituovat, ale v neolitu nic na jejich existenci přímo neukazuje. V době přímého uctívání přírodních sil symbolizovala aktivní moment plodnosti některá zvířata, zvláště beran, kozel a býk; v lidové víře je dodnes v určitých společenstvech symbolem plodivé síly býk, beran a žába.¹⁴⁹

Transposice starých kultů přírodních sil (spojených původně také s uctíváním předků, často s totemismem, pravidelně s magií) v přírodní božstva těchto sil shledáme po celém Starém světě. Pozoruhodné pak je, že k této transposici dochází vesměs v souvislosti s přechodem k zemědělství, ale vždy s určitým zpožděním. Písemné prameny nedovolují pojmenovat staré bohy před 4. tisíciletím př. n. l. Je otázka, zda bohové vůbec jsou starší tohoto věku! Dá se

¹⁴⁵ V. I. Avdijev, op. cit., 99.

¹⁴⁶ J. Pavúk, op. cit., 44.

¹⁴⁷ P. Romsauer, *Matriarchálne kulty a ich prejavy v pravku a vo včasnej dobe dejinnej*, Sborník Historické korene vzniku náboženstva, Nitra 1979, 56–59.

¹⁴⁸ V. I. Avdijev, op. cit., 545; S. A. Tokarev, op. cit., 310.

¹⁴⁹ Za informaci děkuji PhDr. Zuzaně Pokorné z JM ve Znojmě.

usuzovat, že vznik božské idee předpokládal asi tak vysoký smysl pro abstrakci, jaký byl nutný i pro vznik písma. Oba jevy lze mít přibližně za synchronní. Mám tu ovšem na mysli zejména bohy mytologické; zrození starších, přírodních bohů se událo místně zcela jistě dříve.

Zvláštní zmínky zasluhuje starokrétské minójské náboženství, které vykazuje řadu neolitických přežitků. Je známo, že významné postavení v krétské mytologii hrálo ženské božstvo, že o kultovní okrsky pečovaly převážně ženy a že kněžky hrály často při obřadech roli nepřítomné bohyně (usedaly na trůn, zastupovaly bohyni v kultovních okrscích atd.¹⁵⁰). Minójské bohy známe z glyptiky, zlatnictví, pečeti i plastiky; v drobném umění převládá zobrazení bohyně (postavy se zdviženými pažemi) či kněžky s gestem adorace a s výrazem či symbolem náboženské extáze (ptaactvo, makovice). Velmi známé jsou tzv. hadí bohyně, představující asi také kněžky. Ženské božstvo jako symbol pasívní plodnosti opět doplňuje kult býka (rhyta v podobě býčí hlavy, sakrální býčí rohy apod.). Určité prvky krétského náboženství, včetně kultovních projevů a atributů, připomínají přímo neolitické atributy střední Evropy (srov. např. plastiky štěpánovického typu a terakoty krétských bohyní na podstavci z Knossu¹⁵¹).

Samostatný problém tvoří existence „kněží“ v dějinách religiozity. Tento problém je o to významnější, že při hledání sémantického významu plastiky (tj. toho, co figurka skutečně představuje) vyvstává také možnost takového výkladu, že jde o zpodobení „kněžek“ či „kněží“. Co k tomuto problému říká obecná teorie vývoje náboženství?

Každé náboženství sestává ze dvou, resp. tří základních složek: 1. z vlastní víry v nadpřirozené síly (tj. z doktríny), 2. z kultovní (ceremoniální) stránky a 3. z instituce, která doktrínu i kult pěstuje.¹⁵² Naše otázka se týká třetí složky, tj. náboženské instituce.

V etapě manismu se předpokládají individuální i kolektivní, především magické praktiky, kterých se zúčastňují spontánně všichni členové obcíny; zde ještě není místa pro speciální instituci, která by o kult pečovala. Účinkování zvláště nápadně ustrojených osob (šamanů, čarodějů) je pro tuto etapu příznačné, nelze však z něj usuzovat na stálou, výhradní religiozní profesi.

V době animistických a démonistických představ (neolit, eneolit) se v rámci občinných rodových, příp. rodově-kmenových obřadů objevuje funkce „strážců víry“ — kněží. Podle mezopotámských analogií lze pro toto stádium předpokládat existenci rodového kněze — patesi, který mohl být současně náčelníkem kmene.¹⁵³ Místně však mohlo již v této době docházet k vydělení osob zasvěcených kultu, zvláště kněžek, jak by se dalo soudit podle některých neolitických plastik-adorantek. „Kněžská“ funkce je ostatně nejstarším specializo-

¹⁵⁰ A. Bartoněk, *Zlaté Egeis*. Praha 1969, 244; L. Pressová, *Stará Kréta*, Praha 1978, 168—169; A. Bartoněk, *Zlaté Mykény*, Praha 1983, 209—211.

¹⁵¹ L. Franz, *Zum Idol von Stepanowitz*, *Sudeta IV*, 1928, 55—57, obr. 1—2; H. Th. Bossert, *Alt-kreta*, 169, obr. 295; N. A. Sidорова, *Iskusstvo egejskogo mira*, Moskva 1972, 212, obr. 231; A. Bartoněk, *Zlaté Egeis*, obr. za str. 240.

¹⁵² J. G. Frazer, op. cit., 60—61; Z. Pomiatowski, *Treście wierzeń religijnych*, Warszawa 1965, 24 ad.; B. Gediga, *Motywy figuralne w sztuce ludności kultury luzyckiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, 231.

¹⁵³ S. A. Tokarev, op. cit., 357; J. Pavúk, op. cit., 44. — Řadu příkladů kombinace kněžské moci s „královskou“ autoritou v raném stádiu třídních formací v různých oblastech Starého světa uvádí také J. G. Frazer, op. cit., 21 ad.

vaným zaměstnáním, vydělivším se dávno před vznikem dělby práce.¹⁵⁴ Funkci patesi ve spojení s náčelnickou funkcí rodu (kmene) i (třeba jen příležitostnou) funkcí knězek lze předpokládat i ve středoevropském neolitu, zejména v dosahu předoasijských civilizačních vlivů. Teprve v době kovové, v době počínající dělby práce, se kněžská profese asi trvale osamostatňuje a nabývá institucionální povahy. Obřadníci-sacerdotes té doby mají svoje výjimečné postavení, které se rovná postavení rodově kmenové aristokracie, a ve svých rukou koncentrují empirické počátky věd. Rozmach ceremonialismu té doby odpovídá jejich speciálnímu poslání v oblasti náboženské instituce. Postavení a funkce keltských druidů profil kněžské instituce pozdního pravěku ještě dotváří a zvýrazňuje.

Pokusím se nyní obrysový vývoj religiózního myšlení lidstva nastínit v přehledném schématu. Budu sledovat všechny tři složky náboženské praxe, i když ve starším pravěku bude možno zvláště doktrínu a kult těžko od sebe exaktně oddělovat.

Jaké konkrétně bylo religiózní myšlení středoevropských neoliticů? Jaká byla jeho doktrína, kultury a instituce?

Apriori lze usuzovat, že náboženství našich neoliticů se pohybovalo v rozpětí animistických až démonistických představ a že v něm silně přežívaly praktiky magie a totemismu. Klíčová je otázka, zda již v neolitu dochází také ve střední Evropě k transposici starých magických kultů přírodních sil v božstva těchto sil a zda tato božstva mají povýtee ještě přírodní, či již mytologický ráz. Správná odpověď na tuto otázku je rozhodujícím momentem při interpretaci antropomorfní plastiky střední Evropy, jmenovitě i kultury s MMK.

J. T. Babel předpokládá, že v neolitu tkví kořeny indoevropské mytologie, magie a náboženství; neolit je podle něho dobou zrození a smrti mnoha bohů.¹⁵⁵ S existencí představ o ženském božstvu typu Magna mater, bohyně země, matky-živitelky, božstva plodnosti typu asijské Inanny-Istary-Astarte-Isidy-Kybely, či posléze řecké Artemidy, se ostatně s větší nebo menší konkretizací počítalo poměrně záhy také v prostředí lengyelské civilizace,¹⁵⁶ a s existencí neoliticých bohů se běžně počítá i současně.¹⁵⁷

Do jaké míry je však tento předpoklad oprávněný?

Neolitický, zvláště mladoneolitický člověk střední Evropy (4. tis. př. n. l.) disponoval jistě značně rozvinutým smyslem pro abstrakci (složitě ornamenty na keramice, znalost světových stran a základů geometrie) a intenzivně rozvíjel svoje tvůrčí schopnosti v oblasti materiální, duchovní i sociální. Jistě byl schopen určité synkretizace původních pověr v moc přírodních sil ve víru v antropomorfované duchy a demony. Nepochybně tato synkretizace našla

¹⁵⁴ L. Pressová, op. cit., 169; J. Pavúk, op. cit., 44.

¹⁵⁵ J. T. Babel, Wšród bogów neolitu, ZOW XLIV-4, 1978, 249.

¹⁵⁶ J. Neustupný, PA XXXVII, 1931, 34–35; J. Böhm, Kronika, 140–141; J. Skutil, op. cit., 56; V. Vildomec, VSV 1, 1956, 19; H. Ladenbauer-Orel, Jahrb. f. Landeskunde von Niederösterreich XXXVI, 1964 (Festschrift), 57.

¹⁵⁷ Ve sborníku referátů Historické kořene náboženstva (Nitra 1979) tak činí autoři J. Pavúk, S. Šiška a P. Romsauer (ibidem, 42–51, 52–55, 56–57); dále např. J. Vladár, Praveká plastika, 35 aj.; J. Paulík (op. cit., 36 aj.) předpokládá vykrystalizovanou vlastních teistických představ teprve v eneolitu. Také v zahraniční produkci jsou běžně ženské neolitické sošky interpretovány jako zobrazení „bohyně-matky“, reprezentující hlavní božstvo této epochy (srov. např. N. A. Sidorova, op. cit., 21, 25).

zosobnění zvláště v postavě ženy-matky-rodice, symbolu koloběhu života. Často uváděný cyklus asociací: žena-země-měsíc-voda-krev-plodnost-život-smrt¹⁵⁹ tu má jistě své opodstatnění. Mohl však vývoj v rámci rodové, vcelku stále ještě značně atomizované společnosti, v níž se teprve daly pokusy o vyšší organizovanost, dospět již k vytvoření představ mytologických bohů? Domníváme se, že ne! Tvůrci lengyelského neolitu, i jemu příbuzných kulturních komplexů, žili zhruba ve stádiu počátků transposice víry v přírodní síly v duchu těchto sil. Nevěřili ještě v bohy ve vlastním smyslu slova, vytvářeli si nanejvýše mlhavé vědomí antropomorfizace přírodních sil, prvé nejasné představy přírodních bohů. Dobu mladšího neolitu lze v tomto smyslu považovat nanejvýše za epochu zrození prvých, většinou ženských božstev.

Pokusme se závěrem konfrontovat tyto teoretické předpoklady s archeologickými prameny, zvláště pak s vypovídajícími možnostmi antropomorfní plastiky, a pokusme se naznačit jednak sémantický, jednak funkční význam lidských sošek kultury s MMK.

Sémantický význam antropomorfní plastiky lze hodnotit zhruba podle jednotlivých typů, jak byly výše vypracovány. Podle vnějšího vzhledu je možno soudit, že plastiky zpodobují:

1. abstrakt (fetiš) rodového kultu reprodukce, ducha rodu (plastiky střelického a maloměřického typu). V této souvislosti by bylo možno uvažovat také o zobrazení předků, jak posledně uvádí Ch. Neugebauer-Maresch.¹⁵⁹ Sem by patřilo i zobrazení těhotné ženy.

2. prosebníci (prosebníka), který vzývá (prosí) přírodní síly, resp. přírodní božstvo (plastiky mašůveckého typu běžného standartu).¹⁶⁰

3. kněžku (kněže-patesi) při religiózním obřadu (sedící sošky — připojené k trůnu i volně posazené na trůn,¹⁶¹ případně i nejzdařilejší figury typu hlubokomašůvecké „venuše“, zpodobené v póze, jakoby přinášely oběť).

4. přírodní ženské božstvo plodnosti (plastiky štěpánovického typu (srov. výše, pozn. č. 151).

5. lidský pár (pár přírodních bohů) v milostné póze (unikátní exempláře z hradiska u Kramolína, tab. X: 1, 3); jde o jednodušší období kamenné plastiky z Ain Sachri (Jordánsko) a zvláště reliéfních zobrazení párových scén z anatolského Çatal Hüyük (6. tisíciletí př. n. l.), vykládaných jako nejstarší projev „božské svatby“ (hieros gamos), známé později jako vyvrohlení chrámových obřadů z doby již historické.¹⁶²

¹⁵⁸ J. T. Bqbel, op. cit., 250; J. G. Frazer, op. cit.

¹⁵⁹ Ch. Neugebauer-Maresch, 6 000 Jahre, 20. — Ze starších badatelů uvažoval o neolitických soškách jako o možném zobrazení předků zvl. C. Schuchhardt (Alteuropa, Berlin 1919, 72—73, 158, 170—171), který měl hranici mezi bohy a předky v neolitu ještě za příliš nejasnou. — Vzhledem k neustálenému pohřebnímu ritu a ke zjevné nesouvislosti lidské plastiky s mrtvými (předky) v MMK bych však souvislost sošek s kultem předků nepřeceňoval.

¹⁶⁰ J. Pavúk (op. cit., 43—44; Umenie a život doby kamennej, Bratislava 1981, 77) interpretuje mladoneolitickou plastiku jako zobrazení zprostředkovatelů mezi lidmi a božstvem, tj. osob komunikujících s bohy.

¹⁶¹ Zvláštní význam sedících sošek, které také vždy byly lépe prokomponovány i povrchově upraveny, nepodléhaly tolik schematizaci jako obyčejné stojící figury), postřehl již J. Neustupný (PA XXXVII, 1931, 30). — Na možnost, že sedící sošky představují kněžku vykonávající obřad, poukázal nověji S. Šiška (op. cit., 53): — dosud nic nenavěduje tomu, že by šlo o zobrazení rodičích žen.

¹⁶² H. Müller-Karpe, Handbuch der Vorgeschichte II. Jungsteinzeit, sv. 2, tab. 102:

6. lidskou (ženskou, mužskou) postavu, příp. hermafrodita, jakožto ztvárnění pohlavnosti; v tomto případě může jít i o pouhé obsoenní hříčky, zvláště co se týká miniaturních sošek (obr. 31).

V naprosté většině tedy nejde o zobrazení bohyně (ani přírodní bohyně);¹⁶³ tomu neodpovídá ani zběžné provedení plastik, ani neuctivé zacházení s figurkami, ani jejich velké množství na jednotlivých sídlištech, ani konečně celkový stav vývoje náboženských představ, jak bylo uvedeno výše. Jediné terakoty štěpánovického typu se svým žehnajícím gestem by mohly být přímým výrazem rodících se představ o přírodním, nikoli mytologickém, ženském božstvu mladých fází kultury lidu s MMK; prokazatelné to však ani v tomto případě není. Běžný standart figur všech ostatních typů se váže k zobrazení čistě pozemských bytostí a má také ryze lidské tělesné znaky bez jakýchkoli atributů nadpřirozené moci.

Mezi plastikami střelického a maloměrického typu na jedné a mašůveckého typu (se všemi podtypy) na druhé straně, tj. asi na počátku nebo během fáze Ib MMK, je patrný sémantický rozdíl: zatímco oba starší projevy jsou zřejmým výrazem starších magických kultů přírodních sil (fetišie plodnosti), terakoty mašůveckého typu asi dokládají již existenci rituálů za účasti „kněžek“, nebo „kněží“-patesi. Domnívám se, že rozdíl v provedení horních končetin mezi oběma skupinami terakot, i pohled obrácený k nebi a známý dosud jen u sošek mašůveckého typu, nelze vyložit jen výtvarným pojetím, rodovým kánodem, nýbrž že má hlubší význam. Nápadný předěl v antropomorfní plasticitě mezi fázemi Ia a Ib může být vyložen jako přímá reflexe posunu v nadstavbové sféře, jako doklad přerodu manistických pověr v animisticko-démonistickou víru, doklad zrození nejstaršího přírodního božstva, zobrazeného snad přímo soškami štěpánovického typu. Při tom však vypovídací mluva plastik nemusí přesně odrážet skutečný stav religiozity. Logicky by se dalo spíše usuzovat, že vznik animisticko-démonistických věr souvisí již se samým příchodem neolitické civilizace do nitra Evropy a že je tedy obecně neolitický; plastiky střelického a maloměrického typů by pak byly motivovány konzervativně přežívajícími pověrami spíše ještě manistického zabarvení, ač již v době jejich vzniku se tvořily představy vyšší. Předpoklad existence věr v přírodní božstvo a funkce rodových „kněžek“ již ve fázi Ia MMK vyplývá i z přítomnosti sedících ženských sošek se vztaženými pažemi (Střelice-Bukovina, Těšetice-Kyjovice, obr. 25:1, 26:1, tab. VI), které již v nejstarším lengyelském vývoji snad tyto „kněžky“ zobrazují.

Převaha ženských exemplářů terakot vypovídá o faktu ženského „kněžství“, jak je to na této vývojové úrovni běžné všude v předoasijsko-balkánském neolitu (srov. podobný stav, snad neolitický archaismus, v minójském náboženství). Jde o odraz významného postavení ženy v neolitické sociální struk-

E: 12; 117: 21; *týž*, Geschichte der Steinzeit, München 1974, 323–324, tab. 12:7, 15; *J. Klíma*, Společnost a kultura starověké Mesopotamie, 124–125; *týž*, Lidé Mezopotamie, 193; *J. Pavúk*, op. cit., 45.

¹⁶³ Je nutno respektovat poznatek z Předního Východu, že božstvo v nejstarších dobách vlastně žádným způsobem zobrazováno nebylo; zpodobování byli pouze kněží (kněžky), jakožto sluhové a zástupci bohů (*J. Pavúk*, op. cit., 43, 44, 49); je téměř jisté, že většina neolitických antropomorfních terakot je „neteistická“, že však je přesto nepřímým dokladem vyšších, tj. animisticko-démonistických představ, neboť může dokládat existenci „kněžstva“, jehož vznik se opět váže k víře v nadpřirozené bytosti.

tuře, samozřejmě nikoli o doklad matriarchátu.¹⁶⁴ Pokud jde o zobrazení mužů, jehož rostoucí tendenci jsme v mladších fázích MMK výše zdůraznili, může být skutečně dokladem mužského prvku, který se v obřadnictví neolitu postupně také začal prosazovat.

Při hledání sémantického významu terakot mašůveckého a štěpánovického typu hraje důležitou roli poloha vztažených paží a někdy i celá osa figury, jakož i výraz obličeje.

V případě plastiky mašůveckého typu lze v podstatě rozeznat:

1. gesto oběti, jehož nejlepším dokladem je postava hlubokomašůvecké „venuše“, včetně její k nebi, jakoby v extázi obrácené tváře.¹⁶⁵ Záklon postavy a pokrčení nohou (srov. též obr. 22: 4) naznačují v nejvýraznějších projevech fiktivní břemeno oběti, položené na vztažených rukách.

2. gesto prosebné, předváděné patrně běžnými terakotami s nízkým až středně vysokým předpažením; i zde může být obličej figury obrácen vzhůru k nebi. — Gesto prosebné může souviset s gestem oběti, resp. jedno může přecházet v druhé.

3. gesto adorace (vzývání, uctívání), které bych viděl především u sošek s vysokým předpažením. — Gesto adorace se opět může prolínat s gestem prosebným, nikoli však s gestem oběti.

Gesto zdvižených (vzpažených) paží figur štěpánovického typu je gesto žehnající, od předešlých odlišné; je gestem „bohyně“ vůči pozemšťanům, nikoli gestem „kněžky“ vůči nadpozemské síle (bytosti).

V případě sedících plastik všech fází kultury s MMK lze předpokládat buď gesto prosebné, nebo kombinovanou modelaci paží, související např. s porodností (obr. 26:1f, g) nebo s nábožným zamyšlením („modlitbou“ — tab. I:1a, b)¹⁶⁶ atd. V tomto případě se negativně projevuje torzovitost plastik, která brání přesnějším dedukcím.

Pokud jde konečně o funkční význam antropomorfní plastiky zbývá již dodat poměrně málo. Závěry v této oblasti jsou ostatně nejobtížnější a zároveň nejlabilnější. Ne náhodou bylo formulováno tolik odlišných funkčních interpretací lidských figur.

Shrneme-li dosavadní názory zjistíme, že z větší části se interpretace plastik váže ke kultovní stránce přírodního náboženství; spíše výjimečně se uvažuje o jejich čistě světském významu (ryze umělecká díla, dětské hračky, pornografické hříčky) a tyto názory vesměs nelze vztáhnout na terakoty obecně. Pokud jde o kultovní význam bylo již několikrát konstatováno, že sošky se

¹⁶⁴ Srov. již *R. Tichý*, Zobrazení žen jako doklad matriarchátu?, Sborník II. AÚB (Vildomeův), Brno 1963, 20–23; *J. Pavúk*, op. cit., 45, 49; *S. Šiška*, op. cit., 53. — *P. Romsauer* (op. cit., 57) shledává v podstatě matriarchální původ ženského božstva, jehož doplněk vidí ve zvířecích attributech, a které je s přechodem k patriarchátu nahrazeno božstvem mužským, nebo se alespoň dostává na vedlejší kolej. Avšak principy matrilineární filiace byly ve vyspělých oblastech neolitu již silně narušeny a pro mladý neolit s nimi již nelze počítat. Jak poukázal *J. Pavúk* (op. cit., 43) již v sumerském náboženství se bohyně plodnosti objevuje vždy spolu s mužským bohem a má obvykle druhořadé postavení, svědčící již spíše o reflexi patriarchálních vztahů.

¹⁶⁵ Srov. následnou stať *Sl. Vencla*, K interpretaci plastik žen, 98.

¹⁶⁶ Příložený rukou k obličejí jako výraz „modlitby“ je známo v řadě případů z minójské plastiky (*H. Th. Bossert*, *Altakreta*, 178, obr. 311b, 179, obr. 312, 181, obr. 315, 185, obr. 320; *N. A. Sidorova*, op. cit., 78 ad., obr. 74.

vztahují k životu, nikoli ke smrti či záhrobní.¹⁶⁷ Ve střední Evropě jako v celé předoasijsko-balkánské oblasti není lidská soška ani průvodcem zemřelých, ani bůžkem podsvětí, ani zobrazením zemřelého. Jde tedy o předměty kultu života:

- a) pomůcky magie plodnosti (iniciační, porodní fetišé);
- b) symboly plodnosti a úrodnosti;
- c) votivní figurky přinášené jako symbol úcty či jako oběť obecné vegetativní přírodní síle nebo přírodnímu božstvu;
- d) idoly, tj. domácí bůžky, malé modly, předměty každodenního zbožňování (terénní situací dosud nedoloženo);
- e) sošky ženského božstva, předmět náboženské víry a úcty.

Podrobíme-li (s hlediska výše naznačených tézí vývoje religiozity) kritice uvedené výklady významu antropomorfní plastiky, vyloučíme zřejmě — až na výjimky (štěpánovický typ) — alternativu e) a malou pravděpodobnost přířkneme také alternativě d). Všechny tři první výklady pak asi můžeme akceptovat (navzájem se také spolu úzce prolínají). Zvláště výklad uvedený sub c) nejvíce odpovídá úrovni přírodně náboženských představ tvůrců lengyelského neolitu. Koncentrace fragmentů plastik, snad záměrně ničených či poškozených, v kruhovém správně religiózním areálu v Těšeticích-Kyjovicích by rovněž s tímto výkladem souhlasila.

Patrně se nedopustíme omylu, budeme-li předpokládat existenci cyklických (výročních?) obřadů, organizovaných k uctění moci vegetativních sil (přírodního božstva vegetativního typu). Tyto obřady, konané snad při znovuvzkříšení přírody, v souvislosti se zahájením jarních prací apod., lze vztáhnout do souvislosti s předoasijskými mýty o každoročním úmrtí boha Adónida či Attida a o jeho opětovném vzkříšení jeho milenkou či ženou Astartou nebo Kybelou;¹⁶⁸ v četných střediscích Předního východu měly obřady konané na počest vzkříšení boha orgiastický ráz a podobně tomu bylo s kulty vegetativních sil v nejrůznějších jiných civilizacích. V klasickém podání byla vyvrcholením slavností „božská svatba“, při níž hlavními aktéry byli král (v zastoupení boha) a nejvyšší kněžka — v zastoupení božského páru. Nesmírně důležitý objev skeletů muže a ženy v „milostném“ objetí, usmrcených mikrolitickými střelami, který učinili rakouští archeologové uvnitř kruhového kultovního areálu ve Friebritz (Gem. Fallbach),¹⁶⁹ motivicky „hieros gamos“ nápadně připomíná; zároveň znovu potvrzuje religiózní význam rotundovitých areálů těšeticcko-kyjovického typu.

¹⁶⁷ *J. Neustupný*, PA XXXVII, 1931, 34; *V. Vildomec*, VSV 1, 1956, 15; *S. Šiška*, op. cit., 53. — Ani v případě sošek kultury Cucuteni-Tripolje asi není výklad figurek jako symbolických průvodců zemřelých (*J. Ozols*, Zur Deutung einiger neolithischen Statuetten, Bonner Hefte zur Vorgeschichte 17, 1978, 99 ad.) správný.

¹⁶⁸ *J. G. Fraser*, op. cit., 345 ad., 357 ad. — V různých obměnách se cyklická symbolika znovuvzkříšení objevuje v mnoha starých náboženstvích a přežívá do historické doby. Pro neolit střední Evropy prokazují cyklické obřady např. obětní jámy v Branči a Svodíně na Slovensku (naposled *S. Šiška*, op. cit., 54). *P. Romsauer* připomíná v jiné souvislosti Tacitův údaj o uctívání germánské bohyně plodnosti Nerth, jejíž kult měl v rané germánské mytologii jasně cyklický ráz a náplň starých zemědělských reprodukčních pověr (op. cit., 58).

¹⁶⁹ *Ch. Neugebauer-Maresch*, 6 000 Jahre, 15, 16; *A. Gattringer—J.-W. Neugebauer*, Das untere Traisetal zwischen 1960 und 1981 aus der Sicht der Bodendenkmalpflege, in: *J. Gründler* (ed.), Fenster zur Urzeit. Luftbild-Archäologie in Niederösterreich (katalog výstavy), Asparn a. d. Zaya 1982, 50, obr. 20.

Антропоморфní, зvláště ženská plastika hrála v rituálech znovuvzkříšení dominantní roli. Lze předpokládat, že tato vota byla k velkým cyklickým obřadům vždy znovu vyráběna, zatímco jejich předchůdci tak či onak podleli zkáze (symbolické usmrcování, záměrné ničení apod.). Uvedl jsem již výše, že z celé sbírky moravské lengyelské plastiky není znám jediný náznak reparace poškozené sošky. Mysterium přírodního cyklu, každoročního znovuvzkříšení přírody, se patrně odrazilo v religiózních praktikách složitým rituálem, který vyžadoval navíc přinášení skutečných, krvavých (i lidských) obětí, jak to ve smés a všude „vyžadovala“ rodící se přírodní božstva.

Staré zemědělské kultury vegetativních sil, symbolizované nejprve ženou-matkou rodu, či Velkou matkou země, později její abstrakcí, tj. ženským božstvem, zanechaly světové civilizaci jeden z nejkrásnějších, nejušlechtilejších a nejtrvalejších odkazů: je to idea ženy-nositelky života, tvořitelky, bohyně, křesťanské madony s dítětem atd., opředaná mnoha mýty a bájemi. Tato idea inspirovala umělce všech dob k vytvoření nejlepších výtvarných, literárních i hudebních děl.

Ve své podstatě jsou tedy neolitické ženské terakoty zhmotněním myšlenky věčné vegetativní síly, plynulé reprodukce života, abstraktem mateřství. Vyjadřují tak myšlenku, která se objeví ve většině starých světových civilizací a která našla odezvu i v pozdějších křesťanských mariánských kultech. Jde o princip, který je člověku všech historických etap nesmírně blízký a jehož se nemůže vzdát žádná kulturní společnost.

К МЕТОДИКЕ И ВОЗМОЖНОСТЯМ ИЗУЧЕНИЯ ФИГУРАЛЬНОЙ ПЛАСТИКИ КУЛЬТУРЫ С МОРАВСКОЙ РАСПИСНОЙ КЕРАМИКОЙ

Фигуральная пластика доисторических времен относится к привлекательным и очень важным видам археологических источников. Большую возможность изучения представляет прежде всего пластика неолитической культуры с моравской расписной керамикой (МРК), которой по заслугам уделял внимание уже в конце 19 и в начале 20 века целый ряд исследователей (Я. Паллиарди, Ф. Вильдомец, Й. Неуступны, Я. Вэм, В. Вильдомец, И. Скутил, К. Марешова и др.). Однако все-таки большое количество экземпляров человеческих фигур, или же их фрагментов, из прежних исследований осталось до сих пор неопубликованным. В течение последних 15 лет кроме того были получены путем систематических исследований новые многочисленные коллекции человеческой пластики (Тешетце-Кийовице, Крамолив, Яромержице над Рокитово) и других фигур с иных местонахождений. Весьма необходимо подготовить новую комплексную обработку этих памятников и создать прежде всего новое объяснение их функции в рамках общественного сознания доисторических времен.

Автор дает в своей подготовительной статье проект методики изучения фигуральной пластики и в основных тезисах высказывается также о возможностях ее функциональной интерпретации.

Сначала дается определение фигуральной пластики (человеческая керамическая пластика, керамическая пластика животных, самостоятельная и прикладная, зоо- и антропоморфные сосуды и другие предметы, имеющие отношение к фигуральной пластике, напр. столики, „троны“ и др.; внимание уделяется и возможным керамографическим изображениям; в расчет приняты и немногочисленные документы некерамической фигуральной пластики). Главное внимание дальше обращено на собственно керамическую формальную пластику.

Автор настоящей статьи предлагает использовать формализованную описательную систему, которая представлена в статье на чешском языке; он исходит из системы Нумерического кода МРК (Брно, 1977) и рассматривает 8 класс керамического ин-

вентаря МРК (Нумерический код 78—79, рис. 16), обращает внимание на основное разделение пластик на отдельные типы (рис. 9), собственно описательную систему приспосабливает к потребностям с художественной точки зрения трудоемкой пластике (по сравнению с нормальной пластикой). В отличие от описательной системы остальной керамики изменилась немножко часть В (типологическая), значительно расширилась часть С (метрическая), в основном сохранилась часть D (физико-технологическая) и в основном сузилась часть E (касающаяся украшения). Точно так же изменились и оценки отдельных знаков (рис. 1—8).

В следующей главе автор указывает и комментирует предварительное разделение пластики на типы и варианты (рис. 9). Речь идет о следующих типах человеческой пластики:

1. стоящая пластика с горизонтальными обрубками рук (стржелицкий тип)
2. стоящая пластика с косыми обрубками рук (маломержидкий тип)
3. стоящая пластика с руками перед телом (машуецкий тип)
4. стоящая пластика с поднятыми руками (штепановицкий тип)
5. стоящая пластика без выразительной моделировки рук (столбовидный тип)
6. сидящая пластика, включая групповые статуэтки
7. человеческая пластика иного типа (напр., „одетая“, миниатюрная и т. п.)
8. зооморфная пластика

Путем комбинации различного способа выражения лица, прически, формы рук, ягодиц, ног и ступней (рис. 1—4) можно прийти к большому количеству вариантов и субвариантов фигур отдельных типов. Обычными являются те варианты, которые изображены в схеме (рис. 9); они также обладают определенным относительно-хронологическим значением.

На основании используемой одновременно основной хронологической классификации МРК (Ia, Ib, IIa, IIб; субфазы в данном случае исключаются) автор дает следующую картину развития человеческой пластики МРК:

Стоящие фигуры, которые изображены без одежды

В фазе Ia является обычным т. наз. стржелицкий тип фигур с шаровидной или конусовидной головой (рис. 1:1—3, 5—6), на которой черты лица часто обозначены только с помощью пупка, изредка изображены углубленной техникой (рис. 2a:1—4); обычным является обозначение прически, которая ограничена гравированной линией — „коуты“ (рис. 2b:1—4). Туловище бывает немножко выпуклое, упрощенное. Ягодицы моделированы в полушаровидную форму (рис. 4:1—2), ноги, как правило, сами по себе, без ступней, или с невыразительно моделированными ступнями. Большая часть имеет схематично (с наклеенными пупками) изображенную грудь (число „мужских“ фигур представляет приблизительно четыре процента). В нескольких случаях был также с помощью выступа обозначен также пупок (рис. 13). В большинстве случаев при помощи гравированных линий обозначены колени. В 12 случаях (из этого числа 9 фигур было найдено в местонахождении Тешетице-Кийовице) на спине фигур были обнаружены косые пластические ребра (рис. 33).

Фаза Ib представляет переход от существующего до сих пор единого типа статуэток к статуэткам с более реалистически моделированными руками нескольких типов. Иногда встречается маломержидкий тип (рис. 16) с косыми культиями (только исключительно появляются еще горизонтальные культи), однако значительно богаче представлен тип машуецкий с руками перед телом (рис. 18). Меняется также моделировка деталей: черты лица обозначаются чаще нажатием пальцами (рис. 2a:5, 6); появляется также относительно реалистическое выражение лица и намек портрета (табл. I—III); что касается головы, она освобождается от первоначальных геометрических образцов и все больше приспосабливается современному виду человеческой головы; прическа в основном уже не изображается, доживает гравированная линия „коутов“, дополненная в ряде случаев пластической моделировкой темени головы (рис. 2b:5, 6). Ягодицы иногда уже застрены (рис. 4:5, 6). Впервые появляется призматическая моделировка туловища с острым профилем ягодиц (большей частью, вероятно, в рамках столбовидного типа — рис. 4:7, 8). Ноги бывают соединены, их ступни, обеспечивающие стабильность, бывают больше. Колени выведены чаще пластически, чем гравированными линиями. Ниже живота (часто между коленями) появляется поперечное круговое отверстие (рис. 19); это отверстие как раз по времени относится к фазе Ib.

Фаза IIa исходит из предшествующего типа пластик с сохраненными руками. Раз-

бываете машуведкий тип (рис. 22), вновь появляется штепановицкий тип (рис. 20) и все чаще встречается призмовидная структура туловища, точно так же как и острая профиляция ягодиц (Крамолин). Липо бывает в виде „свиной головы“, или маски (рис. 21). Относительно частой является перфорация ушей, в отдельных случаях глаз. Ягодицы и ноги с увеличенными ступнями бывают сделаны таким же способом как и в фазе Ib, однако в основном отсутствует поперечное отверстие под животом. Статуэтка „Венера“ из Глубоких Машуек является уже по своему исполнению исключительной, обычная пластика моделируется менее совершенно, иногда наблюдаются черты декорации.

Пластика фазы Ib — исходя из до сих пор известных свидетельств, опирающихся на находки из Крамолина — в основном не отличается от пластики предшествующей фазы; она, однако, встречается реже и имеет существенные знаки стилизации и упадка (призмовидное туловище, стилизации в виде доски, видоизмененные „свиные головы“).

Сидящие фигуры, которые изображены без одежды

Сидящая пластика появляется в течение всего периода существования МРК. Большею частью речь идет о торсах, свободных или „прикрепленных“ к трону (рис. 25—28). Руки на более цельных фрагментах не сохранились (исключение представляет собой торс, найденный в местонахождении Тешетице-Кийовице — рис. 26:1), однако можно предполагать, что они были подняты перед телом в виде просящего жеста (рис. 26:1f или также как 26:1g). Остальные признаки, очевидно, сходны с признаками стоящих фигур. К сидящей пластике можно отнести также групповую пластику (действительно сидящую) из Крамолина (см. примечание № 30; табл. X).

Иной тип человеческой пластики

Если оставить в стороне статуэтки животных, остается еще весьма ограниченное количество человеческих статуэток иного исполнения. Речь идет о маленькой статуэтке „в длинной ризе“ (рис. 14:1), т.е. одетой, далее о искусных миниатюрных пластике мужчин и женщин (рис. 31), оценку которых нельзя дать на основании обычных данных.

* * *

Морфологическое изучение пластики дает возможность высказать по крайней мере поверхностно взгляд на некоторые физические признаки носителей культуры с моравской расписной керамикой — при предположении, что они отразились в художественном исполнении статуэток. Дело касается прежде всего идентификации и доказательств двух физических друг от друга отличающихся типов (по профилю лица): „арменоидного“ и „общего“ (рис. 32); далее можно рассуждать об идентификации прически („коуты“ — волосы спускающиеся по спине). Половая дифференциация указывает на увеличивающееся число мужских статуэток в пользу продолжающегося развития культуры МРК. Изображение беременности, мужской эрекции, полового акта, „восседающей пары“ и т.д. распространяется только на позднюю стадию МРК, скорее на фазу Ib, чем Ia. Некоторые знаки на поверхности свидетельствуют также об украшении тела (татуировка, крашение, ношение серег, пояса), или же о виде одежды (риза или юбка с плечиками типа древнеславянского „оплечье“, кусок полотна, закрывающий бедра).

Далее автор кратко резюмирует способ украшения пластики (только 20 % украшено росписью; выбор красок зависит от принципа развития крашения в МРК вообще), задумывается над возможностью выдвигания ритуального значения росписи (подчеркивание полового треугольника), подытоживает технологические наблюдения (прежде всего нетехнологических полостей статуэток) и, наконец, выдвигает основные тезисы по интерпретации значения пластики для сферы надстройки.

Перевел Алеш Бранднер

ZU METHODIK UND MÖGLICHKEITEN DES STUDIUMS DER FIGURALEN PLASTIK DES VOLKES MIT MÄHRISCHER BEMALTER KERAMIK

Die figurale Plastik der Urzeit gehört zu den attraktiven und sehr wichtigen archäologischen Quellen. Einen großen Forschungsraum bietet vor allem die Plastik des neolithischen Volkes mit mährischer bemalter Keramik (BMK), die schon seit Beginn des 20. Jahrhunderts eine Reihe von Forschern (J. Palliardi, F. Vildomec, J. Neustupný, J. Böhm, V. Vildomec, J. Skutil, K. Marešová u. a.) anzog. Dennoch ist eine große Anzahl von Menschenfiguren, bzw. von deren Bruchteilen, aus den älteren Forschungsarbeiten unveröffentlicht geblieben. In den letzten 15 Jahren wurden außerdem in systematischen Forschungen neue, zahlenmäßig umfangreiche Kollektionen menschlicher Plastik (Těšetice-Kyjovice, Kramolín, Jaroměřice n/R) und vereinzelt auch weitere Figuren aus anderen Lokalitäten gewonnen. Es ist also höchst notwendig, eine neue, komplexe Bearbeitung dieser Denkmäler vorzubereiten und vor allem ihre Funktion im Rahmen des Gesellschaftsbewußtseins der Urzeit neu zu interpretieren.

Der Verfasser bietet in dieser vorbereitenden Abhandlung einen Entwurf der Methodik des Studiums figuraler Plastik und äußert sich in den Grundthesen auch zu den Möglichkeiten ihrer funktionsmäßigen Interpretation.

Zunächst wird der Begriff figurale Plastik abgegrenzt (keramische, sowohl selbständige als auch applizierte Menschen- und Tierplastik, zoomorphe und anthropomorphe Gefäße und weitere Gegenstände mit einer Beziehung zur figuralen Plastik, wie z. B. kleine Tische, „Throne“ u. a.; mögliche keramographische Abbildungen werden ebenfalls berücksichtigt; in Betracht gezogen werden auch zahlenmäßig geringe Belege nichtkeramischer figuraler Plastik). Hauptaufmerksamkeit wird weiter der selbständigen keramischen Menschenfiguralplastik gewidmet.

Im Rahmen der heuristischen und Dokumentationsarbeiten schlägt der Verfasser die Verwendung eines formalisierten Deskriptiosystems vor, das in tschechischer Fassung veröffentlicht ist; er geht vom System des Numerischen MBK-Kodes (Brno 1977) aus, konzentriert sich auf die 8. Klasse des keramischen MBK-Inventars (Numerischer Kodes 78–79, Abb. 16), respektiert die Grundeinteilung der Plastiken in Typen (Abb. 9), das eigentliche Deskriptionssystem paßt er jedoch (im Gegensatz zu der üblichen Keramik) den Bedürfnissen der in bildnerischer Hinsicht anspruchsvollen Plastik an. Zum Unterschied vom Deskriptionssystem der übrigen Keramik wurde der Teil B (der typologische) leicht abgeändert, maßgeblich erweitert wurde der Teil C (der metrische), im Prinzip erhalten blieb der Teil D (der physikalisch-technologische), und wesentlich eingeschränkt wurde der Teil E (der Verzierungsstil). Auch die Werte der einzelnen Merkmale wurden häufig verändert (Abb. 1–8).

Der Verfasser ist sich dessen bewußt, daß die formalisierte Kodebeschreibung dieser Denkmäler des Typs figuraler Plastik eine ablehnende Stellungnahme interessierter Spezialisten hervorrufen kann; er hält jedoch ihre Anwendung nicht für bedingungslos notwendig. Das Respektieren der einzelnen Merkmale der Plastiken, wie sie im vorgeschlagenen System unterbreitet sind, kann jedoch zu einem einheitlichen Vorgang führen (in dem kein bedeutender Gesichtspunkt außer acht gelassen würde), sei nun die eigentliche Beschreibung eine verbale oder eine andere.

Im nächsten Kapitel skizziert und dokumentiert der Verfasser die vorläufige Einteilung der Plastik in Typen und Varianten (Abb. 9). Es handelt sich um folgende Grundtypen von Menschenplastik:

1. stehende Plastik mit waagrechten Armstümpfen (Typ Střelice)
2. stehende Plastik mit schräg nach oben orientierten Armstümpfen (Typ Maloméřice)
3. stehende Plastik mit Armen in Bewegung vor dem Körper (Typ Mašůvky)
4. stehende Plastik mit erhobenen Armen (Typ Štěpánovice)
5. stehende Plastik ohne deutlich ausgeführte Arme (säulenartiger Typ)
6. sitzende Plastik, einschließlich Paarfiguren
7. andere Menschenplastik (z. B. „angezogene“, Miniaturplastik u. a.)
8. zoomorphe Plastik.

Durch die Kombination verschiedener Arten der Darstellung des Gesichtes, der Frisur, der Form der Arme, des Gesäßes, der Beine und der Füße (Abb. 1–4) kann

man zu einer großen Anzahl von Varianten und Subvarianten der Figuren einzelner Typen gelangen. Geläufig sind jedoch jene Varianten, die auf Abb. 9 im Schema dargestellt sind; diese haben auch eine bestimmte relativ-chronologische Bedeutung.

Im Rahmen der gegenwärtig verwendeten chronologischen Grundklassifizierung der MBK (Ia, Ib, IIa, IIb; Subphasen sind in diesem Fall eliminiert) bietet der Verfasser folgendes Bild der Entwicklung der MBK-Menschenplastik:

Stehende, ohne Bekleidung dargestellte Figuren

In der Phase Ia ist der sog. Figurentyp Štělčice üblich, mit entweder kugelförmigem oder konusförmigem Kopf (Abb. 1: 1–3, 5–6), auf dem die Gesichtselemente häufig nur durch kleine Zapfen angedeutet sind und nur selten durch Eintiefen zum Ausdruck gebracht werden (Abb. 2a: 1–4); geläufig ist die Kennzeichnung der Frisur, die durch eine eingeritzte Linie („Ecken“) abgegrenzt ist (Abb. 2b: 1–4). Der Rumpf ist meist geringfügig gewölbt, vereinfacht. Das Gesäß ist halbkugelförmig modelliert (Abb. 4: 1–2), die Beine sind meist selbständig, ohne Füße oder mit nur geringfügig modellierten Füßen. Die überwiegende Mehrheit hat schematisch dargestellte (aufgeklebte Zapfen) Brüste (die festgestellte Anzahl der „männlichen“ Figuren beträgt 4 %). In einigen Fällen wurde mittels eines Zapfens auch der Nabel angedeutet (Abb. 13). In den meisten Fällen ist durch eingeritzte Linien auch der Schoß abgegrenzt. In 12 Fällen (davon stammen 9 Fälle aus der Lokalität Těšetice-Kyjovice) wurden auf dem Rücken schräge plastische ein- bis dreifache Rippen festgestellt (Abb. 33); diese Erscheinung ist nur auf die Phase Ia beschränkt.

Die Phase Ib bildet den Übergang vom bisherigen einzigen Typ zu Plastiken mit realistischer modellierten Armen mehrerer Typen. Der Typ Maloméřice mit schrägen Stümpfen (Abb. 16) tritt nur in einer Übergangszeit auf (nur ausnahmsweise überlebten auch noch waagrechte Stümpfe), es überwiegt jedoch schon der Typ Mašůvky mit den Armen vor dem Körper (Abb. 18). Es verändert sich auch die Modellierung des Details: Die Gesichtszüge werden häufiger durch Fingerdruckspuren angedeutet (Abb. 2a: 5, 6); es erscheint auch eine verhältnismäßig realistische Darstellung des Gesichtes (Abb. 17) sowie Andeutungen eines Portraits (Taf. I–III); der Figurenkopf selbst löst sich von den ursprünglichen geometrischen Vorlagen los und paßt sich immer mehr und mehr dem wirkliche Aussehen des menschlichen Kopfes an; die Frisur wird grundsätzlich nicht mehr angedeutet, die geritzte Linie der „Ecken“ befindet sich im Ausklingen und wird in einer Reihe von Fällen durch plastische Modellierung des Scheitels ergänzt (Abb. 2b: 5, 6). Das Gesäß ist nun schmaler, manchmal fast kantig (Abb. 4: 5, 6). Zum erstenmal erscheint eine prismatische Modellierung des Körpers mit spitzem Gesäßprofil (meistens wohl im Rahmen des Typs von säulenartigen Figuren – Abb. 4: 7, 8). Die Beine sind meist verbunden, sie haben größere, die Stabilität sichernde Füße. Der Schoß ist häufiger plastisch als durch geritzte Linien betont. In der Partie des Unterleibs, manchmal auch tiefer (erst zwischen den Knien), erscheint eine kreisförmige Queröffnung (Abb. 19); diese Öffnung ist eben auf die Phase Ib zeitlich beschränkt.

Die Phase IIa knüpft an den vorhergehenden Typ der Plastiken mit vollständigen Armen an. Es entfaltet sich der Typ Mašůvky (Abb. 22), neu erscheint der Typ Štěpánovice (Abb. 20), und es vermehren sich der prismatische Körperbau sowie die spitzenartige Profilierung des Gesäßes (Kramolín). Das Gesicht ist meist als „Eulenkopf“ oder als Maske darstellt (Abb. 21). Verhältnismäßig häufig ist die Perforation der Ohren, ausnahmsweise der Augen. Das Gesäß und die Beine mit vergrößerten Füßen sind meist wie in der Phase Ib durchgeführt, prinzipiell fehlt jedoch die Queröffnung im Unterleib. Das Exemplar der „Venus“ aus Hluboké Mašůvky ist außerordentlich durch seine Durchführung; die übliche Plastik ist weniger vollkommen modelliert und trägt manchmal schon Züge der Dekadenz.

Die Plastik der Phase IIb – nach den bisherigen, vor allem auf die Funde von Kramolín gestützten Kenntnissen – unterscheidet sich im Prinzip von der vorhergehenden nicht; sie ist jedoch seltener und trägt starke Züge der Stilisierung und des Verfalls (prismatischer Körper, plattenförmige Stilisierung, entartete „Eulenköpfe“).

Sitzende, ohne Bekleidung dargestellte Figuren

Die sitzende Plastik erscheint während der ganzen Dauer der MBK. Es handelt sich durchwegs um entweder lose oder auf einem „Thron“ befestigte Torsi (Abb. 25 bis 28). Die Arme sind auf vollständigeren Fragmenten in keinem Fall – ausgenommen

das Torso aus Těšetice-Kyjovice (Abb. 26:1) — erhalten geblieben, es kann jedoch vorausgesetzt werden, daß sie adrierend vor den Körper gestreckt waren (Abb. 26:1f bzw. auch wie 26:1g). Die übrigen körperlichen Merkmale sind wohl identisch mit den Merkmalen der stehenden Figuren. Zur sitzenden Plastik können auch (wirklich sitzende) Paarterrakotten aus Kramolín zugereicht werden (Anm. Nr. 30; Taf. X).

Andere menschliche Plastik

Wenn man die Tierfiguren außer acht läßt, dann bleibt noch eine beschränkte Anzahl menschlicher Figuren anderer Ausführung. Es handelt sich vor allem um die kleine Plastik im bodenlangen glockenförmigen Rock (Abb. 14:1), die also angezogen ist, weiter um sehr ungeübt ausgeführte Miniaturplastiken von Männern und Frauen (Abb. 31), die nicht mit den üblichen Maßstäben bewertet werden können.

* * *

Das Studium der Morphologie der Plastik ermöglicht zumindest einige Randerwägungen über manche physische Merkmale der MBK-Träger — unter Voraussetzung, daß sie sich in der künstlerischen Ausführungen der Plastik widerspiegelt haben. Es handelt sich vor allem um die Identifizierung und den Nachweis zweier verschiedener physischer Typen (nach dem Gesichtsprüf): des „armenoiden“ und des „allgemeinen“ (Abb. 32); weiter kann die Identifizierung der Frisur („Ecken“; bis auf die Schulter herabwallendes Haar) erwogen werden. Die geschlechtliche Differenzierung würde auf die wachsende Anzahl männlicher Plastiken in Richtung der fortschreitenden Entwicklung der MBK-Kultur hinweisen. Die Darstellung der Gravidität, der männlichen Errektion, des Coitus, des „thronenden Paares“ ist nur auf die jüngere MBK-Stufe beschränkt. Manche Merkmale der Oberfläche sagen über die Verzierung des Körpers aus (Tätowierung, Bemalung, Tragen von Ohrringen, eines Gürtels), bzw. auch über die Art der Bekleidung (bodenlanger glockenförmiger Rock mit Schulterträgern des Typs der altslawischen „opleče“, Lendenschürze).

Im weiteren resümiert der Verfasser die Art der Verzierung der Plastiken (nur etwa 20 % sind durch Bemalung verziert; die Wahl der Farben richtet sich nach den prinzipien der Entwicklung des Malens in der MBK überhaupt), er erwägt die eventuelle rituale Bedeutung des Malens (die Betonung des Geschlechtsdreiecks), faßt technologische Beobachtungen zusammen (vor allem die Bedeutung der nicht technologischen Hohlräume der Plastiken) und bietet zuletzt Grundthesen des Vorgangs bei der Interpretation der Funktion der Plastiken in der Sphäre des Überbaus.

Übersetzt von Otto Hájek

